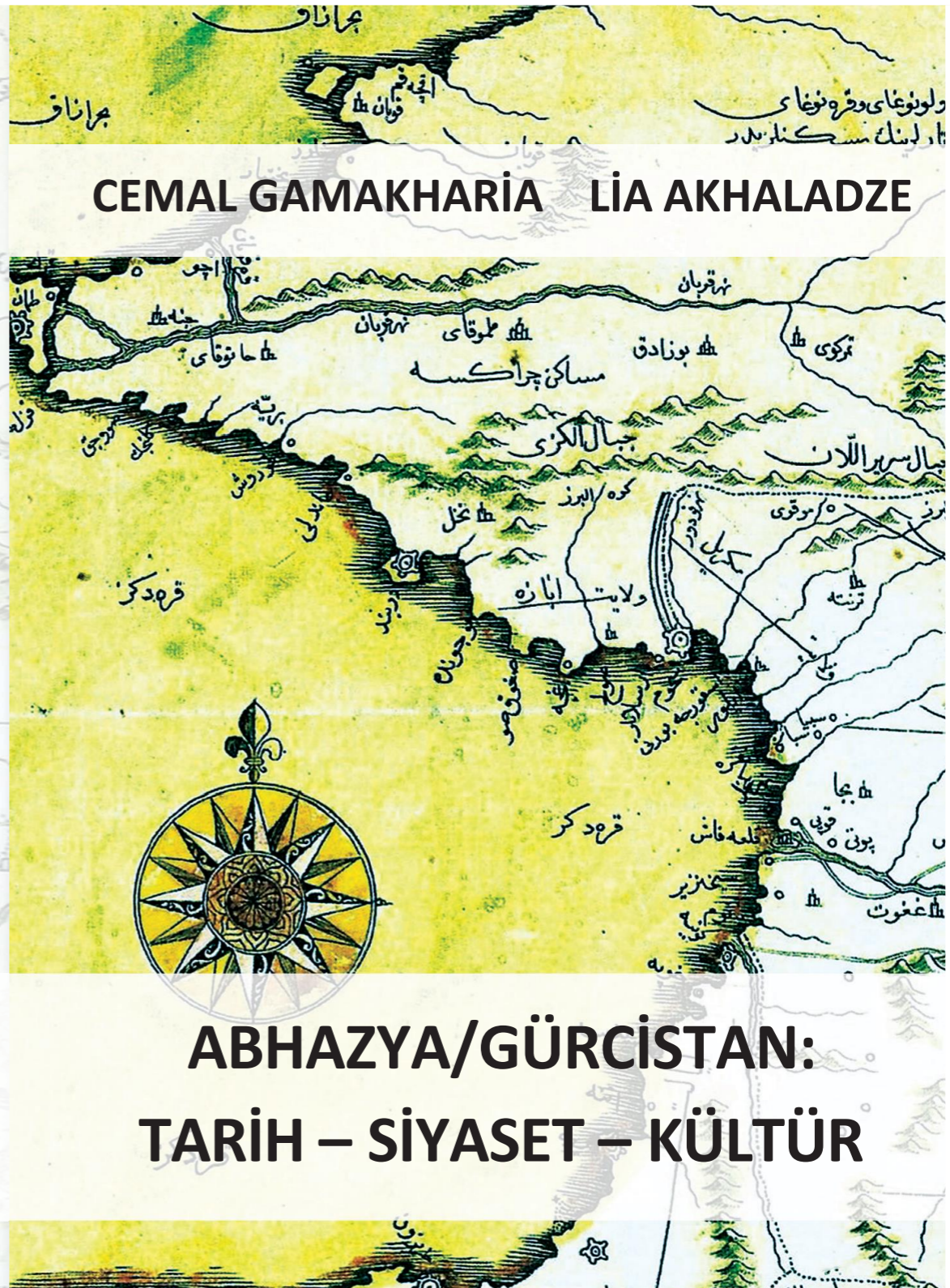

ABHAZYA/GÜRCİSTAN: TARİH – SİYASET – KÜLTÜR

CEMAL GAMAKHARIA LIA AKHALADZE

ABHAZYA/GÜRCİSTAN: TARİH – SİYASET – KÜLTÜR

6%1 978-9941-461-51-4

9789941461514

CEMAL GAMAKHARİ A Lİ A
AKHALADZE

ABHAZYA/GÜRCİ STAN:
TARİ H – Sİ YASET –
KÜLTÜR

UDC (uak) 94+32+008)(479.224)
G-16

Yayın Kurulu:

Teimuraz Mjavia (Editör), Prof. Dr. Roin Kavrelişvili, Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak, Prof. Dr. Rozeta Gujejiani, Giorgi Iremadze.

Gürcüce'den Türkçe'ye *Prof. Dr. Roin Kavrelişvili* tarafından tercüme edilmiştir.

Bu kitapta Gürcistan'ın Özerk Cumhuriyeti Abhazy'a'nın etno-politik tarihi üzerine dikkat çekilmiş ve bu bölgede bulunan kadim Hristiyan kültürüne ait ana esaslar ile ilgili genel görüşler ortaya konulmuştur. Etnik, siyasi ve kültürel açıdan bakıldığında, Abhazy'a'nın günümüzde sahip olduğu toprakların, tarihin eski dönemlerinden bu yana Gürcü bölgesi olduğu ve bölgede gerçekleşen demografik değişikliklerin ancak Orta Çağın son dönemlerinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Bu kitabın yazarları 1992 – 1993 yılları arasında Rusya tarafından Gürcistan'a karşı girişilen hibrid savaşıardan ve 2008'de gerçekleştirilen açık saldırganlıktan bahsetmektedirler. Burada, savaştan sonra meydana gelen insani felaketler betimlenmiş, Abhazy'a'nın işgali ile Avrupa-Atlantik sahasına karşı yapılan hukuksuz jeopolitik gelişmeler anlatılmış ve uluslararası kuruluşların katılımıyla Abhazy'a'da sürekli ortaya çıkan çatışmaların barışçıl bir yol ile çözülmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Düzenleme Levan Titmeria

ISBN 978-9941-461-51-4

İçindekiler

Giriş (Prof. Dr. Cemal Gamakharia)	5
1. Abhazya/Gürcistan Tarihi ve Siyasi Konular (Prof. Dr. Cemal Gamakharia)	9
1.1. Tarihi Abhazya ve Abazalar.....	9
1.2. Yeni Abhazya ve Abazalar.....	27
1.3. Gürcistan Demokratik Cumhuriyetinin Özerk Cumhuriyeti Abhazya	39
1.4. Bolşevik Rusya Tarafından Gürcistan'ın İşgali ve Sovyet Abhazya.....	44
1.5. Bağımsız Gürcistan Cumhuriyetini Yıkma Teşebbüsleri ve Abhazya Savaşı.....	51
2. Abhazya/Gürcistan Mimari Eserlerinin Kısa Tanıtımı (Prof. Dr. Lia Akhaladze)	61
3. Ekler (Prof. Dr. Cemal Gamakharia).....	86
3.1 Tarihi Haritalar	86
3. 2. Prof. Dr. Andria Kurayev'in Abazalar Tarihi Hakkında Görüşleri	90
Bibliyografya	93

Giriş

Abhazyza problemleri ile ilgili bu kısa denememizin Türkçe yayımlanması, komşu ve stratejik ortak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bilim ve siyaset çevresine, konu ile ilgilenen vatandaşlarına ve Tüm Türk Dünyasına, 1992-1993 yıllarında Gürcistan'ın Karadeniz sahilinde bulunan bölgesinde meydana gelen trajik olaylar hakkında gerçeği sunmayı amaçlamaktadır. Meydana gelen bu trajedi günümüze kadar devam etmektedir. Çalışmamızın tek amacı geniş Türk camiasına, Türkiye'de oturan ve Abhazyza'da meydana gelen olaylardan üzüntü duyan Gürcü ve Abaza kökenli Türk vatandaşlarına doğruları aktarmaktır.

20 yıl önce yerel işbirlikçiler vasıtasıyla Rusya tarafından düzenli askeri birlikler sokularak Gürcistan'a karşı savaş başlatılmıştır. Bu savaş sonucunda çoğunluğu Gürcülerden oluşan Abhazyza Özerk Cumhuriyetinde yaşayan insanların katliamı ve ahalinin üçte birinin sürgünü gerçekleşmiştir. Avrupa, II. Dünya harbinden sonra böylesine insanlık dışı trajediye, katliam ve acıya şahit olmamıştır. Bu trajik hadiseler çeşitli metot ve yöntemlerle hala devam etmektedir. Sürgün edilen binlerce insanın her gün çektiği acılara bir yenisi eklenmektedir.

Abhazyza'da Gürcülerin katliamları için hiç kimse resmen sorumlu tutulmamıştır. Ancak, bunun Rusya Federasyonu silahlı güçleri tarafından yapıldığı herkesçe malumdur. Dahası, Rusya 2008 Ağustos'ta barışı sağlamak bahanesiyle Gürcistan'a saldırdı. Beş gün süren savaştan sonra, saldırgan Rusya, Abhazyza ve Tshinvali Bölgesini (sözde Güney Osetya) işgal etti. Saldırılarına karşı veya saldırgan Rusya'ya karşı Birleşmiş Milletler Konseyi, Avrupa Birliği ve bütün uygar dünya tarafından gösterilen tepkiler sert olmasaydı, işgal sonuçları daha da ağır olabilirdi. 26 Ağustos 2008'de Kremlin tarafından yerli halktan arındırılan her iki bölge, uluslararası hukuk çiğnenerek, bağımsız devletler olarak tanıdı. Moskova, yaptığı kanunsuzlukların meşrulaştırılması için işgal ettiği bölgelerin uluslararası camia tarafından tanınmasına ihtiyaç olduğunu çok iyi bilmektedir. Bu yüzden elinden gelen her türlü imkân ve kurnazlığı kullandı ve kullanmaktadır. Rusya, bu amaçla ayrılıkçılar adına 1991'den itibaren yaptığı savaşları, 2008 saldırısını, etnik temizliği ve soykırımını kapatmak ve işi kendi lehine çevirmek için muhtelif devlet liderlerini rüşvetle satın almaya kalktı, her türlü bilgi kirliliği yarattı ve benzeri teşebbüslerini günümüze kadar devam ettirdi. Ayrıca Kremlin'in ideolojik hedeflerinde sahte tarih bilgileri kullanılması özel ve önemli bir yer tutmaktadır.

Bütün uygar dünya ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından Rusya'nın karşı çıkışlarına rağmen verilen mücadele, Gürcistan'ın işgal altında bulunan topraklarının başka bir ülke ve devlet toprağı sayılmasını ve bu devletlerin resmen tanınmasını engelledi. Demokratik ülkelerin gayretleri sayesinde Rusya, yaptıklarını meşrulaştıramadive inanıyoruz ki, bu konuda amacına ulaşamayacaktır.

Şunu da belirtmeliyiz ki, Rusya federasyonu ile ayrılıkçuların bir küçük grubu tarafından Abhazy'a da insanlığa karşı işlenen suçun ağırlığını dünya kamuoyu henüz tam anlamıyla fark etmemiştir.

Aşağıda linkini verdiğimiz ve İngilizce olarak hazırlanan kitap- ta Rusya Federasyonu güçleri ve bir kısım ayrılıkçuların işledikle- ri suç etnik temizlik, soykırım olarak değerlendirilmiştir (*Internati- onal society to bring a verdict on the tragedy of Abkhazia/Georgia (Je-mal Gamakharia, Tamar Japaridze, Ketevan Chigogidze). Tbilisi, 2015. http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/117908*). Uygar dünya Gürcistan'ınışgal edilen topraklarında günümüze kadar devam eden zulme, haksızlığa, binlerce masum insanın cinayeti ile katliamına, sürgününe ve ortaçağ me- totlarıyla insan haklarının çiğnenmesine karşı sesini yükseltmelidir.

Bu kitap, siz okurlara, Abhazy'a Özerk Cumhuriyetinde meydana gelen trajik olayların doğru anlaşılmasında aydınlatıcı olacaktır. Kısaca kitapta gerekli delillere, bilimsel literature, Türkçe ve diğer yabancı kaynaklı Abhazy'a tarihinin eskiden günümüze kadar olan temel konuları ele alın- mıştır. Bölgede Gürcülere ait eski Hıristiyan kültürünün emsalsiz örnek- leri bulunmaktadır. Çalışmamızda günümüz işgalcilerinin kültür anıtlarıüzerindeki vandalcıdavranışları anlatılmış, Gürcü izlerinin nasıl silindiğı ve gerçeklerin Rus rejimi lehine nasıl değiştirildiğı gösterilmiştir. Kitapta, XV-XIX. Yüzyıllarda Abhazy'a Beyliğinde meydana gelen tarihi süreçler üzerine, Osmanlı-Gürcü ilişkilerinin etkisi açıklanmıştır. 1992-1993'te Abhazy'a Özerk Cumhuriyetinde yapılan savaşların korkunç sonuçları değerlendirilmiştir.

Abhazy'a, yalnız Gürcistan'ın sorunu değil ve olmamalıdır. Bu problemin ortak bir problem olduğunu 24 Kasım 2014'te Rusya Federasyonu ile Abhazy'a "de facto" kukla hükümeti arasında imzalanan "İttifak ve Stratejik Ortaklık" sözleşmesi de göstermektedir. Zaten, bu sözleşme baştan beri bütün uluslararası hukuk kurallarına aykırıdır. Gürcistan'a ait 200 km'lik Abhazy'a bölgesinin sahili son zamanlarda işgal edilen Kırım ile birlikte, Türkiye dâhil olmak üzere, bütün Avrupa-Antlantik dünyasına karşıkurulan bir savunma ve saldırı hattı haline getirilmiştir. Bunu yalnız kukla ayrılıkçılar değil Rusya'nın üst düzey yetkilileri de daima beyan etmektedirler.

Rusya, Abhazya ve Kırım'ı işgal ve ilhak etmekle Karadeniz havzası ile çevresinde jeostratejik avantaj sağlamak için gerekli ön koşulları oluşturmuştur. NATO liderleri, Kremlin'in bu tür davranışlarla yetinmeyeceğini bilmeliydiler. Anlaşılan, onlar bütün bu davranışları hesaba katmadılar veya gerekli tedbirlerin alınmasında geç kaldılar. Moskova'nın NATO'ya karşı yalnız Karadeniz havzasında değil, diğer bölgelerde de baskı yapacağı aşikardır. Bu yüzden, Moskova Akdeniz ile Yakın Doğu'da askeri gücünü artırmak için her türlü gayreti göstermektedir. Tabii ki, bunu kendini savunmak için yapmadığı aşikardır. Hedefi, Arap ülkeleri dâhil olmak üzere, Avrupa ve Afrikalılarıdır.

Moskova terörizme karşı mücadele çatışmasında planladığı amaçları adım adım yerine getirmektedir. 24 Kasım 2015'te Ankara'nın hava sahasını ihlale karşı verdiği gerekli cevabı Rusya tarafından, Rusya tarafından gerek iç problemlerini "çözmek", gerekse geniş kapsamlı hedeflerini yerine getirmek için kullanılmaktadır. Moskova'nın bu davranışları NATO üyesi olan bağımsız bir ülkenin hava sahasının ihlaline karşı gösterilen orantısız yaklaşımlar olarak değerlendirilebilir. Rus uçağının düşürülmesinden sonra meydana gelen gelişmeler Kremlin tarafından yukarıda belirtilen amaçlarını yerine getirilmesi için bilerek yapılan bir provokasyon olduğunu düşündürmektedir. Günümüzde ise Rusya Suriye ile Akdeniz'de askeri gücünü açık bir tarzda artırmaktadır. Orada bulunan askeri birlikler de işgal edilen Kırım ve Abhazya'da bulunan Rus askeri üsleri tarafından destek almaktadır.

Durumun vahameti ortadadır. Rusya'nın "düzilmesi" hayalleriyle kendini avutmak, geri kalmayı telafi etmek, eskiden yapılan hataları düzeltmek, NATO'yu yeni ve daha ciddi meydan okumalarla karşı karşıya getirebilir. NATO ve onun bir üyesi olan Türkiye Cumhuriyeti Karadeniz havzası ülkelerinde adil barış kurmak için özel tedbirler almalıdırlar. Bu açıdan Karadeniz ülkelerine karşı savaş tehdidinde bulunan herhangi bir ülkeye boğazlardan faydalanması için belli başlı kısıtlamalarının konulması mümkün değildir. Tabii ki, ilk önce bu kısıtlamalar Gürcistan ve Ukrayna topraklarını işgal eden ve şimdilik hedefi Türkiye olan Rusya'ya karşı kullanılmalıdır. Saldırganın hareketlerini durdurmak için 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montreux Sözleşmesi'nin gözden geçirilme zamanı gelmiştir. Sözleşmenin imzalanmasının 80. yıldönümü bu sözleşme maddelerinde değişiklik yapmak, ek maddeler konmak ve Karadeniz havzası ülkelerinde adil barış sağlamak için iyi bir sebep olabilir.

Ayrılıkçılık Abhazya tarafından gelen bir başka tehdit fazla dikkate alınmamıştır. Bu tehdit ayrılıkçı hareketleri dışardan teşvik etmek ve etkinleştirmek

anlamına gelmektedir. Bunu gerek Kremlin, gerekse bu doğrultuda planlı çalışan Abhazya de facto yetkilileri hevesle yapmaktadırlar. Türkiye devleti, önce SSCB şimdi ise Rusya'nın Türkiye'de ayrılıkçı hareketleri desteklediğinin ve bu siyaseten Abhazya "bağımsız" cumhuriyetinin kullandığının farkında değil. Uluslararası topluluklar, Rusya tarafından işgal edilen Abhazya topraklarının yalnız bir askeri üs olarak kullanılmadığını, Türkiye başta olmak üzere diğer devletlerin aleyhine ideolojik bir silah olarak kullandığını iyice fark etmelidirler.

Sonuç olarak denilebilir ki, Abhazya konusu sadece Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün yeniden sağlamak ve yerinden edilen bölge halkının geri dönüşü konusu değil, uzun süredir küresel tehdit haline alan bir konunun yansımasıdır. Bu mesele evet sadece küçük Gürcistan'ın meselesi değil, bütün uygar dünyanın problemidir ve barış yoluyla, uluslararası prensiplere dayanarak en kısa zaman içerisinde çözülmesi gereken bir meseledir.

1. Abhazya/Gürcistan Tarihi ve Siyasi Konular

1.1.Tarihi Abhazya ve Abazalar

Abhazya Özerk Cumhuriyeti Gürcistan'ın Kuzey-Batısında, Karadeniz sahilinde, Enguri ve Psou Irmaklarının arasında bulunmaktadır. Yüzölçümü 8,7 bin km² ve başkenti Sohumi'dir.

Gürcistan'ın tarihi en az 35 asır öncesine dayanır. M.Ö. II. binin ortalarından beri kendi varlığını sürdüren efsanevi Kolkheti Krallığı günümüz Gürcistan'ının büyük kısmını kapsıyordu. Bu krallığa ait topraklar içerisine, daha sonra Abhazya olarak adlandırılan ve günümüz Enguri-Psou Irmakları arasında yer alan bölge de dâhildi. O zamandan itibaren Gürcü yerleşim bölgesi olan günümüz Abhazya toprakları kesintisiz olarak muhtelif devirlerde birleşik Gürcistan devletinin toprakları içinde idi. Abhazya, Roma ve Bizans hâkimiyeti (M.Ö. I.-M.S. VIII. Asırlar), İran (VI. Asır) ve Arap (VII. Asır) istilaları yüzünden geçici olarak parçalanmış Gürcistan topraklarında meydana gelen çeşitli siyasi birimlerinin (Egrisi, Lazika v.s.) ayrılmaz bir parçasıydı. Eski Gürcü Kroniği "Kartlis Tskhovreba"nın baş kısmında Kafkas halklarının akrabalığından ve soylarına ad veren atalarından bahsedilmiştir. Anılan kroniğe göre, Gürcistan'ı batı ve doğuya ayıran Surami Sıradağlarından itibaren Karadeniz ve Küçük Hazar (Kuban) ırmağına kadar bölge Batı Gürcülerin – Egrillerin (Megrellerin) atası Egros'a verilmiştir. Antik çağda faaliyet gösteren Roma ve özellikle Bizans yazarları tarafından dile getirilen Abazglar, yani eski "Abhazlar" Gürcü kroniklerinde farklı bir halk değil Batı Gürcü toplumunun ayrılmaz bir parçası olarak gösterilmiştir. Dünya halklarının jeneolojisini yazan Roma ve Bizans yazarları: Romalı İpolit (III. Asır), Antakyalı Evsevi (280-360), "Liber Generationis" yazarı (334), Kayserili Evsevi (340 yılında vefat etmiştir), Kıbrıslı Epifanes (314-403), Paskal Kroniklerin yazarı (630-640), Georgius Singelosos (VIII-IX asırlar), Leon Gramatikos (IX. Asır), Georgius Cedreneus (IX. Asır), Joannes Zonaras (XII. Asır) v.s. aynı şeylerden bahsetmektedirler. Anılan yazarlar I-II. Yüzyılların vakayinamelerinde geçen Apsil ve Abazgları da biliyorlardı. Bazı tarihçiler de- lil sunmadan adı geçen bu iki kavmi günümüz Abazalarının ataları olarak göstermektedir. Buna rağmen, dünya halklarının jeneolojik şemalarında yukarıda bahsedilen Apsiller ve Abazglar, Kolkhlar/Lazlar/Egrler, Batı Gürcü toplumu olarak anılmaktadırlar (*Georgika*, c. 1, Tiflis, 1961, s. 11-20, 35, 39-41; *Georgika*, c. 4, Tiflis, 1941, s.6-9, 61-63; *Georgika*, c. 5, Tiflis, 1963, s. 3-4, 10; *Georgika*, c. 6. Tiflis, 1966, s. 191).

Günümüz Abhazya toprakları da dâhil olmak üzere bütün Batı Gürcistan'da arkeologlar tarafından (Kolh) kültürü diye adlandırılan ortak Gürcü

kültürü tespit edilmiştir. Anılan ortak kültür içindeki özellikler Kolheti'nin çeşitli bölgelerindeki etnik çeşitliklerden değil, doğanın çeşitli iklim şartlarından kaynaklanmaktadır. Buna günümüzdeki Abhazya'nın Kuzey-Doğu Bölgeleri de dâhildir. Günümüz Abhazya topraklarında yerli halk olarak Gürcülerin yaşadıkları antropolojik, linguistik ve etnolojik bilgilerden bellidir. (*Essays from the history of Georgia. Abkhazia from ancient times till the present days. Tbilisi, 2011, p. 11-34, 203-280*).

Anılan bilgiler Eski Yunan, Roma, Bizans ve şark dünyası kaynaklarında da geçmektedir. Örneğin: Yunan dil bilimcileri olan Hecataeus Milesius (M.Ö. VI. Asır), Scilace di Carianda (M.Ö. VI. Asır (bu yazar tarafından verilen bilgiler M.Ö. IV. Yüzyılın yazarı olan Pseudo Scilace di Carianda'nın eserlerinde muhafaza edilmiştir)), Mitilenli Helanicos (M.Ö. V. Asır), Herodotus (M.Ö. V. Asır) günümüz Abhazya topraklarında Dioskuria (Sohumi) yakınlarında Kolh, Koraks, Kol, Mosh gibi Gürcü Boyları'nın yaşadıklarından bahsetmektedirler (*N. Lomouri, Berdzeni Logograposebis Tsnobebi Sakartvelos Şesaheb. Masalebi Sakartvelosa da Kavkasiis İstoriisatvois, Nak- veti 35. Tbilisi, 1963, gv. 3-35; T. Kauhçişvili, Herodotes Tsnobebi Sakartvelos Şesaheb, Tbilisi, 1960, Tsigni I, 104; Tsigni IV, 37*).

Strabo'nun Coğrafyası'na göre (I. Yüzyılın başlangıcı), Dioskuria (Sohumi) ve Biçvinta şehirleri Kolh yani Gürcü şehirleridir (Strabo, XI, 2, 19). Büyük Plinius (I. Yüzyıl) günümüz Sohumi'yi Kolkhlar şehri olarak göstermektedir (Pliny the Elder, VI, 15). Plavius Ariane'nin "Karadeniz Seyahatı" (II. Asır) adlı eserinde Doğu Karadeniz'den, Trabzon'dan (günümüz Türkiye) Eski Lazika şehrine kadar (günümüz Rusyasında Karadeniz sahilinde bulunan Tuapse şehrinin Kuzey-Batısı) küçük küçük topluluklar halinde yaşayan Gürcü Boylarından bahsetmektedir (Arrian, 11, 18). Bu toplulukların kim oldukları Claudius Ptolemaeus (II. Asır) ve V. Yüzyılın anonim yazarının eserlerinde açıklanmıştır. Aynı Claudius Ptolemaeus günümüz Gagra ve Soçi şehirlerinin civarında Kartvelgil (Gürcü) boyları olan "Sua-no-Kolkhlar"dan; bu boyların Güney-Batısında ise Kapadokya'ya kadar aynı Kartvelgil (Gürcü) – Lazlar, Manrallar (Megreller) ve (Ekretik) Egrisi Boylarından bahsetmektedir (*Ptolemy, V, 8. 25; 9. 1-5*).

V. Yüzyılın ortak yazarı Arrianus Flavius'un bilgilerini tekrarlar ve Trabzon'dan Dioskuria'ya kadar Sohumi dâhil olmak üzere bir kaç küçük toplumdan bahseder (Anonymi Periplus, 8-10). Ar. Flavius'tan farklı olarak, bu yazar adı geçen toplumlardan bahsederken gerekli açıklamalar da yapmıştır. Bu açıklamalarda Sohumi'den (Sebastopolis) itibaren Çoruh nehrine kadar (Günümüz Türkiye-Gürcistan Devlet Sınırı) "Günümüzde Laz olarak bilinen, daha önce ise Kolh adını taşıyan halk yaşıyordu" gibi ifadelerde bulunmuştur (Anonymi Periplus, 7). V. Yüzyılın anonim yazarı, kimlikleri zaten bilinen

etmektedir. Yazar, ayrılıkçaların ileri sürdükleri yani bu toplumun Abazaların ataları olduğu tezine karşı, dönemin Batı Gürcistan ahalisinin kesinlikle Laz olduklarını gösterir ve bunları Kolhlar- la özdeşleştirir. Ayrıca, VI. Yüzyılın ünlü Bizans yazarları Kayserili Prokopi ve Ioanese Lydus de Kolhları Lazlarla özdeşleştirmektedirler (*Procopii Caesariensis. De Bello Gothico, VIII, 1; Ioannes Laurentius Lydus. De magistratibus, III, 34*). Yukarıda gördüğümüz gibi, Klavdios Ptolemaios ve V. Yüzyılın ortak yazarı Arrianus Flavius gibi yazarlar günümüz Abhazya toprakları dâhil olmak üzere bütün Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan toplumları (Absiller, Abazgılar, Sanigler v.s.) Kartvel (Gürcü) olarak göstermektedirler. IV. Yüzyılın Latin yazarı Rufius Festus Avienus'ta aynı düşünceleri paylaşmaktadır. Rufius'a göre, Karadeniz'in Kuzey-Doğusunda ve Çerkezlerin Güney – Doğusunda yani Abhazya dâhil olmak üzere Gürcistan'ın Karadeniz sahilinde “Enerjik Kolhlar” ve “Sert İ berler” yaşıyorlar (*B. Латышев. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, т. II, выпуск 2. Санкт – Петербург, 1906, с. 358-359*).

“Enerjik Kolhlar” ve “Sert İ berler” yani Kartveller (Gürcüler) Kutaisi şehri başkent olmak üzere Abhaz Krallığını kurdukları sırada (VIII. Asrın sonu – X. Asır). VIII. Yüzyılın sonunda Abhazya Hükümdarı olan II. Leon halefsiz kalan Egrisi Krallığı'nın (Batı Gürcistan) tahtını ele geçirdi ve Gürcü vakayinamesine göre, “Abhazlar Kralı” olarak adlandırıldı (Kartlis Tskhovreba, c. 1.Tiflis, 1955, s. 251.-Gürcüce). Bu dönemden itibaren “Abhazya” ve “Abhaz” terimleriyle Batı Gürcistan ile ahalisi belirtiliyordu. Ayrılıkçılar Abhazya Krallığı'nın konusunu spekülasyona çevirip bu krallığın Gürcü Krallığı olmadığını ve günümüz anlamıyla Abhazlar Krallığı olarak pazarlamaya çalıştılar. Bu ve benzeri düşünceler hakikattan çok uzaktır. Ayrılıkçılar, Abhaz Krallığı'nın bütün siyasi ve özellikle günümüze kadar ulaşan zengin ve benzersiz kültür mirasının Gürcü kültürü olduğunu özellikle gizlediler. Bu durumda burada bir soru işareti meydana geliyor: bugün ayrılıkçılar tarafından tahrip edilen Gürcü kültür eserlerini Gürcü olmayan halk neden ve nasıl kurdu? Çok net bellidir ki, bu kültür Gürcüler tarafından kuruldu. Bu vaziyet de Abhaz Krallığı'nın gerçek Gürcü Krallığı olduğunu ispat etmektedir.

Abhaz Krallığı'nın bir parçası olan ve Anakopya'nın (günümüz Aha- li Atoni) Kuzey-Batısı'nda bulunan Abhaz Beyliği'nde de Gürcü olmayan halklar tarafından bırakılan izlere rastlanmamıştır. Bu krallığın diğer toprak- larında olduğu gibi, bahsedilen topraklarda sırf Gürcü kültürü gözlemlen- miştir. Abhaz Krallığı'nın bir parçası olan Abhaz Beyliği'nde, merkezi Biç- vinta da olmak üzere Batı Gürcistan'ın yani Abhazya'nın Gürcü Katolikosluk Katedralı bulunuyordu. Tarihi kaynaklardan Abhazya'nın bütün katoliklerinin isimleri bilinir ve hepsi Gürcü'dür. Dahası, Abhazya'nın günümüz toprakları dâhilinde XVI- XVII. Yüzyıllarda yaşayan ve Abhazya Katoliklik Katedralı'na bağlı

olan köy sakinlerinin isim ve soyisimleri de tamamen Gürcücedir (*Essaus from the history of Georgia. Abkhazia. Tbilisi, 2011, p. 194 – 196*). Ayrılıkçılar ve işgalciler Gürcistan tarihini tahrif etmek ve ona sahiplenmek için kendi halkına dahi yukarıda belirtilen gerçekleri saklıyorlar ve böylece Abhaz Krallığı'nın bir Gürcü Krallığı olmadığı tezini savunuyorlar. Günümüz Abazaların (Apsuaların) atalarının yukarıda bahsedilen krallıkla hiç bir alakası yoktur. Hiç bir yerde bunun tersini ispatlayacak bir belge de yoktur. XI. Yüzyılın başlarında Gürcüce yazılan emsalsiz “Aphaz Kralları'nın Divanı” adlı bir tarihi kaynakta bu krallığın bütün krallarının Gürcü oldukları gösterilmiştir. Kitabımızın ikinci kısmında verilen malümatlarda Abhaz kralları tarafından veya onların adına yazılan bütün Gürcü yazıtlarda aynısı ispatlanmaktadır.

Askeri ve siyasi açıdan güçlü “Aphaz Krallığı” X. Yüzyılın sonunda dış güçler tarafından parçalanan Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü yeniden sağladı. Birleştirilmiş Gürcü Devleti Bagratlı Hanedanlığı tarafından yönetiliyordu. Ülkenin toprak bütünlüğüne Abhaz Kralı III. Bagrat (978-1014) temel atmıştır. Bundan dolayı III. Bagrat ile diğer kralların ünvanları “Abhaz Kralı...” şeklinde başlamaktadır. Bagrat sonrası Gürcü krallarının ünvanlarında Gürcistan'ın diğer bölgelerinin isimleri sıra ile geçiyordu. Bu isimler toprak bütünlüğü sağlandığı süreçte dâhil olan bölgelerin sırasına göre yer alıyordu. Gürcü krallarının ünvanları ülkenin toprak bütünlüğünün sağlandığı süreçte şekillenmekte ve bu süreç Gürcü vakayinamelerinde açık ve net olarak gösterilmiştir.

Yabancı yazarlar kendi eserlerinde çoğu zaman birleşik Gürcistan'ın krallarını tüm ünvanı ile değil de kısaca Abhaz Kralları, ülkeyi ise Abhazyaya olarak anıyorlardı. O zamandan beri “Abhazyaya” ve “Abhaz” terimlerinin anlamı daha genişledi ve Gürcistan ile Gürcü halkını tamamen kapsadı. Gerek Bizans, gerekse doğulu kaynaklarda bu süreci belgeleyen örnekler fazlasıyla bulunmaktadır. Anılan gerçek ortaçağlarda kullanılan “Abhaz” ve “Gürcü”, “Abhazyaya” ve “Gürcistan” gibi kavramların özdeşliğini katiiyen ispat etmektedir. Ayrılıkçılar tarafından bu durum Gürcistan tarihinin günümüz Abhazyaya tarihi olarak pazarlaması için kullanılmaktadır.

XI. Asrın Bizans yazarlarından olan Georgius Cedreneus, Mikaelos Atalates, XII. Asrın yazarı Iaoannes Zonaras, XIII-XIV. asrın vakainüvisti Ekvtime ve diğerleri “Abhazyaya” terimini Gürcistan anlamında kullanmaktadırlar (*Belgeler ve Açıklamalarla: Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия– историческая область Грузии. Тбилиси, 1997, с. 199, 217, 557-558, 562-563, 586-587 v.s.*). Vatikan arşivinde Gürcistan Kralı Rusudan'ın Papa III. Honore'ye yazdığı mektup günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Papa'nın özel kalemi tarafından anılan mektup “Abhazyaya Kralının Mektubu” şeklinde adlandırılmıştır (*İlia Tabağua, Avrupa Arşiv ve Kütüphanelerinde Gürcistan, I. Kitap, Tiflis, 1984, s. 176-177*).

Azerbaycan Türkçesi ve Farsça kaynaklarda (Hakani, Nizami v.s.) adı geçen “Abhazya”, “Abhaz” terimleri asla günümüz Abhazya ve Abazalarını değil bütün Gürcistan’ı, Gürcüleri veya Batı Gürcistan’ı kastetmektedir. Örneğin, Hakani (XII asır): “Abhazya’nın sakini oldum ve Gürcüce konuşmaya başladım” gibi kelimeler kullanıyor (А. Н. Болдырев. Два ширванских поэта Низами и Хакани.-В книге: Памятники эпохи Руставели. Ленинград, 1938, с. 137). Genceli Nizami (XII-XIII. Asırlar) “Abhaz” ve “Abhazya” terimlerini yalnız Gürcü ve Gürcistan anlamında kullanmıştır. Örneğin, bu yazar yaşadığı dönemde Gürcistan kralının kızı olan Tamar’ın Rus şehzadesi ile evlendiğini şöyle anlatmaktadır: “Eyşah, Abhazya’dan gelin isteyen Rusların baskısından bizleri kutarmak için yardıma yetiş” (*Низами Гянджеви. Искандер—наме. Баку, 1983, с. 285*).

Nizami Gencevi “Hüsrev ve Şirin” adlı eserinde yerli atabeyin avcılık yaptığı yerleri Abhaz ve Derbend olarak göstermektedir. Azerbaycan tarihçilerine göre, Farsça ve Arapça kaynaklarında da aynen adı geçen yer “Abhaz”, Azerbaycan’ın Naçmaz ilçesinde bulunan günümüz Kuba şehridir (*Историческая география Азербайджана. Баку, 1987, с. 73*). Şuda belirtmeli ki aynı adı taşıyan bir başka şehirde orta çağlar döneminde Gürcistan’ın Kuzey-Batı Bölgesi’nde, günümüz Rusyasının sınırları dâhilinde olan Soçi şehrinin yakınlarındadır. Anılan şehir hakkında fazlasıyla yazılı kaynak ve haritalar mevcuttur. Örneğin: Venedikt Haritasında, Petrus Veskonte’nin (1381), Kardeş Pitsiganların (1367), Soler’in (1385) v.s. haritalarında da bunu görebiliriz (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии. Тбилиси, 1997, с. 820-830 v.s*). Bu dönemlerde “Abhaz” diye adlandırılan her iki şehir Gürcistan sınırları dâhilindeydi. Bize göre, anılan bu iki şehrin aynı isimde olduğu aynı görev taşıdıklarından kaynaklanıyordu. Bu durum örneği olmayan bir durum değildir. Mesela, Gürcistan sınırının en son noktası Hazar Denizi’nin kıyısında bulunan ve “Demirkapı” anlamına gelen Derbent’ti. Bu şehir gerçekten “Demirkapı” görevini görüyordu. Ayrıca, bazı yazarların eserinde Gürcistan’ın Kuzey-Batı sınırında, Karadeniz sahilinde bulunan Gagra şehri de “Demirkapı” olarak geçmektedir. Buradan, her iki şehrin de aynı ülke sınırları içerisinde olduğundan dolayı benzeri vazifeler gördüğü anlaşılmaktadır. Demek ki, yukarıda adları geçen “Abhaz” adlı şehirler de aynı özellikleri taşımışlardır (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия—историческая область Грузии. Тбилиси, 1997, с. 577-578*). Kesinlikle denilebilir ki, Ortaçağ döneminde Hazar Denizi’nin kıyısında ve Karadeniz sahilinde (Derbent yakınlarındaki şehir dâhil olmak üzere) gösterilen “Abhaz” adlı şehrin Abazaların ataları olan Apsualarla hiç bir bağlantısı yoktur.

Çok sayıda Arap kaynaklarında “Aphaz” ve “Aphazya” terimleri “Gürcü” ve “Gürcistan’ı” belirtmektedir (*Goça Caparidze, Gürcistan ve Yakın*

Doğu Tarihi Araştırmaları, c. I. Tiflis, 2012, s. 18-24). Örneğin, “Mucam al Budani” adlı coğrafi ve etnografik sözlüğünde Yakut (1178-1229) “Aphazi” bölgesininin Kavkasya’nın yakınlarda olduğunu ve burada “Gürcü adını taşıyan Hristiyan halkın oturduğunu” belirtmiştir (*Gürcistan ve Kafkasya Hakkında Yakut’un Malûmatları, I. böl. Arapça metin Eter Siharulidze tarafından çevrilmiş ve yayına hazırlanmıştır, Tiflis, 1964, s. 1*). Ermenice kaynaklarda da (*İ oane Drahskeneli, Psevdo şapuh Bagratuni, Uhtanesi, Stepanoz Taroneli-Asohiki, Mhitar Airavanetsi v.s*) “Aphazeti” Batı Gürcistan ve “Aphaz” da Gürcü’ olarak gösterilmiştir (*E. Tsagareişvili, Ermenice Yazılı Kaynaklarında “Gürcü” ve “Gürcistan” Terimleri, Kitap: Gürcü ve Gürcistanı Belirten Yabancı ve Gürcüce Olan Terminoloji, Tiflis, 1993, s. 153-208; Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии, c. 192, 196-198, 208-209, 216-217 v.s*).

Yukarıda bahsettiğimiz gibi ayrılıkçılar yabancı kaynaklarda Gürcistan olarak sıkça kullanılan “Abhazya” terimini kendi amaçlarına göre kullanıyorlar. Onların bu boş gayretleri “Abhazya Krallığı” ile bütün Gürcistan tarihini tahrif ederek kendi tarihine dönüştürme gayretidir. Asıl amaçları ise tahrif edilen tarihle Gürcüler aleyhine bir psikoz yaratmak ve Abaza halkını ideolojik açıdan işlemektir.

Ayrılıkçı tarihçiler tarihi kaynakları bozmakla da ifşa edilmişlerdir (*Essays from the history of Georgia. Abkhazia. Tbilisi, 2011, p. 126, v.s*). Yaptıklarının ortaya koymak için bir örnekten faydalanmamızı uygun gördük: Ayrılıkçılar, yazdıklarında X. Asrın Ermeni tarihçisi Uhtanes’in eserinde geçen “Karadeniz boyu kalkındı, çoğaldı, bu bölgeye yayıldı ve Ermeni ve Albanların (Azərbaycan, C.G) sınırlarına dayandı, kalabalık oldu ve bu ülkenin adı Abhazya’dır” gibi ifadeleri kendi lehlerine sık sık kullanıyorlar. Ayrılıkçılar, Uhtanes’in eserinin devamındaki açıklamasından vazgeçiyorlar ve kendi halkını kandırmaya çalışıyorlar. Sanki X. Yüzyılın yazarı günümüz Abazaların atalarından ve onların ülkesinden bahsediyormuş. Böylelikle, ayrılıkçılar Ermenice olan kaynağın bilgilerini tahrif etmeye çalışıyorlar (*M. Гумба. Абхазия в первом тысячелетии. Сухуми, 1989, c. 12; О. Бгажба, С. Лакоба. История Абхазии. Сухуми, 2007, c. 156, v.s*). Kaynak eserde günümüz Abazaların ataları ile ülkeleri hakkında değil de, Gürcüler ve Gürcistan hakkında bahsedilmiştir. Uhtanes’e göre Karadeniz sahilinde kalkınan, çoğalan ve Ermenistan ile Azərbaycan sınırına dayananlar “köle İ ber boylarıdır”. Uhtanets tarafından “Abhaziya” olarak adlandırılan ülke içinde yaşayanlara, yani “İlk ülkelerinde yaşayan Veria (İveria C.G) boylarına burada, Kartvel (Gürcü) denilir” (*Uhtanets, Gürcülerin Ermeniler’den Ayrılış Tarihi, Ermenice metin Zaza Aleksidze tarafından çevrilmiş, incelenmiş ve neşredilmiştir, Tiflis, 1957, s. 57*). Ayrılıkçılar Uhtanes’in ifadesinin bu önemli kısmını gizlemeye kalkmışlardır.

Bu davranış, ayrılıkçılar tarafından tarihi tahrif etme, Gürcistan tarihini kendine mal etmenin bir örneğidir. Böylelikle, onlar kendi halkını ve uluslararası kamuoyunu aldatmaya çalışıyorlar. Buna benzer örnekler oldukça fazladır.

Gürcistan krallığının Kuzey-Batı sınırı XIV. Yüzyılın yarısına kadar Nikopsia'ya dayanıyordu. V. Yüzyılda Nikopsia, eski Lazika olarak adlandırılıyordu ve günümüz Rusya Federasyonunda bulunan Tuapse şehrinin Kuzey-Batısı'nda yer alıyordu. Gürcistan'ın içinde olan günümüz Abhazya topraklarında en gelişmiş kültür Gürcü kültürü olmuştur. Aynı dönemde anılan bölgede Apsua-Abazalar dâhil olmak üzere Gürcü olmayan toplumlarının siyasi ve kültürel faaliyetlerinin izleri (yazılı metinler, mimari eserler, toponimler v.s.) bulunmamaktadır. Tahmin edilebilir ki, Plinius'a göre I. Yüzyılda İtil bölgesinde, Astrahan'ın kuzeyinde yaşayan Apsualar(Abzoa) XII. Yüzyılın ikinci yarısında Moğolların baskısı üzerine, (B.B. Латышев. Известия древних писателей, т. II, выпуск I. Санкт-Петербург, 1904, с. 180.) Güney-Batıya doğru inmeye başladılar ve Gürcistan sınırının Kuzey-Batı bölgelerine yerleştiler. Fakat, günümüz Abhazya topraklarına yayılmadılar.

Moğolların Yüzyıllık hâkimiyeti döneminde (XII.asrın ortalarından – XIV. asrın ortalarına kadar) birleşmiş Gürcistan'ın parçalanma süreci başlatılmıştır. İlk önce tarihi Abhazya Krallığı'nın mirascısı olan İmereti Krallığı ortaya çıkmıştır. Ondan Samegrelo ve Guria Prenslikleri ayrılmışlardır. Toprakları Anakopia'dan (Yeni Atoni) Bzipi Irmağı'na (tahminen günümüz Gudauta Bölgesi) kadar uzanan Samegrelo Prenslığı'ne Abhazya Beyliği de dâhildi. Ünlü Gürcü Kralı V. Giorgi Brtskinvale (1313-1346) ülkeyi Moğol boyunduruğundan kurtardı ve yeniden birleştirdi. Ülkenin Kuzey-Batı Sınırları yine de Nikopsia'ya kadar uzanıyordu ve Abhazya'yı da kapsıyordu. Giorgi Brtskinvale'nin halefleri, özellikle I. Aleksandre (1412-1443), ülkenin toprak bütünlüğünü koruyup pekiştirebildiler. Abhazya Beyliği – günümüz Gudauta Bölgesi - yine de ülke dâhilinde kalıyordu. Anakopia, Sohumi şehri ve bunların Güney-Doğusu'nda bulunan topraklar Enguri Irmağı'na kadar Samegrelo Prenslığı'nin ayrılmaz parçaları sayılırdılar. Bu durum Gürcü ve Rusça belgeler dâhil olmak üzere, bütün yabancı belge ve haritalarda yer almıştır.

XIII-IV. Yüzyıllarının Arap tarihçisi, coğrafyacı, astronom, tabip ve şair Abu'l-Feda'nın "Coğrafya" adlı eserinde konu hakkında fazlasıyla bilgiler mevcuttur. Ona göre, günümüz Soçi şehri civarında bulunan Abhaz şehri "Gürcülerin limanlarından birisidir" (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии. Тбилиси, 1997, с. 220 – 221, 589-590*). Bir başka Arap tarihçisi olan Al-Mühîb'e göre (XIV. Asır) "Gürcülerin iki kralı vardır – Davit ve Dadiman (Dadiani). Dadiani Sohumi ile Abhazya'ya hükmediyor". Aynı bilgi XV. Yüzyılın Arap tarihçisi ve ansiklopedicisi olan Al-Kalkaşad'ın eserinde de mevcuttur (*XIV.-XV. Asrın*

Arap Tarihçilerinin Gürcistan Hakkındaki Bilgileri, Arapçadan Gürcüceye Dito Goçaleişvili tarafından çevrilmiş, değerlendirilmiş ve yayına hazırlanmıştır, Tiflis, 1988, s. 53,56).

Sohumi şehrinin Samegrelo'ya ait olduğu ve orada Gürcülerin yaşadıkları, bu şehirde faaliyet gösteren Cenevizlilerin ticaret merkezi (1354-1475) tarafından tutulan belgelerinde de gösterilmiştir. Bu konuya kısaca değinerek ayrılıkçıların yalanlarının meydana çıkarılmasını bir kez daha uygun gördük. Tarihi bilerek tahrif edenler Erken Ortaçağlarda günümüz Apsua-Abaza atalarının Avrupa, özellikle Cenova ile ticari ilişkilerde bulduklarını göstermek niyetindedir. Ancak, durum çok farklıdır.

Bilindiği gibi, İtalyanlar XIII-XIV. Yüzyıllarda Karadeniz havzası ülkeleriyle yoğun ticaret yapmakla meşguldüler. Venedikliler ilk sırada olup 1319 yılından itibaren Trabzon'da, 1333 yılından beri ise Tana'da (Azov) ticari merkezlerini kurmuşlardı. İtalyan kaynaklarına göre adı geçen merkezlerle Sohumi'de oturan Gürcüler de ticaret yapıyorlardı (*Badoer Li. Libro dei konti di Giaccn o Badoer (Constantinopoli 1436-1440), testo a cura di Derini e. T. Bertele (II muovo Ramuse, III). Roma, 1956, s. 59.*).

1260'lıyıllardan itibaren Karadeniz havzasındaki ticari işler Cenovalıların ellerine geçmiştir. Gürcistan sahilleri, özellikle Sohumi/Sivastopol Cenovalıların ilgilerini çekmeye başlamıştır. İtalyanların bu şehirdeki mevcudiyeti 1280 yılında bir Cenovalı tarafından diğer Cenovalı "Mugetto" adlı ticari geminin satın alındığını gösteren belgeden anlaşılmaktadır. Satın-alma belgesi İtalyalı noter tarafından Sohumi şehrinde düzenlenmiştir (*Actes des notaries Genoıs de Pera et de Caaf de la fin du XIII e Siecle, ed. G. Brati-anu, Bucarest, 1927, s. 177).*

XVI. Yüzyılda Cenovalıların sayısı o kadar artmıştır ki, Sohumi'de günümüze kadar adları muhafaza edilen Katolik piskoposlar da görevlendirilmiştir. Piskopos Petrus Geraldıs tarafından 1330 yılında Sohumi'den İngiltere'nin Kenterber Başpiskoposu'na gönderilen mektup günümüze kadar muhafaza edilmektedir. Petrus Geraldıs mektubunda Sevastopolis'te (Sohumi'de), "Aşağı Gürcistan'da" (inferioris Georgiane) bulunduğundan, şehirde Gürcülerin yaşadığından ve Pazar günleri bunlardan bir bağış aldığından bahsediyor. Aynı mektupta anlatıldığına göre adı geçen piskoposun bulunduğu ülkenin hükümdarı aynı zamanda, "Bütün Gürcistan'ın başkomutanıdır ve ordusu ile birlikte Batı Hıristiyanlarıyla birlikte Müslümanlara karşı savaşmaya hazırdır" gibi kelimeler mevcuttur (*V. Kiknadze, XIV. Asır Gürcistan hakkında bir Latin kaynağı. – Tiflis Devlet Üniversitesi Çalışmaları, Tarih, Sanatbilim, Etnografı, Tiflis, 1983, c. 243, s. 101-103).*

Petrus Geraldıs mektubunda Samegrelo Prensiği (Sohumi dâhil olmak üzere) ile Prens I. Mamia Dadiani'den (1323-1345) bahsediyordu. Mamia

gerçekten Batı Gürcistan ordusunun komutanı idi. XV. Yüzyılın sonlarına kadar Sohumi’de faaliyet gösteren Petrus Geraldis ve diğer Katolik Pisko- posları günümüz Abazalarının atalarını o dönemde bu şehirde yaşamadıkları için tanımıyorlardı.

1354 yılında Samegrelo Prensi II. Giorgi Dadiani tarafından (1345-1384) Cenovalı’ların Sohumi’deki ticari merkezine idari özgürlük hakkı verildikten sonra Genova ve Gürcistan arasındaki ticari ilişkiler daha da arttı (*W. Heyd. Historie du Commerce de Levant au Moyen-Age, t. I. Leipzig, 1923, s. 142-143, 192; Codicce diplomatco delle colonie Tauro-Liguri durante la signoria dell’ ufficio di S. Giorgio, ed A.Vigna, parte I. ASLSP, VI, 1868, s. 266*). Anılan merkez 1475 yılına kadar çok verimli çalışıyordu ve Karadeniz’deki diğer ticari merkezlerle birlikte Cenova’da bulunan “Oficium Gazaria” adlı özel bir büroya bağlıydı. 1398 yılından itibaren “Oficium Gazaria” bürosu Karadenizdeki merkezlerini Kefe konsolosu üzerinden yönetiyordu. Sohumi konsolosu ise Kefe konsolosu tarafından görevlendiriliyordu. 1453 yılı Kasım ayından itibaren Cenevizlilerin ticari merkezlerinin yönetimini “Aziz Giorgi Bankası” devraldı. Cenevizlilerin Sohumi’deki ticari merkezi hakkındaki bilgiler İtalyan kaynaklarında fazlasıyla mevcuttur. Onlara göre Karadeniz’de ticaretle uğraşan Cenevizliler Sohumi’de yalnız Gürcülerle temas kuruyorlarmış ve meydana gelen dava konularını da Gürcülerle görüşerek çözüyorlarmış. Bu durum Sohumi ticaret merkezinin kuruluşundan feshedilmesine kadar devam etmiştir. Bu süreci daha net göstermek için bir kaç örnek vermeyi uygun görüyoruz: 1465 yılı Mayıs ayında “Aziz Giorgi Bankası” sahipleri Kefe konsolosundan Sohumi’de çok dikkatli olmalarını ve “Samegrelo ile işi bozacak bir adım atmamalarını” talep ediyorlardı. 1472 yılı Temmuz ayında aynı bankadan Kefe’ye gönderilen talimata göre, Gürcüler ve Cenevizliler arasında meydana gelen çatışmayı halletmek için “Bendiano’nun oğlunun yanına bir elçi gönderilmesi talep edilmiştir”. 15 Aralık 1472 yılında “Aziz Giorgi Bankası” sahipleri Kefe’ye gönderdikleri talimatlarında “Kefe’nin Samegrelo Prensi Bendiani Bey ile bir barış akdedebileceğinden dolayı” memnuniyetlerini ifade ediyorlardı (*Codicce diplomatco delle colonie Tauro-Liguri durantela signoria dell’ ufficio di S. Giorgio, ed A.Vigna, parte I. ASLSP, VII, 1871, s.338-339,534, 873-874; Т.Берадзе. Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии. Тбилиси, 1989, с. 110*). 4 Aralık 1475 yılında gönderilen talimattan taraflar arasındaki çatışmaların sona erdiği anlaşılmaktadır ve burada “Siz Samegrelo Prensi Bendiani ile işi çok güzel hallettiniz” gibi kelimeler mevcuttur. İtalyan belgelerine göre “Bendiano”, “Bendiano’nun oğlu” gerçekten Samegrelo’nun Prensi I. Liparit Daiani’nin (1414-1470) halefi olan Şamadavle Dadiani (1470-1474) ve Vamek Dadianilerdir (1474-1482).

1436-1451 yıllarında Tana’da (Azov) bulunan Venedikli tüccar ve diplomat İosifat Barbaro’nun yazılarında “Samegrelo Kralı Bendiani’dır ve

Karadeniz sahilinde Batumi ve Sohumi adında iki büyük kalesi vardır” gibi ifadeler mevcuttur. Kendisi Sohumi’yi antik dönemdeki adıyla Sevastopol olarak anıyor (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии, 226-227, 595-597*).

Demek oluyor ki, yukarıda adı geçen İtalyan belgelerine göre de XIII-XIV. Yüzyıllarda Sohumi Samegrelo Prenslığının dâhilinde olan bir Gürcü şehridir ve bu şehirde özerk ticaret merkezi, Ortodoks ve Katolik kiliseleri bulunuyordu. Venedikliler ve Cenevizliler ise günümüz yalancı ayrılıkçıların ataları ile değil de, Sohumi’de yaşayan Gürcülerle, bölge yöneticileri olan Dadiyanlarla irtibatla bulunuyorlardı.

29 Mayıs 1453’te Osmanlılar tarafından İstanbul fethedildikten sonra Karadeniz havzasında durum tamamen değişti. Sohumi’ye karşı gerek Osmanlılar, gerekse günümüz Abazalarının ataları olan “Avogazlar” çeşitli saldırılar düzenleyerek soygunlar yapıyorlardı. İtalyan haritalarına göre o zaman adı geçen “Avogazlar” günümüz Abhazyaya topraklarının ötesinde ikamet ediyorlardı (*bkz. 1318 yılı Petrus Veskonte, 1367 yılı kardeş Pitsiganların, 1563 yılı Cakomo De Macalo v.s haritaları*). 1454 yılında Sohumi Cenova Konsolosu Cerardo Pineli tarafından İtalya’ya gönderilen mektupta Osmanlılar ve Avogazlar tarafından Sohumi üzerine yapılan istilalara ait bilgiler mevcuttur. Konsolos mektubunda şunları yazıyor: “Ben, Sevastopol (Sohumi C.G.) konsolosluğuna atandım... burada az zaman kaldım... hiç beklemeden buraya Avazglar bir istila düzenlediler ve şehir sakinleri canlarını kurtarmak için hep beraber kaçtılar. Ben de onlarla birlikte kaçtım. Avazglar çoğunu esir almak istiyorlardı. Dahası, ben buraya gelmeden önce bu şehir Türkler tarafından istila edildi ve soyuldu” (*Codicce diplomatco delle colonie Tauro-Liguri durante la signoria dell’ ufficio di S. Giorgio, ed A.Vigna, parte*

I. ASLSP, VII, 1871, s. 102-103, 317-318). 1475 yılında Osmanlılar Kefe ile Kırım’da Cenevizlilerin ticari merkezlerini ele geçirdiler. Bundan kısa bir zaman geçtikten sonra Sohumi’deki ticari merkez de kapandı. Anılan ticari merkezinin faaliyetlerini gösteren İtalyan belgeleri Ortaçağ Abhazyasının etnopolitik tarihini incelemek için çok değerli kaynaktır. Bu kaynaklar dönemin Sohumisinin Dadianlara ait olduğunu ve orada Gürcülerin yaşadıklarını açıkça belirtmektedirler. Bu bölgede Cenovalılarla ticaret yapanlar da adı geçen insanlardı. Günümüz Abazalarının ataları ise Cenovalılara karşı ancak istila yapıp soygunculuk etmişlerdir. Bu ve diğer sebeplerden dolayı Cenovalıların Sohumi’deki ticari merkezi kapatılmıştır.

XV. Yüzyılın sonunda Gürcü devleti birkaç krallığa ve prensliğe ayrıldı. Abhazyaya beyliği ve Sohumi şehri henüz Samegrelo Prenslığı dâhilinde kalıyordu. 1530 yılına ait bir resmi belgede Gürcistan’a giden yollar ve Gürcistan bölgeleri net bir şekilde tanımlanmıştır. Belgede ilk önce Doğu

Gürcistan'dan bahsedilmiştir. Aynı belgenin devamında Doğu Gürcistan'ın "Alt kısmında, bir vadi içinde Kutaisi şehir bulunur... Daha altta Trabzon'a dayanan Guria bölgesi var. Ondan ötesi ise Sohumi'ye kadar Dadiani'nin ülkesidir. O (Sokhumi) eski zamanlarda bir limandı. Sohumi'ye Ialbuzi (Elbrus) Dağı'nın etekleri dayanır. Ondan ötesi ise Abhazların ülkeleridir. Dağların arkasında Çerkezlerin ülkesi bulunur" gibi ifadeler mevcuttur (XVI. asrın ilk çeyreği Samtskhe-Saatabago Tarihi hakkında Türk kaynakları Gürcüce'ye Tsisana Abuladze tarafından çevrilmiş, değerlendirilmiş ve yayınlanmıştır, Tiflis, 1983, s. 57).

Diğer beylikler gibi, Abhazya beyliği de daha fazla özerklik kazanmak için mücadele ediyordu. XVI. Yüzyılın ortalarında Abhazya beyleri paganist ve kısmen Müslüman dağlıların yardımlarıyla kendi pozisyonlarını güçlendirebildiler. O dönemde dağlıların bölgeye yerleşmesi Abhazya'nın etnik durumunu tamamen değiştirdi. Bu yüzden Abhazya'nın (Batı Gürcistan) Katolikosu I.Evdemon (Çetidze) Abhazya beyliğini terk etmek ve Katoliklik Merkezi'nin Biçvinta'dan (Pitsunda) Gelati'ye taşımak zorunda kaldı. Aynı dönemde günümüz Gudauta ve Gagra bölgelerinde bulunan otuz kadar kilise kapandı.

Abhazya Beyliği çeşitli olaylarla birlikte, olumsuz dış faktörler ve Gürcistan'ın zayıflaması yüzünden ortaya çıkmıştır. 29 Mayıs 1555 yılında İran ve Osmanlı devletleri arasında imzalanan antlaşmaya göre Gürcistan bu iki ülke arasında paylaşıldı. Doğu Gürcistan bölgesi İran'ın, Batı Gürcistan bölgesi ise Osmanlıların etkisi altında kaldı. 1578 ve 1580 yıllarında Osmanlı ordusu Lala Mustafa Paşa komutanlığında Gürcistan'a bir sefer düzenledi ve Sohumi şehrini ele geçirdi. Tarihçi J. Boissardo "Vitae et ikones Sultanorum, Prinzipum Persarum" (Francfurti, 1581) adlı kitabında "Mustafa Paşa Gürcü İberiyalıların bağımsızlığını feshetmek için Batumi ile Sohumi'de kendi beylerbeyini ve defterdarlarını tayin etti" gibi ifadeler kullanmak- tadır (*dipnot: ilia Tabağua, Avrupa Arşiv ve Kütüphanelerinde Gürcistan, 1. Kitap, XIII-XVI asırlar, Tiflis, 1984, s. 113-114*). 1578 yılında Sohumi'ye Çerkez asıllı Haydar paşa beylerbeyi olarak görevlendirildi. Aynı dönemde Osmanlılar Sohumi Kalesi'nin inşaatına başladılar ve yeni kaleyi antikçağ kalesi kalıntıları üzerine kurdular. 1581 yılında Osmanlılar Sohumi'yi terkettiler, kaleyi ise Abhazya Beyleri olan Şeravaşidzelere bıraktılar.

Burada şunu da belirtmeliyiz ki, Sohumi şehrinin Gürcüce adı olan "Tshumi" zaman içerisinde Arapça ve Türkçe şeklini almıştır ve "Sohumi// Suhumi'ye" dönüşmüştür. Yukarıda bahsedildiği gibi, Sohumi adı XIV. Yüzyıldan beri kullanılır ve ilk olarak Abul Feda'nın yazılarında rastlanmaktadır. XV-XVI. Yüzyıllardan itibaren şehrin bu yeni ismi yayılmaya başlamıştır. Uzmanlara göre, Türkçe'de kelimenin başında iki ünsüz yan yana kullanılmaz. Ayrıca, Türkçe'de "ğ (ts)" harfi de yoktur. Bundan dolayı

“Tskhumi” isim Türkçeleşmiş ve “Sohumi//Suhumi’ye” dönüştürülmüştür. Katip Çelebi’nin “Cihannuma”sında yer alan Kafkasya haritasına göre şehrin adı “Sohumi” olarak belirtilmiştir (ek. 3,1,5). XIX. Yüzyıldan itibaren şehrin dönüştürülen ismi Gürcü ve Rus dillerine de girmiştir.

XVI. Asrın sonlarına doğru Samegrelo prensleri olan Dadianiler Abhazya üzerine hâkimiyetlerini kurabildiler. Samegrelo Prensi II. Levan Dadiani (1611-1657) ise Abhazya beyliğini tamamen kendine bağladı. Kudüs Patriği Dositeos’a (1641-1707) göre Levan Dadiani Abhazya Beyliği’nin 40.000 sa- kinini vaftiz etmiş ve Abhazya’ya bir piskopos görevlendirmiştir. Batı Gürcistan patrikleri yeniden Biçvinta’ya dönmüşlerdir. Misyoner Covani Lika’ya göre, 1629’da Biçvinta Katedrali’nde ayın Gürcü papaz tarafından Gürcüce olarak düzenleniyordu. Aynı misyonere göre, Abhazya’nın iki prensi vardı, orada şehirler yoktu ve sakinler sahilde ve dağlarda oturuyorlardı. Yaşam tarzı da Çerkezlerde olduğu gibiydi. Abazaların yazılı kanunları ve alfabesi yoktu. Abazalar Hıristiyan olmalarına rağmen dini ritüellere sadık değillerdi (*İlia Tabağua, Avrupa Arşiv ve Kütüphanelerinde Gürcistan, c. 3, Tiflis, 1984, s. 155-171*). Antik çağın son döneminden itibaren bu bölgeye Hıristiyanlık yayıldı ve kitabımızın ikinci bölümünde gösterildiği gibi burada zengin bir Hıristiyan kültürü oluşturuldu ve Gürcü Alfabesi ile edebi eserler yazıldı. Covani Luka’nın bilgilerine göre Gürcistan bölgeleri arasında kültürel ve ekonomik açıdan gelişmiş Abhazya, daha sonra demografik değişiklikler yüzünden geriledi ve paganist dağlıların bölgesine dönüştürüldü.

Ünlü Türk gezgini, yazar, coğrafyacı ve tarihçi Evliya Çelebi (1611-1683) XVII. Yüzyılın Gürcistan’ı hakkında fazlasıyla bilgi vermektedir. Gürcistan’a ait bilgiler yazarın on ciltten oluşan “Seyahatname” adlı kitabının ikinci cildinde yer almıştır. Bu bölüm Gürcü diline de çevrilmiştir (*Evliya Çelebi’nin “Seyahatnamesi”, c.II, Türkçe’den G. Puturidze tarafından çevrilmiş, değerlendirilmiş ve yayına hazırlanmıştır, I. Bölüm, Tiflis, 1971, s. 95-109*). Evliya Çelebi’nin Doğu Karadeniz’e ilk seyahati 1641 yılında gerçekleşmiştir. Kendisi Çaçı adını taşıyan ilk Abhaz Boyunu günümüz Lihni’de – Şarvaşidzelerin (Çaçlar) konağında görmüştür. Bu boyun insanları aralarında Megrelce konuşuyorlardı ve farklı dinlere mensuptu. Buradan açıkça belli oluyor ki, Evliya Çelebi döneminin Çaç boyu karışık, farklı dilleri konuşan ve farklı dinlere sahip olan Megrel ve abazaları teşkil eden bir toplumdur. Evliya Çelebi, Çaç boyunun oturduğu bölgenin Kuzey-Batısında oturan Arlan boyunun ziyaret etmişti. Bunların daha Kuzey-Batısında, günümüzdeki Gagra’nın yakınlığında Çandlarla görüşmüştür. Evliya Çelebi bunları saf Abaza, yani günümüz anlamıyla Apsua Boyu olarak kabul ediyor. Türk gezginin seyahatnamesinde gelişme kronolojisine göre sıralandığı Adige ırkı olan; Diğer büyük Çandlar, Geçiler, Sadziler, Kamşiler, Soçalar, Cmbalar, Buzduk, Usuviş, Aşgil, Souk-Su ve Kutasi gibi Abaza boylarının

da bahsediyor. Tahminen Abazaların ülke sınırı Kuban Irmağı'na kadar uzanıyordu (Bunlardan başka dağlı Abaza boyları da vardı). Evliya Çelebi bütün bu topraklarda yani Lihni'den Kutasi limanına kadar (Kuban Irmağının civarı) yalnız bir camiye rasgelmiştir, o da Aşgil Boyunun Atma köyünde bulunuyor. Gezgine göre "Abazalar Kuran-ı Kerim'i tanımıyorlardı ve belli bir dinleri de yoktu. Aynı zamanda gavurları, Müslüman olmayanları sevmeyip, Müslümanlar için canını verebilecek ve eğer İslamiyeti kabul ederlerse çok dindar olup tek bir tanrıya inanabileceklerdi". Aynı Evliya Çelebi Anapa Limanından bahsederken "Eğer buradaki kale yeniden inşa edilirse, oraya asker ve silah konulursa, Abaza ve Çerkezlerin itaat altına alınması daha da kolaylaşır" gibi düşüncelerini ileri sürmüştür.

Türk gezgini ve bilim adamı tarafından görüldüğü gerçeklere göre yazdığı kitap güvenilir ve iyi bir kaynak olarak Kabul edilir. Bu kitap önemli tespitlere imkân sağlamaktadır. Evliya Çelebi'nin malumatlarında Abaza-Apsua boylarının üstün Hıristiyanlık kültürü ile tanınan Abhazya ve Biçvinta Piskoposluk Merkezi ile alakalarının olmadığını göstermiştir (Anılan meseleden kitabımızın ikinci bölümünde bahsedilmiştir). Yukarıda bahsedilen bilgiler tahrifatlarla uğraşan ayrılıkçıların sahtekârlığını açıkça ortaya koymaktadır. Kendileri Abhazya'nın kadim Hıristiyanlık medeniyetini ortaya çıkaranlar olarak Gürcüleri değil de Evliya Çelebi tarafından anlatılan Abaza-Apsuaları göstermeye çalışıyorlar. Ayrılıkçılara göre sanki Abhazya'da Hıristiyan medeniyetini buraya gelip yerleşen Abaza-Apsualar değil de Türkler yıkmışlardır. İleri sürdükleri bu tezler yanlıştır ve zaten Evliya Çelebi'nin tarafsız bilgileri bunu tamamen reddetmektedir. Gezgin, geniş topraklarda tek bir cami görmüş, o da günümüz Rusya topraklarında bulunmaktadır. Halk Kuran-ı Kerimi tanımıyordu ve tamamen dinsizdi. Aynı Evliya Çelebi'ye göre Türkler Abaza ve Çerkezleri kontrol edemiyorlardı. Bu yüzden, yalancı ayrılıkçılarca ileri sürülen tezlerine inanmak zor, çünkü Türkler oluşan durumdan dolayı bu toplumlar arasında İslamiyeti zorla yayamazlardı.

Bunu da belirtmek gerekir ki, Gürcüler ve Gürcü tarihi kaynakları Abhazya'ya gelip yerleşen Abaza-Apsualara bölgeye yerleştikleri için "Abhaz" adını vermişlerdir. Evliya Çelebi ve bütün Türkler günümüze kadar onlara gerçek adları ile yani "Abaza" olarak hitap etmektedirler.

Burada şunu da belirtmeliyiz ki, Osmanlı kaynaklarında "Aphaz" ve "Abhazya", Apkaz kelimesiyle belirtilmiştir (örn: "Dede Korkut Hikayeleri", Mustafa Ali tarafından kaleme alınan "Nusret Name" v.s.). XVI y.y. sonundan itibaren resmi Türk dilinde "Aphaz" teriminin yerini "Abaza" kelimesi almıştır. Anılan gelişme, XVII y.y. yazarı olan Abu Bekr'in "Cihan Numa" eserine yaptığı eklemesinde çok net belli olmaktadır. Konu hakkında Türkolog Tsisana Abuladze tarafından ileri sürülen "Aphaz/Abaza terimlerinin

Günümüz Abhazy'a yerleşme düşüncesinin belirtildiği kısmın belgeli bir ispat olarak gösterilmesi mümkündür. (*Tsisana Abuladze. Osmanlı Yazılı Belgelerinde Gürcistan İle Gürcistan'ın Siyasal Birimlerinin Adları, Kitap: Gürcistan ve Gürcüleri Belir- ten Yabancı ve Gürcü Dilinde Olan Terminoloji. Tiflis, 1993, s. 274-275*).

Elimizdeki malümatlara göre günümüzde kullanılan “Abaza” kelimesi Arapça olan literatürde XV. Yüzyılda, Mısırlı tarihçi Badr ad-Din al-Ain'in eserinde geçmektedir (1551 yılında vefat etmiştir). Bu eserde Mısır Memluk- lerinin Çerkez hanedanlığından olan Sultan al-Muayad Saif ad-Din Şiyh'in (1412-1421) hayatı anlatılmıştır. Yazar, Abhazlardan//Gürcülerden, Çerkez Boylarından, bunlar arasında Abazalardan, Skağua – Aşharua ağzını konu- şan Abazalar ve Ciğa-Cik gibi Kafkas halklarından bahsetmiştir (Goça Ca- paridze, Gürcistan ve Yakın Doğu Tarihinden Araştırmalar, I. c., Tiflis, 2012, s. 23-24). Burada şunu da belirtmeliyiz ki, al-Lain tarafından bahsedilen Abazaların bulunduğu yer günümüz Abhazy'a topraklarından daha uzakta, Kuzey Kafkasya bölgesinde gösterilmiştir. Aşağıda göreceğimiz gibi, onlar bu topraklara daha sonra gelip yerleşecektir. Tabi ki, günümüz Abazaları da kendilerinin Kuzey Kafkasya halkı ve Apsua-Abaza toplumundan oldukla- rını çok iyi bilirler (*ek. 3.2.–“Prof. Dr. Andria Kurayev'in Abazalar Tarihi hakkında düşünceleri”*). Abhazy'a de-Fakto Hükümeti tarafından 2005 yılında kabul edilen sözde “Vatandaşlık Kanunu”nun 5. Maddesine göre “Abhazy'a vatandaşı olarak ilk sırada Abaza kökenli kişiler kabul edilir” şeklindeki kayıt bütün yukarıda bahsedilenleri açıkça ortayakoymaktadır.

Çok sayıda Gürcü, Rus ve yabancı kaynaklarda Abhazy'a ve Abazalar hakkında bilgiler mevcuttur. XVI-XVII. Yüzyıllarda Gürcü krallık ve prenslikleri Ortodoks Rusya ile dostluk ve himaye amaçlı ilişkiler kurmak için neticesiz bir çaba gösteriyorlardı. 1639 Kasım ayından itibaren Rus Çarı, Tevdore Samegrelo'nun elçisini Moskova'da kabul etti. 1639 Mayıs ve 1640 Kasım arasında Rus elçileri Samegrelo'yu ziyaret ettiler. Bu elçiler tarafından tutulan raporlar Abhazy'a'nın günümüz topraklarında mevcut etnopolitik durumunu açıkça göstermektedirler. Bu raporlarda XVII. Yüzyılın ortaların- da Samegrelo Prenslığının etnik sınırının en az Kelasuri'ye kadar uzadığı bel- gelenmiştir. Rus elçileri Samegrelo gezilerinde Sohumi yakınlarında bulunan Dranda Katedrali'ni de ziyaret etmişler ve o zaman bu toprakların Samegre- lo'ya ait olduğunu görmüşlerdir. Dadianiler sülalesi günümüz Abhazyasının bütün diğer toprakları üzerine hâkimiyetlerini sürdürüyorlardı. Moskova'da bulunan Samegrelo sefiri Gabriel Gegenava'nın verdiği bilgiler de bunu doğ- rulamaktadır. Bu bilgilere göre Samegrelo ve Bütün Batı Gürcistan'ın Katoliklik Merkezi, Biçvinta'da bulunuyormuş ve buranın Patriği Samegrelo Prensi II. Levan Dadiani tarafından atanıyormuş. Rus elçileri günümüz Abhazy'a

toprakları dâhilinde olan Gali, Oçamçire ve Gulripsi bölgelerini de gezmişler ve raporlarında Apsua-Abazalarından bahsetmemişlerdir. Rus Çarı Tevdore'nin oğlu Mikail 30 Mayıs 1639 yılında II. Levan Dadiani'ye yazdığı mektupta günümüz Abhazyası dâhil olmak üzere bütün Samegrelo Prenslüğünü İverya Ülkesi olarak adlandırmıştır. 15 Mayıs 1640'ta II. Levan Dadiani'nin Çar'a yazdığı cevapta, kendisinin “İveria Ülkesi Samegrelo Bölgesi”nde hüküm sürdüğünü bildirmektedir. (*Материалы посольств Гавриила Гегенава, Федота Елчина и Павла Захарьева. 1636-1640 годы. Для издания подготовил, исследованием, комментариями, словарем, указателями и календарем снабдил, Джемал Гамахария. Тбилиси, 2014, с. 190-218, 360-367, 392-394, 416-418, 441-447*). Demek ki, Rus yönetimi Abhazyayı ilk önce İveria ülkesinin yani Gürcistan'ın bir parçası olarak tanımıştır.

Sohumi'nin Güney-Doğu semtinde Samegrelo prensleri tarafından istihkâm amaçlı inşa edilen Kelasuri Duvarı 1670'li yılların başlarına kadar vardı. Bu duvar Samegrelo ile Abhazyası arasında yeni bir sınır oluşturuyordu. Kelasuri duvarı, XVII. Yüzyılın ilk yarısında Samegrelo'da faaliyet gösteren Katolik misyonerleri olan Arkancelo Lamberti ve Kristoporo Kasteli tarafından çizilen Samegrelo haritasında da yer almıştır. Burası “Abazaların istilalarından korunmak için 60 bin adımlık duvar” olarak belirtilmiştir (*Essays from the history of Georgia. Abkhazia. Tbilisi, 2011, p.496, historical maps, №16*). Kelasuri Duvarı, üzerinde açıklama yazısı olmadan Evliya Çelebi'nin “Cihan-Numa” adlı eserindeki Kafkasya haritasında da bulunmaktadır (ek. 3.1.5).

“Cihan – Numa” adlı esere ekleme yapan Abubekr, o dönemde Apsuaların (Abaza) Enguri Irmağı'na kadarki toprakların ellerinde olduğunu biliyordu. Aynı eklemede kendisi, Abaza'nın önceki sınırlarının Soçi'den Kelasuri ve Sohumi'ye kadar uzadığını da belirtmiştir (Evliya Çelebi'nin Gürcistan ve Kafkasya hakkında bilgileri, Türkçe'den Gürcüce'ye Giuli Alasania tarafından çevrilmiş ve yayına hazırlanmıştır, Tiflis, 1973, s. 132-133).

Yukarıda bahsedildiği gibi, XVI-XVII. Yüzyıllarda Abhazyaya yerleşen Abaza-Apsuaları Gürcüler “Abhazi” olarak adlandırmışlardır. Gürcü derebeyleri olan Şarvaşidzeler başta olmak üzere Abhazyası Beyliği'nin sınırlarını genişletmek ve Samegrelo Prenslüğünün hâkimiyetinden çıkmak için mücadele eden Abazalar, Samegrelo Prenslüğü üzerine akınlar düzenliyorlardı. Bununla birlikte, Abhazyası'nın sahipleri kendilerini Gürcü devletinin ayrılmaz bir parçası olarak görüyorlardı ve Gürcü krallarına itaat ediyorlardı. Örneğin, 1661 yılında Doğu Gürcistan Kralı V. Vahtang (Şahnavaz) ülkenin batı kısmını da geçici olarak ege-menlik altına aldığı anda, Abhazyası'nın sahipleri ona tam itaat gösterdiler. Kralın emri üzerine Şarvaşidzeler Samegrelo Prensi'nin hâkimiyetini de kabul ettiler.

Daha sonraki yıllarda ülkedeki durum değişti. Osmanlı ve İran arasında paylaşılan Gürcistan bir daha birleşemedi. Genellikle dışarıdan telkin edilen

iç savaşlar ağırlaştı. Gürcü tarihçilerine göre Samegrelo Prensi tarafından Rus elçilerinin kabulü, Rus sevdası ve Osmanlıya karşı savaşan Rus Kazaklara yaptıkları yardım Samegrelo için pahalıya mal oldu. Bazı tarihçilere göre, Osmanlı Devleti Samegrelo'yu Rusya'dan izole etmek için Kafkas dağlılarının Samegrelo'ya karşı akınlarını teşvik ediyordu. Dadianilere karşı yaptıkları mücadelede Abhazya beyleri Şervaşidzeler de dağlıların desteğinden faydalanıyorlardı. 1680'li yılların başlarında Samegrelo tahtını ele geçirmek için yapılan mücadelelerde Abhazya Beyi Savareh (Sorek) Şervaşidze de Kafkas Dağlılarının desteği ile başarılı oldu. Kendisi Enguri Irmağı'na kadar toprakları ele geçirdi ve bir müddet "Samegrelo Prensi" ünvanını da taşıdı. Savareh Şervaşidze bütün geri kalan Samegrelo topraklarını ele geçiremediği için ivedilikle Enguri'ye kadar eline geçirdiği toprakları Abhazya'nın bir parçası olarak ilan etti. İşgal ettikleri toprakların yeni sahipleri ilk iş olarak Dadianilere sadık kalan Gürcü derebeyleri ile din adamlarını yok etmeye kalktılar, yerli ahaliye zulmettiler, bir kısmını yurdundan kovdular, diğer kısmını esir alıp sattılar veya köle yaptılar. Ele geçirdikleri topraklara Abazaları, Kabardeylileri ve diğer dağlıları getirip yerleştirdiler, faaliyette olan Biçvinta Katoliklik Merkezi, Dranda ve Mokvi Piskoposluk Daireleri, Gürcü yazıları ile süslü Lihni, Anuhva, Anakopia, Tsebela, Kiaçi, Çala (Çlou), Tilita v.s. gibi Gürcü kilise ve manastırlarını yıktılar veya çalışamaz hale getirdiler. Biçvinta Katoliklik Merkezi'nin çiftliklerini önce soydular daha sonra ise tamamen yıktılar. XVIII. Yüzyılın başlarında, Dadianiler Enguri ve Ğalidzga İrmakları arası toprakları geri aldıktan sonra henüz faal olan Bedia ve İlori manastırlarını koruyabildiler.

Ayrılıkçıların günümüz Abhazya topraklarında Kafkas dağlılarının, özellikle Apsua-Abazaların geç dönemde yerleştirilmesine dair iddialarının tarihçiler tarafından kabul edilmediği herkes için malumdur. Bu gerçekler XVIII-XIX. Asrın ve daha önceki Gürcü (*Vahuşti Bagrationi, D. Bakradze, A. Khakhanaşvili v.s.*), Rus (*V.N. Tatişev, A.N. Diaçkov-Tarasov v.s.*) ve Avrupalı (*P.-S. Palas, İ. Klaport, Fr. Diubua De Monpere, E. Spenser v.s.*) tarihçilerinin eserlerinde de yer almıştır.

Şunu da belirtmeli ki, günümüz Abhazların yani Apsua-Abazaların kökeni hakkında farklı düşünceler de mevcuttur. Bu açıdan ünlü Türk tarihçisi, coğrafyacı ve yazar Kâtip Çelebi'nin eseri dikkat çekicidir. Kendisi Abazaları Yahudi kökenli halk olarak gösteriyor ve atalarının da Asrtahan Bölgesi'nde yaşadıklarını söylüyor (*Kâtip Çelebi'nin Gürcistan ve Kafkasya hakkında bilgileri, Türkçe'den Gürcüce'ye Giuli Alasania tarafından çevrilmiş ve yayına hazırlanmıştır, Tiflis, 1973, s. 132-133.*)

Türk Tarihçisi "Yahudi" dediğinde Yahudilerden değil de Museviliği kabul eden Hazarlardan bahsediyordu. Musevilik en fazla Astrahan Hazarlarında

vardı. Kâtip Çelebi'nin bilgileri M.S. I. Yüzyılda faaliyet gösteren tarihçi Büyük Plinus tarafından Abzoa boyunun Hazar Denizi Kuzeyinde İ til Havzasında (günümüz Astrahan şehrinin bulunduğu yer) yaşadıkları hakkında verilen bilgilerle tamamen örtüşüyor. XVI. Yüzyılın yazılı kaynaklar ile haritalara göre Apsua-Abazalarının ataları Kuban Irmağı'nın havzasında yaşıyorlardı. Bu insanların bu bölgede yaşadıkları Rusya'ya özel vazife ile bir kaç defa görevlendiren Alman Diplomatı Sigizmund Gerberstein (1486-1566) "Moskova Hakkında Kayıtlarım" adlı kitabında göstermiştir. Verdiği bilgilere göre, Kuban Irmağı boyunca Aphasiler yaşıyorlardı, Kuban'ın Güneyinde ise Samegrelo Prensiği bulunuyordu (*С. Герберштейн. Записки о Московии. Москва, 1988, с. 181*). Harita mühendisi olan Jakopo Gastaldi 1561 yılında çizdiği haritada Kuban Irmağının ortasında "Abcvas Regi"yi göstermiş ve payitahtı olarak da Acua şehrini belirtmiştir (*Essays from the History of Georgia. Abkhazia. Tbilisi, 2011, p. 496, Maps, №14*). Daha sonra günümüz Abhazyasına gelip yerleşen Apsua-Abazalar kendilerinin baş şehri olan Acua'nın adını getirip Abhazyanın baş şehri Tshumi/Sohumi'ye koymuşlardır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, günümüz Abhazyaya Topraklarına dağlıların yerleşmesi birçok yazarın eserine konu olmuştur. Anılan gelişmelerin (*Dağlıların yerleşmesi*) neredeyse görgü sahibi olan ünlü Rus Tarihçisi V.N. Tatişev'dir (1686-1750). Bu tarihçinin eserleri Rus tarihçileri tarafından kaynak eser olarak kabul edilmiştir. Tatişev'in yazdığına göre Abhazyaya (Avheti) "Türkler ve Kabardaylılar Avhazos, atalarımız ise Obezler der. Burası Samegrelo'nun Kuzey bölgesidir. Şimdi ise bu bölgenin çoğu kısmında Kubanlılar oturuyorlar" (*В.Н. Татищев. История Российская, т. I. Москва-Ленинград, 1962, с. 171*). V.N. Tatişev'in açıklamalarına göre Obezler Kuzey Samegrelo'nun (Abhazyanın) sakinleri ve Gürcülerdir. Rus vakayinamesinde "İverialı –yani Obezialı" şeklinde geçiyor (*Полное собрание русских летописей, т. VI. Санкт-Петербург, 1853, с. 125, 152; Г. Пайчадзе. Название Грузии в русских письменных исторических источниках. Тбилиси, 1989, с. 13-21, 51-56*). Rus vakayinamelerine göre, Geç Ortaçağlarda Abhazyaya yerleşen Kubanlılar aynı Çerkez-Adige boylarıdır. Gördüğümüz kadarıyla, bahsedilen boylar hala daha XVI. Yüzyılın ortalarında Kuban Havzası'nda yaşıyorlardı (S. Gerbershtein, Cakopo Gastaldi).

Bir başka ünlü Rus Tarihçisi A. N. Diaçkov-Tarasov 1905'te şunları yazıyordu: "Abazalar her zaman buralarda yaşamıyorlardı. Bunların efsaneleri, örf-adetleri ile ilgili çok sayıda tarihi veriler bu toplumun Kuzey'den geldiğini ve Gürcü boylarını taciz ederek Enguri Irmağı'na dayandıktan sonra durduklarını" göstermektedir. Aynı Diaçkov-Tarasov 1903 yılında (ve 1909-1910'da) Apsua-Abazaların Kuzey'den inmeleri "çok önceden değil, belki de XVI – XVII. Yüzyıllarda olmuştur" diye anlatmaktadır. (*А.Н. Дьячков-Тарасов. Газры*

и его окрестности. Тифлис, 1903, с. 36-37; А.Н. Дьячков-Тарасов. Бзыбская Абхазия. – В кн.: Известия Кавказского Отделения Русского Географического Общества (ИКОРГО), т. XVII. Тифлис, 1905, с. 85; А.Н. Дьячков-Тарасов. Абхазия и Сухум в XIX столетии. – ИКОРГО, т. XX. Тифлис, 1909-1910, с. 152, 210). Anılan görüş tamamen doğrudur ve bu görüşler günümüz Rus bilim adamı Andria Kurayev tarafından da paylaşılmıştır (bkz. ek).

Petersburg Bilimler Akademisi üyesi ve 1793-1794 yıllarında Kafkasya bölgesini gezen Pietro – Simeon Palas (1741-1811) 1811’de Paris’te basılan Kafkasya seyahatini anlatan kitabında Abazaları “Absne” adı ile anmaktadır. Pietro – Simeon Palas “Anlaşılan, bu halk Kafkas Dağlarının Kuzey-Batı semtindedir” gibi ifadeler kullanmıştır (Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии. Тбилиси, 1997, 285).

Alman gezgini ve bilim adamı Julius Heinrich Klaproth (1783-1835) Abazaları ve Abhazya’yı çok iyi tanırdı. Kendisi 1807-1808’de Kafkasya ve Gürcistan’ı gezdikten sonra Almanca ve Fransızca bir kaç kitap yazdı. 1812’de Abazalara (Absne) dair bilim camiasınca kabul edilen düşünceleri hakkında şunları yazmıştır: “İleri sürülen düşüncelere göre, bu toplum Kuzey-Batı Kafkasya’nın yerlisidir ve daha sonraki zamanlarda diğer bölgelere yayılmıştır” (Klaproth Y. Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808. Hale und Berlin, 1812, p. 447). Aynı düşünceler yazarın 1823 yılında Paris’te çıkan kitabında da yer almıştır (Voyage ou montdu Kaukaseet en Georgie par M. Jules Klaproth, I. Paris, 1823, p. 201). Julius Heinrich Klaproth 1827’de çıkardığı kitabında Apsua – Abazalar hakkında “Kafkasya’nın Kuzey-Batı bölgesinde çok uzun zamandan beri yaşıyorladı” gibi daha net açıklamalarda bulunmuştur (Tableau historique, géographique, et- nogrophes entre la Russe et la Perse. Par M. Klaproth. Paris, 1827, p. 83).

Fransız asıllı İsviçreli bilim adamı Ordinaryus Prof. Dr. Frederik Diubua De Monpere de çok doğru tespitler yapmıştır. Kendisi 1833’te Kafkasya seyahatinde iken Abhazya’yı da ziyaret etmiştir. 1839’da Frederik Diubua de Monpere Paris’te çıkardığı kitabında Dadianilerin topraklarını şöyle tarif etmiştir: “Sahil boyunca hemen hemen Ciketi’ye kadar yayılmıştır. O’nun (Samegrelo’nun C.G.) güzel sahil bölgesi düşmanlar tarafından yapılan saldırılara ve işkencelere maruz kalmıştır. Bu bölgeye bir taraftan Çerkezlerin diğer taraftan ise Türklerin kanlı elleri dokunmuştur. Prens Dadianiler iki asır önce kendi sınırlarını Anakopia’ya kadar taşımak zorunda kaldılar, daha sonra ise Ğalidzga’ya kadar taşındılar ve bu zavallı memleket Abhazya, Amerikanın ormanları gibi vahşileşti. Her şey harabe haline getirildi, kiliseler yıkıldı, medeniyetin her türlü izi silindi” (Фредерик Дюбуа де Монпере. Путешествие вокруг Кавказа, т. I. Перевод с французского Н.А. Данкевич-Пущиной. Сухуми, 1937, с. 149). Frederik Diubua De Monpere’nin tespitleri Apsuaların

Gürcistan'a geç Ortaçağlar döneminde gelip yerleştiklerini açıkça ispat etmektedir. Buradan anlaşıldığına göre, ayrılıkçıların ileri sürdüğü tezlere rağmen, Apsua-Abazalar günümüz Abhazya topraklarında Gürcüler tarafından asırlar boyunca kurulan Hıristiyan medeniyetinin kurucuları veya kurulum sürecinde iştirak edenleri değil de onun tam yıkıcılarıdır. Sanki Abhazya'nın Hıristiyanlık medeniyeti Türkler tarafından imha edilmiş gibi suçu Türklerin üzerine atmaları tamamen yalan ve asılsızdır. Apsua-Abazalar tarafından adı geçen Hıristiyan medeniyetinin kurucuları olmadıkları kendi dillerinden de anlaşılmaktadır. Çünkü dillerinde Hıristiyan dininde kullanılan terimler (örn: İsa, Hıristiyan, kilise, papaz, haç, İsa'nın doğuşu, İsa'nın dirilişi, vaftiz v.s.) yoktur. Bütün bu terimler Abazacaya Gürcüceden geçmiştir (*Essays from the History of Georgia. Abkazia. Tbilisi, 2011, p.216-251*).

İngiliz Edmund Spenser Abazaları, Rusların uzlaşmaz bir düşmanı olarak gösterirdi ve 1851'de şunları kaydetmiştir: "Onlar, kısmen Kırım (Kabarday C.G.) ve Kuban han ve sultanlarının soyundanlar. Bu han ve sultanlar kendi boylarıyla birlikte bu bölgelere yerleşmişlerdir" (*K. Koch ve E. Spenser'in Gürcistan ve Kafkasya Hakkında Bilgileri, Almanca'dan L. Mamatsaşvili tarafından çevrilmiş ve yayına hazırlanmıştır, Tiflis, 1981, s. 135*).

Demek ki, XVI-XVII. Yüzyıllarda Abhazya'nın günümüz topraklarına dağılımların gelip yerleşmesi kesindir.

1.2. Yeni Abhazya ve Abazalar

XVI-XVII. Yüzyıllardan itibaren günümüz Abhazya'nın topraklarında Hıristiyan Gürcülerin ve gelip yerleşen ve egemen durumda olan paganist ve kısmen Müslüman dağılımların kaynaşması ile günümüz Abaza (Apsua) milleti meydana gelmiştir. Bu ağır süreç uzun zaman devam edip ve genel anlamda XIX. y.y'da tamamlandı. Farklı millet ve dinlerin kaynaşması toplumun dini durumunu (Hıristiyanlı, Müslümanlığın ve Paganistliğin karışığı), örf-adetlerini de ayrıca etkiledi. Meydana gelen örf-adetlerin çoğu ise Gürcülerin örf-adetleriyle ortaktır. Radikal demografik değişikliklere rağmen, Abhazya'nın sahipleri ile yöneticileri aynı kaldılar. Bunlar Şarvaşidze soyundan olan Gürcü beyleridir. Bu beyler Gürcü dünyasından asla kopmadılar, dönemin yeni Abhazya'nın yazışma ve ibadet dili olan Gürcüce'den vazgeçemediler. Aynı dönem, İmereti kralları Abhazya'yı daima kendi bölgesi olarak görüyorlardı. Fakat Şarvaşidzeler üzerindeki etkileri önemsizdi. Kutaisi'de çizilen ve 1738 yılında Kral V. Aleksandre tarafından Petersburg'a gönderilen İmereti Krallığı haritasında Abhazya, İmereti Krallığı'nın bir parçası olarak gösterilmiştir

İmereti Kralı I. Solomon (1572-1784) Abhaz-İmerler kralı ünvanını taşıyordu. 26. Nisan 1776'da kral tarafından yazılan mektupta kendisini "Abhaz, İ merler, Gurialılar ve bütün Aşağı İverialıların sahibi" olarak belirtmiştir (Д. Гамахария, Б. Гогия. Абхазия – историческая область Грузии. Тбилиси, 1997, с. 649). Yukarıda gördüğümüz gibi, "Aşağı İveria" denilen bölge Batı Gürcistan'ı, Tshumi (Sohumi) şehrini ve bütün Abhazya'yı kapsıyordu. Samegrelo (Odişi) Prensleri, Abhazya üzerine gerçek kontrolü kaybetmelerine rağmen eski topraklarını geri alma emellerinden hiç bir zaman vazgeçemediler ve "Odişi-Leçkhumi-Svanların ve Abhazların Hâkimi" gibi ünvanını taşımaya devam ettiler. Bu ünvanı taşıyan Samegrelo Prensleri'nden olan II. Katsia Dadiani'yi (1758-1788), Grigol Dadiani'yi ve diğerlerini örnek olarak gösterebiliriz (Д. Гамахария, Б. Гогия. Абхазия – историческая область Грузии. Тбилиси, 1997, с. 287, 650). XVIII. Yüzyılın başlarında Enguri ve Ğalizdga Irmakları arasındaki toprak Samegrelo'ya yeniden dâhil oldu ve sahiplerinden birisi olan Murzakano Şervaşidze'nin şerefine bölgeye Gürcüce Samurzakano adı verildi.

XVII. Yüzyıldan sonra Abhazya üzerine Osmanlı'nın etkisi oldukça fazlaydı. Abhazya dışında bu etki bütün Batı Gürcistan'a da yayılıyordu. 1696'da Azov (Azak) kalesini kaybettikten ve Karadenizde Rus donanması kurulduktan sonra Türklerin durumu sarsıldı. Yeni oluşan durum XVIII. Yüzyılın başlarında Batı Gürcistan'da Osmanlı etkisinden kurtulma hareketlerinin başlatılmasına sebep oldu. Bu konuda, özellikle Samegrelo ve Abhazya'nın hükümdarları harekete geçmişlerdi. Onlar birleşik kuvvetlerle Rukhi ve Anaklia Kalelerinde bulunan Osmanlı askerlerine karşı askeri hareketlerde bulunuyorlardı. Osmanlı bütün bu hareketleri durdurmak için katı tedbirler almaya karar vermişti. Ancak, 1703 yılında İstanbul'da askerlerin isyanı ile iktidar değişiminden dolayı bu fikir gerçekleşemedi. Abhazya ve Samegrelo Hükümdarları ise icraatlarına devam ediyorlardı. XVIII. Yüzyılın ilk çeyreğinde faaliyet gösteren Osmanlı tarihçisi Mehmed Raşid o dönem hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir. Bu tarihe göre "Gürcistan bölge sakinlerinden, Gurul ve Abaza isyancıları son dönemlerde ciziyeye ödemesinden vazgeçmişlerdir" (*Gürcistan ve Bazı bir Komşu Ülkesi Hakkında Malumatlar. Türkçe'den Gürcüce'ye V. Çoçiyev tarafından çevrilmiş ve yayına hazırlanmıştır, Tiflis, 1976, s. 21/35*). Bu durumda şunu da belirtmek gerekiyor ki, Gürcistan'ın siyasi açıdan parçalanmasına rağmen, Türk tarihçisi Abaza'yı "Gürcistan Ülkesi'nin" bir parçası olarak göstermiştir. Oluşan duruma en iyi Osmanlı Devleti hakimdi, çünkü o dönemde Batı Gürcistan, Osmanlı'nın hakimiyeti altında bulunuyordu.

1720'li yıllarda Rusya, İran'daki Safevi Hanedanlığı'nın yıkılışından (1722) faydalanarak Hazar Denizi'ne doğru hareket etmeye başladı. Bu durum

Osmanlı Devleti'ni endişeye düşürdü. Osmanlı devleti ayrıca İran'daki durumdan faydalanarak İran'ın birkaç bölgesini ele geçirdi. 1723'te Osmanlı Devleti Rusların Hazar Denizi'ndeki ilerlemelerini durdurabilirdi, hatta aynı yıl Mart ayında Tiflis'i de ele geçirdi. Osmanlı özel dikkatini Karadeniz'in sahilindeki kalelere gösterip Poti ve Sohumi'de yeni kalelerin inşaatını başlattı. Aynı zamanda Türk askerleri Anakopia ve Biçvinta kalelerine de yerleştiler. Sohumi'de yeni kelenin inşaatına karşı Abazalar kesintisiz saldırılarda bulunuyorlardı.

1730 baharından itibaren Osmanlı Devleti Batum'dan Azov'a kadar bütün Karadeniz sahilini itaat altına almak için karar verdi. Planlanan askeri hareketlerini Poti paşası sürdürüyordu. Abazalar Osmanlıyı destekliyorlardı. Ancak, Abazaların hiç beklemedik çekilmelerinden dolayı bu operasyon bozuldu. Bu olayların muasırı olan Tarihçi Vahuşti Batonişvili olaylar hakkında şunları yazıyordu: "Abazalar Türklere hücum ettiler, Osmanlıları yenip kovdular. Paşa, deniz üzerinden kaçtı, diğerlerini kırdılar ve deniz ile nehirde boğdular, fazlasıyla ganimet ele geçirdiler, Müslümanlıktan vazgeçtiler ve kendi Abaza dinine döndüler" (*Kartlis Tskhovreba, c. IV, Tiflis, 1973, s. 887-888*). Ancak, Türkler Abhazyaya üzerindeki tesirini en kısa zaman içinde yeniden kurdular. 1730'lu yılların ortalarında ise Sohumi Kalesini yenileyip daha sağlam hale getirdiler.

O dönemin Abhazyası soygun ve esir ticaretini yapan çeşitli grupların baskın bölgesine dönüşmüştü. Abhazyaya beyleri bu olayları engelliyemiyorlardı. 1730'lu yıllarda Abhazyaya beyi olan Manuçar Şarvaşidze'yi iktidardan aldılar ve iki erkek kardeşi Zurab ve Şirvan ile birlikte Osmanlı'ya gönderdiler. Onun yerine bey olarak Cik asıllı Beylerbeyi Aslan Bey, Geç adlı birisi atandı. Kardeş Şarvaşidzeler Türk tarafı ile anlaştilar ve İslamı kabul ettiler. 1744 yılında Zurab Şarvaşidze Sohumi beyi olarak atandı. O zamanlarda Sohumi'de yine de güçlü bir Osmanlı garnizonu vardı.

1768-1774'te Osmanlı-Rus Savaşı devam ediyordu. 1769'da Gürcistan'a bir Rus kolordusu sefer açmıştır. Kolordunun amacı Karadeniz sahillerinden Osmanlı'yı kovmaktı. Ancak, amacına ulaşamadı. İlk sıralarda Sohumi'nin Beyi olan Zurab Sarvaşidze Osmanlılardan yanaydı. Ancak, daha sonra Osmanlıları sattı ve geçici olarak Sohumi Kalesi'ni ele geçirdi. 21 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması, Rusya'ya avantaj sağlıyordu. Ruslara bazı bölgelerin bırakılmasından başka, ticaret filosuna Karadeniz ile Boğazlarda serbest yelkencilik ve geçiş hakkı da tanımıştı. Anlaşmanın 23. Maddesine göre İmereti Gürcü Krallığı'ndan Osmanlı vergisi kaldırıldı. Buna rağmen, Osmanlı Gürcistan'daki emelinden vazgeçmek bir yana daha da güçlenmek için elinden gelen her türlü çabayı gösteriyordu. 1780'li yıllardan itibaren Abhazyaya'nın yeni hükümdarı Keleş Bey bölgede Osmanlı'nın asıl müttefiki oldu. Keleş Bey Osmanlı'nın desteğiyle durumunu daha sağlam hale getirebildi ve iktidarını merkezileştirdi.

XVIII-XIX. Yüzyılların arifesinde Gürcü siyasi birimlerinin durumu 1783 yılında Rusya ve Kartl-Kaheti Krallığı (Doğu Gürcistan) arasında Georgiev- sk “Himayecilik” antlaşması imzalandıktan sonra tamamen değişti. Gerçi, bu antlaşma Gürcistan’ın egemenliğini bir nevi kısıtlıyordu, ancak ülke bağımsız kalıyordu ve uluslararası hukukta varlığını devam ettiriyordu. Daha fazlası, “Georgievsk Antlaşması’nın” dördüncü maddesinin gizli şartlarına göre, Rusya Kartl-Kaheti Krallığı’na Gürcistan’ın diğer tarihi topraklarını yeniden kazanmak ve ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamak için yapacağı mücadelelerde yardımda bulunmayı üstlenmişti. 1783’te imzalanan anlaşma doğrudan doğruya Abhazyayı da ilgilendiriyordu, çünkü Rusya Abhazyayı yine de Samegrelo Prenslığı’nin bir parçası olarak tanıyordu. 1793’te çıkan “Rusya İmparatorluğunun Haritası’na” göre, Gürcistan toprakları yeni kazanılan topraklar olarak gösterilmiş ve Gürcistan’ın Kuzey-Batı sınırı da Azak Denizi’ne kadar belirtilmiştir (*Essays from the History of Georgia. Abkhazia. Tbilisi, 2011, p. 496, -Historical Maps № 19*). Haritada Batı Gürcistan bölgeleri olan İmereti ve Samegrelo da yer almaktadır. Ruslar, Abhazya Beyliği’nin Samegrelo Prenslığı’nin bir parçası olarak saydıkları için onu haritada göstermemişlerdir. “Georgievsk Antlaşması’nın” gizli olan dördüncü maddesinin Gürcistan Krallığı’nın yeniden kuruluşu “Rusya İmparatorluğu’nun Haritası’na” göre gerçekleşecekti. Ancak, Rusya kendisine güvenen ve kaderini emanet eden Gürcistan’ı ciddi hayal kırıklığına uğrattı. Rusya, yalnız üstlendiği “himayekarlık” ile Gürcistan devletini yeniden tesis etme vaatlerini yerine getirmemekle kalmayıp, 1801’de Kartl-Kaheti Krallığı’nı tamamen feshetti ve buraya direk Rus iktidarını kurdu. O zaman Rusya bu bölgeye daha “Gubernia”(Valilik) denilen idari sistemini kurmamıştı. Fakat, 1802’de “Gürcistan Yönetimini” kurdu. Bu yönetimin başına Kafkasya’da bulunan Rus ordusu komutanları getirildi. Bu komutanlara Gürcistan’ın “genel yöneticileri” deniliyordu. Yöneticiliğin bu şekli (Gürcistan’ı elinde “tutması”) sanki Rusya’ya, Osmanlı’ya daha önce bağlanan Gürcistan’ın diğer topraklarını kurtarmak ve Gürcistan’ın bütünlüğünü yeniden tesis etmeye “hak” tanıyordu. Ancak, bu hareket 1783 antlaşmasına göre öngörülen bağımsız bir Gürcistan devletine yardım etmek değil de Rusya İmparatorluğu’nun topraklarına yeni toprak katmak anlamına geliyordu.

Rusya 1783 antlaşmasını çiğnedikten ve Doğu Gürcistan’ı ilhak ettikten sonra, Batı Gürcistan ile Abhazyayı ele geçirmek için her türlü teşebbüste bulundu. 1803 Aralık ayında Grigol Dadiani “Odişi, Leçhumi, Svaneti, Abhazy ve eskiden beri ata topraklarının hâkimi” adına ve tüm “yukarıda anılan ve farklı sebeplerden dolayı bu topraklardan ayrılan bölgeler ile” Rusya himayesi altına girmek için bir “istek” yazısını imzaladı (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии. Историография, документы и материалы, комментарии. Тбилиси,*

1997, c. 287). Atalarına ait ve Samegrelo'dan ayrılan topraklar olarak Abhazya dışında Ciketi ve Azak Denizi'ne kadar topraklardan bahsedilmişti (bkz. *Yukarıda anılan 1793 yılı Rusya haritası*). Şüphesizdir ki, Grigol Dadiani'nin anılan "istek yazısı" daha önce "ondan ayrılmış topraklarla" beraber Rusya himayesi altına gireceği için Petersburg'da veya Petersburg diktesi ile yazıldı ve 1783 Anlaşması'nın gizli maddesi olarak IV. madde konuldu.

Abhazya Hükümdarı Batı Gürcistan'da meydana gelen gelişmeleri dikkatle izliyordu. 1803 yılında Keleş Bey siyasi eğilimini değiştirme düşüncesine daldı. Rus himayesi altına girmeyi gizlice planlayıp veya içten içe arzu edip Samegrelo Prensi aracılığıyla Gürcistan valisi olan P. Tsisianov'la irtibata girmek için çaba gösterdi. 27 Ekim 1803 yılında P. Tsisianov, Başbakan olan A. Vorontsov'a şunları bildiriyordu: "Aynı zamanda, Keleş Bey ve onun toprakları hakkında bilgi vermeyi uygun görüyorum. XV. Yüzyılda, özellikle M.S. 1414 yılına kadar, İveriya parçalanmamış iken, O adam, Keleş Bey Şarvaşidze adıyla bilinirdi, toprakları da İveria'nın bir bölgesi sayılırdı" (*Акты, Собранные Кавказской Археографической Комиссией, т. 2. Тифлис, 1868, с. 463*). 25 Eylül 1806'da Rusya Dış İşleri Bakanı A. Budberg Abhazya'yı Rusya topraklarına katmak için General İ. Gudoviç'e İmparator tarafından izin verildiğini bildirdiğinde geçmişten faydalanmıştı. A. Budberg Gonio, Batum, Poti, Anaklia, İsgauri (Tamiş yakınlarında) Sohumi, Anapa Kaleleri'ni ele geçirmek arzusunda bulunmuş ve şunları yazmıştı: "Bu kaleler eskiden beri Gürcistan Krallığı'na aitti, dolayısıyla bütün bunların Rusya'ya bağlanma arzusu gayet doğaldır" (*Акты, Собранные Кавказской Археографической Комиссией, т. 3. Тифлис, 1869, с. 525-526*). Yukarıda bahsedilen gelişmelerden dolayı Rusya Abhazya ile Kuzey-Batısı'nda bulunan toprakları kendine bağlamayı bir "hak" olarak görüyordu.

Gürcistan'ın diğer bölgeleri gibi, günümüz Abhazya toprakları da Rusya'nın "himayesi" altına parça parça dâhil edildi. 9 Temmuz 1805'te Samurzakano Bölgesi'nin sahipleri Martvili İlçesi Bandza köyünde Rusya İmparatoru ile Samegrelo prensine bağlılıklarını ispat ederek and içtiler ve gerekli evrakları imzaladılar. Bu imzaya göre Samurzakano Bölgesi Samegrelo Prenslığı'nin tarihi toprağı olarak tanındı. Yazıda "Bizler, son derece merhametli çarın ve aynı dönem Samegrelo Hükümdarı olan Levan Dadiani'nin kullarıyız. Çünkü bizler, topraklarımızla birlikte eskiden beri Samegrelonun prensleri olan Dadianilere bağlı idik" (*Акты, Собранные Кавказской Археографической Комиссией, т. 2. Тифлис, 1868, с. 527*).

1806 Mayıs ayında Keleş Bey, o dönemki Gürcistan'ın Rus yönetimine başvurarak himaye altına girmek için kendi arzusunu bildirdi ve Osmanlı tarafından muhtemel saldırılardan korunma istedi. Yeni siyasi eğilimi meselesi aynı yıl haziran ayında Likhni Köyü'nde düzenlenen Abaza Halk

Meclisi tarafından da kabul edildi. Uluslararası durumdan, özellikle Osmanlı faktöründen dolayı Rusya Abhazyayı “himayesi” altına almak için acele etmiyordu. Abhazyaya hükümdarının iki yüzölçümü Osmanlı'nın gözünden kaçmadı. Osmanlı asi vasalı olan Abhazyanın silah yolu ile itaat etmesini uygun görmedi ve bu meseleyi diplomatik entrikaları kullanarak halletmeye çalıştı.

Abhazyaya için mücadeleler 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşları döneminde de devam etti. Savaş hareketleri Tuna havzası ile Güney Kafkasya'da geçiyordu. Taraflar 1807'de ateşkes anlaşmasını imzaladılar ve bu anlaşma 1809'a kadar sürdü. Bu dönem içinde Abhazyaya ile alakalı birçok önemli gelişme meydana geldi. 2 Mayıs 1808'de Keleş Bey büyük oğlu Aslan Bey tarafından öldürüldü. Aslan Bey beylik tahtını ele geçirdi ve Osmanlı tebaasına girdi. Aynı dönemde Keleş beyin vaftiz edilen Hiristiyan oğlu Sapar Bey (Giorgi) kendini Abhazyaya Hükümdarı olarak ilan etti. Sapar Bey Samegrelo Prensi Grigol Dadiani'nin eniştesi (kız kardeşinin kocası) idi. Giorgi Şervaşidze Aslan Beye savaş açtı ve yardım için Gürcistan'ın Rus yönetimi ile Samegrelo'nun geçici hükümdarı olan Nino Dadiani'ye (Grigol'un karısı) başvurdu. Nino Dadiani Abhazyanın yeni hükümdarını Rus İmparatoruna itaata davet etti. Giorgi Şervaşidze Nino Dadiani ile küçük yaşta olan Samegrelo Prensiği'nin halefi olan V. Levan Dadiani'ye (1804-1840) yazdığı mektupta kendine sadık olan halkla birlikte Gürcistan'ın Rus yönetimine itaat edeceğine söz verdi. Abhazyaya hükümdarı Rus “himayesini” kabul ederken topraklarının yeniden Gürcistan topraklarına dâhil edileceğini çok iyi biliyordu. Ancak, o dönemde Gürcistan'ı Gürcü kralları değil de Rus generalleri yönetiyordu. Giorgi Şervaşidze yukarıda bahsedilen yemin yazısında: “Madem imparatora sadık kalmak için and içmekte yardımcı oldunuz ve Abhazyayı da Rus himayesi altına almak için aracılık yaptınız, bizler için bundan sonra hükümdarımızın kapısını açmak ve bize gayret göstermek sizlerin vazifesidir” (*Акты, Собранные Кавказской Археографической Комиссией, т. 3. Тифлис, 1869, с. 205*).

Abhazyanın kaderi Samegrelo'nun girişimlerine fazlasıyla bağlı idi, çünkü Samegrelo Prensleri Rus çarlarına Abhazyanın Samegrelo'nun bir parçası olduğunu her zaman hatırlatıyorlardı. 8 Haziran 1808'de Nino Dadiani, çara gönderdiği mektupta ve Abhazyanın Rus himayesi altına girmek için talep ettiğinde şunları belirtiyordu: “Zamanın değişmesi ve komşumuz ile anlaşmamamız gibi nedenlerle Abhazyaya bölgesi. Ancak, daha önceki tarihlerde Nikopsia tahtı Levan Dadiani ve atalarına ve yeni vefat eden Grigol Dadiani'nin babası merhum Katsia Dadiani'ye (1758-1788 C.G) aitti, (buradan) haraç alınıyordu ve burası artık Samegrelo'nun bir parçasıdır” (*Акты, Собранные Кавказской Археографической Комиссией, т. 3. Тифлис, 1869, с. 201*). Nino'ya göre, Abhazyayı Rus himayesine dâhil etmek için güzel bir fırsat doğmuştu.

Anlaşıldığına göre, Abhazya Rus himayesine “İveria’nın bir bölgesi” ve “Samegrelo’nun bir parçası” olarak dâhil edilecekti.

Bu durumda Rusya, Osmanlı ile imzaladığı mütarekenin şartlarına şekilci bir tarzda yaklaştığı için Abhazya’yi ilhak etmekten çekinmişti. Buna rağmen, 1808 Ağustosunda Rusya Giorgi Şarvaşidze’ye sadık olan Abaza müfrezeleri ve Samegrelo’nun gönüllü birliklerini Sohumi’yi ele geçirmek için gönderdi. Anılan askeri birliklere Rus düzenli askeri birlikleri yardım etmişlerdi. Birleşik kuvvetler Sohumi’ye kadar indiler, ancak başarısız oldular. Bundan sonra Abhazya konusu daha güncelleşti. 12 Ağustos 1808’de Giorgi Şarvaşidze ve ona sadık beyler ile zadeganlar Rusya himayesine Abhazya’nın dâhil edilmesi için Gürcüce yazılan “dilekçe maddelerini” imzaladılar. Abhazya hükümdarı bu dilekçede “Kendinin ve kendi kullarının Gürcistan yönetimine tabi olacağını” bir kez daha belirtmişti. Dilekçede Giorgi Şarvaşidze’nin dipnotları bulunmaktadır. Bu dipnotlardan önceki ve daha sonraki dilekçe mektuplarının Dadianilerin kilisesinin başrahibi olan İoane İoseliani tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Giorgi Şarvaşidze dipnotlarında “Kendisi (İoane J. G.) çarın itaati altına girmesini içtenlikle tavsiye ediyordu” gibi ifadeler kullanmıştır (*Акты, Собранные Кавказской Археологической Комиссией, т. 3. Тифлис, 1869, с. 209*).

Uluslararası durumu göz önünde bulundurarak, Rusya yine de son kararını almak için acele etmiyordu. 1809 Mart ayında geçici barış bozuldu ve askeri hareketler yeniden başlatıldı. Aynı yıl 15 Haziranda Rusya, önce Anapa daha sonra ise Poti Kalesi’ni ele geçirdi. Bütün bu gelişmeler Abhazya konusunun çözümlenmesini hızlandırdı. 17 Şubat 1810’da Çar I. Aleksandr Abhazya hükümdarının “dilekçe maddelerini” onayladı. Aynı yıl 10 Haziran’da Ruslar Sohumi Kalesini ele geçirdiler.

Yukarıda belirtilen bilgilere göre Abhazya Rusya “himayesi” altına Samegrelo’nun bir parçası ve Gürcistan’ın tarihi bir bölgesi olarak girmiştir. Bu gelişmelerde Gürcistan’ın son Kralı XII. Giorgi’nin kızı ve Samegrelo’nun geçici hükümdarı Nino Dadiani başlıca rol oynamıştır. Kendisi Rus yardımıyla Abhazya’nın Samegrelo topraklarını yeniden dâhil etme arzusundaydı ve buna göre hareket ediyordu. 11 Ocak 1810’da Gürcistan’ın yöneticisi olan A. N. Tormasov, Rusya Dış İşleri Bakanı N. P. Rummyantsev’e yazdığı mektupta Nino’ya “teşekkür etmemiz gerek, çünkü onun gayretleriyle Sapar Bey’i sافımıza kattık ve bütün topraklarıyla birlikte Rusya’nın ebedi himayesi ve itaati altına alınmasını sağladık” demektedir. (*Акты, Собранные Кавказской Археологической Комиссией, т. 4. Тифлис, 1870, с. 393*).

Yukarıda bahsedilen konular nazari dikkate alındığında günümüz Rus yöneticilerinin beyanatları hiçbir eleştiriye dayanamaz, çünkü Rusya Abhazya’nın bağımsızlığını tek taraflı tanıdı ve bu davranışlarını da sahte tarihçiliğe

dayanarak temize çıkarmak istiyor. Sanki Abhazya Gürcistan'ın bir parçası olmaksızın Rus "himayesi" altına ayrıca girmiştir. Gerçeği ise şudur ki, Abhazya Rus "himayesine" Tarihi Gürcistan'ın bir bölgesi olarak dâhil edilmiştir.

Osmanlı-Rus Savaşı henüz devam ediyordu. Savaş 28 Mayıs 1812 Bükreş Antlaşması ile sona erdi. Antlaşmanın 6. Maddesi Kafkasya ile ilgiliydi. Rusya Poti ve Anapa'dan vazgeçiyordu, ancak Batı Gürcistan'ın büyük bir kısmı – İmereti, Guria, Samegrelo ve Abhazya'yı "himayesi" altında alacaktı.

Abhazya'nın Tsebeli (Tsebelda) bölgesi Abhazya Hükümdarı Giorgi Şarvaşidze'ye itaat etmiyordu. Tsebelda Bölgesi adına Rusya İmparatoru ile Samegrelo Prensi'ne Gürcüce yazılan "bağlılık" mektubunu adı geçen bölgenin Marşania adlı sahipleri imzalamışlardır. 29 Kasım 1815'te V. Levan Dadiani'nin daveti üzerine Marşanialar Okumu'ye geldiler. İmzaladıkları belgede "Biz aşağıda imzamız bulunan Tsebelda bölgesi sahipleri Marşanialar zatialiniz Prens Leon Dadiani'ye bu mektubu yazıyoruz. Atalarımız atalarınıza sadıktı ve itaat ediyorlardı, ancak bazı anlaşmazlıklar bizleri ayırdı. Şimdi ise Sizinle bizlerin yakınlığını arzetmişsiniz ve bize karşı beslediğiniz sevgi ve merhameti önceden olduğu gibi tazelemiştir. Biz Sizlerin hakiki sözlerinize inanıyoruz ve Kutsal Kur'an-ı Kerim üzerine yemin ederek vaat ediyoruz ki, ne zatiali Rus İmparatoru Pavle Oğlu Aleksandr'a, ne de O'nun bu bölgeye görevlendirdiği adamlara karşı çıkarız. Emrinize sadık kalırız ve imkânlar dâhilinde Rusya'nın ve Zatialinizin düşmanlarına karşı mücadele ederiz" gibi ifadeler mevcuttur. Şunu da belirtmeliyiz ki, Tsebelda'nın Müslüman sahipleri Gürcü Ortodoks din adamları olan Tsaişi Mitropolit'i Grigol (Çikovani), Arkimandrit Giorgi (Kukhalashvili) ve başrahip İoseliani huzurunda Kuran-ı Kerim üzerine yemin ettiler. Metropolit Grigoli'nin mührü ile onaylanan "sadakatlık" belgesindeki ifadelere (o dönem diğer kaynaklara) göre Tsebelda bölgesi XVII. Yüzyıla kadar Samegrelo toprakları dâhilindeydi. Bu yüzden Tsebelda'nın sahipleri Rusya ve V. Levan Dadiani'ye sadık kalacaklarına yemin ettiler.

"Dilekçe maddeleri" ile "and" yazısını imzaladıktan sonra da Abaza halkı 1870'li yılların sonuna kadar Rusyaya karşı mücadele ediyordu. Bazı hallerde bu mücadeleler kanlı savaşlara da dönüşüyordu. Osmanlı Devleti Abhazya ile bütün Batı Gürcistan'ı kolay kolay terk etmek istemiyor ve Bükreş Anlaşmasının maddelerini yerine getirmekten kaçınıyordu. 1813'te Aslan Bey, Osmanlı, teşviki ve halkın çoğunluğunun desteği ile Abhazya'ya geri dönmek istedi, ancak onun çabaları başarısız kaldı.

1817'de Rus-Kafkas Savaşı'nın başlamasıyla Abhazya'nın stratejik önemi daha da arttı. Aslında Rusya 500 kişilik ordusuyla yalnızca Sohum'i elinde tutabilmişti. Ancak, onun asıl amacı Abhazya ile bütün Kuzey-Doğu Karadeniz sahilini kontrol etmektir. Çünkü Abhazya açıklarından özgülük için savaşan Dağlı Kafkasyalılar dış dünya ile teması buradan kurabiliyorlar ve yardım alıyorlardı.

ve yardım alıyorlardı. Dağlılar tarafından verilen bu haklı mücadelede müttefikleri Osmanlı Devleti ve İngiltere idi. Rusya, Abazaların ekseriyeti tarafından kabul edilmeyen Rus yanlısı Giorgi Şarvaşidze'yi destekliyordu. Rusya döne ve asi abazları kan dökmeden ancak 1818'de sakinleştirebildi. Kanlı savaşlar ise 1821 ve 1824 yıllarında vuku buldu. İsyancı Abazaların başında Aslan Bey vardı. Rusya büyük gayretlerle bu isyanı askeri gücü ile kanlı bir şekilde bastırabildi.

Buna rağmen, Abhazya beylerinden ne Giorgi Şarvaşidze (1821 yılında vefat etmiştir), ne onun halefi olan Dimitri (1822 yılında vefat etmiştir) ne de 14 Şubat 1823 yılında Rusya imparatoru tarafından çok genç yaşında Abhazya hükümdarı olarak tayin edilen Mikail gelişmelere hâkim olamadılar. Rusya, Abhazya'da asayışı sağlamak için askeri operasyonlardan başka farklı tedbirlerin alınmasına gerek gördü. İlk önce, onun Osmanlı ile ilişkileri belirlemesi gerekiyordu, çünkü herkesin bildiği gibi Abazaların isyanları Osmanlı tarafından destekleniyordu. Rusya, yeniçeri isyanından dolayı ve Osmanlı'da meydana gelen ağır durumdan faydalanarak İstanbul'u barış görüşmelerinin yeniden başlatılması için ikna etti. Görüşmeler sonucunda 1 Temmuz 1826'da Akkerman'da bir mukavele imzalandı. Bu mukaveleye, Bükreş'te Gürcistan hakkında alınan kararlar, yeniden dâhil edildi. Osmanlı, Akkerman Mukavelesi'ni geçici bir uzlaşma olarak görüyordu. Bu mukavele Abhazya'daki durumu Rusya lehine çevirdi. 20 Aralık 1827'de Sultan II. Mehmet Akkerman mukavelesini feshetti. Bu karar 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sebeplerinden birisi oldu. Savaş bittikten sonra, 2 Eylül 1828'de Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti Gürcistan'ın İmereti, Guria, Samegrelo, Abhazya, Poti, Akhaltsikhe ve Akhalkalaki bölgelerini Rusya'ya bırakıyordu.

1820'li yılların sonlarında Rusya'nın kazandığı diplomatik ve askeri başarılar Abhazya'daki direniş hareketlerini bir nevi zayıflattı. İsyancıardan bir çoğu Rusya'ya karşı silahlı mücadelelerden vazgeçti ve Rusya'ya tabi oldu. Dolayısıyla Abhazya Hükümdarı Mikheil Şarvaşidze'nin itibarı da arttı. Bu dönem Rusya tarafından Kafkasyalılara karşı yapılan savaş taktiğinin dönüş noktası oldu. Yeni taktiğe göre askeri operasyonların ayrı ayrı düzenlenmesine öncelik verildi. Bu operasyonları düzenlemek için Anapa'dan Poti'ye kadar müstahkem mevki kurıldı. 1830'lı yılların başlarında buna benzeri mevki Abhazya topraklarında Gagra, Biçvinta ve Bombora'da kuruldu.

Rusya Kafkasya Dağlılarına karşı yeni taktiğe uygun askeri operasyon uygulamasında Abaza Hükümdarı ile onun milis kuvvetlerini sık sık kullanıyordu. Örneğin, 1837 Mayıs ve 1840 Temmuz aylarında Abaza Milis Kuvvetleri Ruslarla birlikte, Tsebelda Bölgesi asayişini sağlamaya yönelik operasyonlara katıldılar. (*Акты, Собранные Кавказской Археологической Комиссией,*

m.VIII. Тбилиси, 1881, с. 457-463; bkz., т. IX, Тбилиси, 1884, с. 492-493). 1841 Ekim ayında ise Mikheil Şarvaşidze'nin 1500 kişilik milis müfrezesi Rus askerleri ile birlikte Şapsuğlar ile Natuhailer üzerine yapılan baskın, göçürtme ve evlerini yakıp-yıkma operasyonuna katıldı. Mikheil Şarvaşidze yaptı-ğı bu "kahramanlık" Ruslar tarafından taltif edildi (*Акты, Собранные Кавказской Археографической Комиссией, т. IX. Тбилиси, 1884, с.513-519*). Aşağıda bahsedeceğimiz gibi, Abaza ve Gürcü milis müfrezeleri dağlılara karşı defalarca savaştılar. Anılan milis müfrezelerinin askeri açıdan ciddi bir önemi yoktu. Ancak, Rusya, sembolik de olsa, benzeri milis birliklerinin kardeşlerine karşı savaşmalarına büyük siyasi önem veriyordu. Böylelikle, Rusya Kafkas halkları arasında ayrılık çıkartıp bu halkları karşı karşıya getirebiliyordu. Denilebilir ki, bu teşebbüsler verimli sonuçlandı ve Kafkas halkları olarak bizler bunun acı sonuçlarını günümüzde de yaşıyoruz.

Abhazya konusu Kırım Savaşı (1853-1856) döneminde daha güncel hale getirildi. 1854 Mart-Nisan aylarında Mikheil Şarvaşidze önderliğinde Rus askeri birlikleri Abhazya'dan çıktılar. 1855 yılı Mart ayında Osmanlı askerleri Sohumi'ye girdiler. Abhazya ahalisinin ekseriyeti Osmanlı'nın tarafına geçti. Bilindiği gibi, Rusya Kırım ve Balkanlarda savaşı kaybetti. Ancak, Kafkasya'da başarı elde etti. Ömer Paşa'nın önderliğinde 1855 yılı Eylül ayında Sohumi'ye giren 45 bin kişilik Osmanlı birliği mevcut durumu değiştiremedi. Ömer Paşa Batı Gürcistan üzerinden geçerek Kars Kalesi'ne yardım edecekti. Ancak, Ruslar 1855 Kasım ayında Kars'ı ele geçirebildiler ve Ömer Paşa'nın Batı Gürcistan seferi de önemini kaybetti. 1856 Şubat ayında Türkler Abhazya ile tüm Batı Gürcistan'ı terk ettiler. Aynı yılın Mart ayında düzenlenen Paris Barış Antlaşması gereğince Ruslar Kafkasya'yı elinde tutabildiler. Fakat, Kars ve Doğubayazıt bölgeleri Osmanlıya terk edildi. Rusya'ya Karadeniz'de askeri filo bulundurmak ve Karadeniz limanlarını takviye etmek yasaklandı.

Kırım Savaşından sonra Rusya Abhazya'yı yeniden ele geçirdi ve deniz sahiline askeri birliklerini yerleştirdi. Rusya "Abhazya Askeri Birlikleri Komutanlığı" sıfatıyla yeni bir askeri görev oluşturdu. Bu görev aynı zamanda Abhazya üzerine etkilerini güçlendirmek için de kullanılıyordu. Bu amaçla Abhazya Beyliği'ni Kutaisi valisine bağladılar. Ayrıca, üst düzey Rus yöneticileri arasında Abhazya Beyliğinin tamamen feshedilmesi ve bu bölgede direk Rus yönetiminin kurulması da görüşülüyordu. Son karar geçici olarak ertelendi. Rusya, Kuzey Kafkasya işgalini planlıyordu. Bu zor vazifeyi yerine getirmek için Rusya'ya Abazaların zahiri bağlılığı ve Mikheil Şarvaşidze'nin yardımları gerekiyordu.

Rus-Kafkas Savaşı'nın son aşamasında Abhazya hükümdarı ve ona sadık olan milis müfrezeleri Ruslarla birlikte Kafkasyalılara karşı savaştılar. Örneğin, 1860 Ağustos ayında 300 kişilik Abaza milis kuvvetleri Pshu'ya

karşı yapılan askeri hareketlere aktif olarak katıldılar (*Акты, Собранные Кавказской Археографической Комиссией, т. XII. Тбилиси, 1904, с. 859-860*). 1864 Mayıs ayında Tsebelda bölgesinde Abaza milis kuvvetlerinin “kahramanlığı” sonucunda, Aibga Bölgesi halkı yerlerini terk etmek ve Osmanlıya göç etmek zorunda kaldı. Aynı yıl 21 Mayıs’ta Kbaada’da Rus-Kafkas Savaşı’nın bitimi üzerine düzenlenen “zafer bayramına” Ruslarla birlikte Gürcü ve Abaza milis birlikleri de katıldılar (*Покорение Западного Кавказа и окончание кавказской войны. Исторический очерк. Составил С. Эсадзе. Тифлис, 1914, с. 167-174*).

Kafkas Savaşı bitmeden iki ay önce, 27 Mart 1864’te, Kafkas Valisi Mikheil Romanov (İmparator II. Aleksandr’ın kardeşi), Rusya Savaş Bakanı’na Abhazya Beyliği’nin feshedilmesi için öneride bulundu. Bu teklife göre, Abhazya Beyliği’nin feshinden sonra Kutais askeri valisine bağlı bir Askeri bölge kurulmak şartıyla Enguri Irmağı’na kadar olan bütün sahil boyunca Rus-Kazak birlikleri yerleştirilecekti (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии, с. 329-333*). 17 Şubat 1864’te imparator, vali tarafından önerilen teklifleri kabul etmişti. Bundan sonra, 17 Şubat 1810’da Rusya’nın daha önce çıkarılan Abhazya “himayesi” kararı, gücünü hukuken kaybetti.

21 Mayıs 1864’te Rus-Kafkas Savaşı bittikten sonra Abhazya Beyliği varlığını kaybetti ve iptal kararı bir an önce yerine getirildi. 1864 Haziran ayında Abhazya hükümdarı Mikheil Şarvaşidze görevinden alındı ve bölgede Rus yönetimi kurularak önce Sohumi askeri birliği, 1883’ten itibaren ise Sohumi yönetim bölge şubesi kuruldu ve Kutais valiliğine bağlandı. 1903’ten itibaren Sohumi yönetim şubesi direk Kafkasya valiliğine bağlandı, ancak idari (asayiş, seferberlik, adliye) işleri yine de Kutaisi Askeri Valisi tarafından yönetiliyordu. 1904’te Sohumi Okruğu’na Gagra Bölgesi dâhil edildi ve Karadeniz Valiliği’ne bağlandı.

Abhazya Beyliği’nin feshi ve burada Rus idaresinin kurulması yerli ahali arasında oldukça fazla memnuniyetsizlik yarattı. Oluşan durum 1866 isyanına dönüştü. Rus idaresi tarafından isyan bastırıldıktan sonra 1867’de 20 binden fazla Abaza zorla Osmanlıya göç ettirildi. Daha kalabalık bir grup insan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan dolayı muhacir oldu. O dönemlerde de Abazalar’ın çoğu Osmanlı taraftarıydı. Bundan dolayı yaklaşık 32 bin Abaza “Vatan hainliği” bahanesi ile suçlanarak Osmanlıya göç etmek için zorlandı. Bu olay büyük bir halk faciası olarak değerlendirilmiştir.

Abhazya’da görev yapan Gürcü Piskoposları Aleksandr (Okropiridze)’nin ve Gabriel (Kikodze) başarılı misyonerlik faaliyetleri, Abazaların daha ağır muhacirliğine izin vermedi. Günümüzde bu iki piskopos Gürci Kilisesi tarafından aziz olarak tanınmıştır. Adı geçen piskoposlar 25 yıl boyunca Rusya tarafından Gürcistan Kilisesi’nin bağımsızlığının iptal

edilmesinden sonra, Gürcistan Patriği'nin yerine getirilen Rus patrik yardımcısı olan Egzarhos'a bağlı Abhazy Piskoposluk Dairesi'ni yönetiyorlardı ve on binlerce Abaza'yı vaftiz etmişlerdi. Gürcü Kilisesi'ni Gürcü toplumu da destekliyordu. Bütün bu faaliyetler Abaza halkını Osmanlı'ya tamamen göç etmekten, Karadeniz'in Kuzey-Doğu Bölgesinden Ruslar tarafından sürülen Kafkas halkları gibi yok ve göç olmaktan kurtardı. Rusya, Psou Irmağı'ndan Kuban Irmağı'na kadar toprakları orada yaşayan yerli halktan tamamen temizledi, yerli Kafkasyalıları yok etti veya Osmanlı'ya sürdü. Apsua-Abazalar aynı kaderi paylaşmadıysalar, bu işte Gürcülerin büyük katkısı vardır.

Rusya Hükümeti "güvenilmez" Abazaları daha fazla ezmek için daha farklı ve sert tedbirler almaya başladı. 31 Mayıs 1880 tarihinde imparator II. Aleksandr tarafından alınan karara göre bütün Abaza halkı "Suçlu Toplum" olarak ilan edildi. Bu yüzden Abaza halkı ötekileştirildi, sosyal ve politik ortamda haksızlığa uğratıldı.

Rusya Kafkasya Savaşı'nı başarıyla bitirdikten, milletleri yok ettikten ve yerlerinden sürdükten, Abazaları susturduktan ve zayıflattıktan sonra emperyalist ve sömürgecilik politikasını daha sert hale getirdi. Bunu yaparken, Rus, Ermeni, Rum ve imparatorluğa sadık olan diğer toplulukları Abhazy'ya yerleştirmeye başladı. Bu dönemde Abhazy'nın iç bölgelerine XVII. Yüzyılda sürülen Gürcülerin nesilleri de geri dönmeye başladılar. Rusya emperyalizm ve sömürgecilik politikasını yürüterek okulları ve kiliseleri Ruslaştırma, Gürcü toplumunu ezme, devlet ve toplum hayatından Gürcüceyi ihraç etme, Gürcüleri ve Abazaları karşı karşıya getirme siyasetini devam ettirdi.

Rus Devleti Abazalara karşı "Kaşığın ucuyile verip, sapıyla gözünü çıkarma" politikasını uyguluyordu. Abazalar muhacirlikten sonra o kadar zayıfladılar ki, Rusya tarafından Kuzey Kafkasya işgal edildikten sonra imparatorluğa karşı tehlike yaratma gücünü tamamen kaybettiler. Bu durumda Rus hükümeti Abazaların memnuniyetsizliğini bölgede milli mücadele ve demokrasi hareketlerinin başında olan Gürcülere karşı kullanmaya çalıştı. Rusya'nın "böl ve hükmet" emperyalist politikasının ilk meyveleri 1905-1907 yılları Rusya Demokratik İhtilali döneminde ortaya çıktı. Kimsenin beklemediği şekilde Abazalar ihtilali değil de Çar Hükümeti'ni desteklediler. Bu davranışlarının sebeplerini Abaza halkının sosyal yaşamında, onlarda sosyal baskı ve sınıflar arası çatışmaların olmamasında, Abazaların Ruslaştırılması politikasında, 1880'de kaybettikleri hakların geri kazanmak için yapılan çabalarında ve doğal özlemlerinde aramalıyız.

27 Nisan 1907'de Çar II. Nikola ihtilal yıllarında Abazaların "yararlılıklarını" göz önünde bulundurarak, hükümeti tarafından sunulan "Sohumi Yönetim Bölgesi'nde Yaşayan Halkın Mülk Sahibi Toplumun Haklarına Eşit Kılınması" yasını onayladı. Bu durumda, Abaza halkı aşğılık, "Suçlu Halk" statüsünden kurtulmuş oldu.

1905-1907 yıllarında meydana gelen ihtilal döneminde ve özellikle ihti- lalin yenilgisinden sonra başlatılan tepkiler sürecinde Rus hükümeti Gürcü ve Abaza halkları arasında bir uçurum yaratmak ve genişletmek için gayret gösteriyordu. Rusya'nın XX. Yüzyılın başlarında Gürcistan Egzarhosluğu ile (Rusya patriğinin temsilcisi) Abhazya Piskoposluğu'ndan ayırma teşebbüsleri başarısız oldu. Akademik ortamlarda "Abhazya Gürcistan değil" gibi tez üretiliyordu ve Abaza Halkının şuuraltına yerleştiriliyordu. Çar Hükümetinin bütün gayretlerine ve Gürcüler ile Abazalar arasında durumun bir nevi gerginleşmesine rağmen, bu iki halk 1916-1917 tarihlerinde Gürcistan Egzarhosluğu ile Sohumi Piskoposluk Merkezi'nin birlikteliğini koruyabildi. Böylelikle, her iki halkın birlikteliği sonucunda Rus Kilise Meclisi'nin Egzarhosluk'tan Sohumi Piskoposluk Dairesi'nin ve bu daireden ise Samurzakano Bölgesinde faaliyet gösteren kiliselerin ayrılma planı bozulmuş oldu.

1.1. Gürcistan Demokratik Cumhuriyetinin Özerk Cumhuriyeti Abhazya

1917 Şubat Rus ihtilalinden ve Çar Hükümetinin devrilmesinden sonra bütün imparatorlukta olduğu gibi durum Kafkasya'da ve Abhazya'da da değişti. Yeni şartlara göre Rusya'yı Geçici Hükümet, Güney Kafkasya'yı Abhazya'nın Samurzakano Bölgesi doğumlu olan Akaki Çenkeli başta olmak üzere OZAKOM, Sohumi Okruğu'nu da Kamu Güvenlik Komitesi yönetiyordu. Bu komite 10 Mart 1917'de Aleksandr Şarvaşidze yönetiminde kuruldu. Sohumi Belediye Başkanlığı'nı B. Çikvişvili yapıyordu.

Beklenildiği gibi, Apsua-Abazalar ve siyasi liderleri Kuzey Kafkasyalıların birleştirici hareketlerini destekliyorlardı. 1917 Mayıs ayında Dağlılar Merkezi Komitesi (Hükümeti) kuruldu ve bu hükümet Abhazya'ya kendi temsilcisini görevlendirdi. 7-8 Kasım 1917'de Abaza Halk Kurultayı Dağlılar Birliği'ne katılma kararı aldı, Abaza Halk Şurası Deklarasyonu ile Abhazya Anayasası'nı kabul etti ve seçim sonucunda S. Basaria başta olmak üzere Abaza Halk Şurası'nı kurdu. Bu "Şura" bölge hükümeti veya yüce siyasi kuruluş anlamında olan bir siyasi birim değildi, yalnız Abaza halkının milli ve siyasi teşkilatı olarak faaliyet gösteriyordu ve Abazaların menfaatlerini savunuyordu. Adı geçen "Şura" Dağlılar Hükümetine S. Aşkhat-sava adlı bir temsilci gönderdi. Aşkhat-sava "Dağlılar Hükümeti'nde" Abhazya'nın işlerine bakıyordu.

Bunu da vurgulamak gerekiyor ki, ayrılıkların ileri sürdükleri tezle- rine rağmen, Abhazya'nın Kuzey Kafkasya ile siyasi ilişkiler kurması onun Kuzey Kafkasya'ya dâhil olması anlamına gelmemektedir. Sohumi bölgesel

yönetimi Güney Kafkasya yönetiminde kalıyordu. Dağlılar Birliğinin de Abhazy toprakları üzerinde açık bir iddiaları yoktu. 4 Aralık 1917'de çıkarılan № numaralı kararnamede “Dağlılar Geçici Hükümetinin Zakatala ve Sohumi Bölgesel Yönetimi”nde yalnız milli ve siyasi konularda etkisi vardır. Ancak, Dağlılar Geçici Hükümeti'nin egemenliğinin bu bölgesel yönetiminin bütününde kurulması için gereken karar tamamen Zakatala ve Sohumi Bölgesel Yönetimi Halk Şuraları tarafından alınacaktır” gibi ifadeler kullanılmıştır. Abaza Halk Meclisi tarafından Abhazy'nın Kuzey Kafkasya ile birlikte bir devlet kurulması için gereken karar hiç bir zaman alınmamıştır. Dahası, 4-9 Mart 1918'de Sohumi Köylüler Bölgesel Yönetimi II. Kongresi'nde Abhazy “Demokratik Gürcistan'la birlikte daha parlak gelecek kurmak için Güney Kafkasya Halkları Birliğine eşit bir unsur olarak katılacaktır” gibi karar alınmıştır (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия - историческая область Грузии, с.408-409*).

11 Kasım 1917'de Evgeni Gegeçkori başta olmak üzere Kafkasya'nın Özel Komitesi (OZAKOM) yerine Abhazy da buna dâhil olmak üzere Maver-i Kafkas Komitesi, yani Güney Kafkasya'nın Geçici Hükümeti kuruldu. Rusya'da devrim sonucunda iktidara gelen Bolşevikler tarafından 5 Ocak 1918'de Rusya'nın yeni seçilen Kurucu Meclisi (parlamento) dağıtıldı. Bundan sonra Maver-i Kafkas Komitesi bağımsızlığa yönelik teşebbüslerine başladı. Bu açıdan Bütün Güney Kafkasya adına Osmanlı Devleti ile gerekli görüşmelerin yapılması gerekiyordu. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti Brest-Litovsk'ta kendine tanınan hakları bir an önce yerine getirmeye kalktı ve Batum, Kars, Ardahan ile birlikte diğer bölgelerin de kendine bağlamasını talep etti. Bu durum Maver-i Kafkasya tarafından bağımsızlık ilanını hızlandırdı. Bolşevikler tarafından dağıtılan Kurucu Meclisin Güney Kafkasya milletvekilleri 10 Şubat 1918'de Güney Kafkasya Seimi'ni (parlamento) kurdular. 9 Nisan 1918'de Seim bölgenin bağımsızlığını ilan etmekle birlikte Akaki Çhenkeli başta olmak üzere Güney Kafkasya Hükümeti'ni kurdu. Abhazy o zaman da Güney Kafkasya'nın dâhilindeydi.

Bağımsızlığın ilanı Güney Kafkasya'nın durumunu iyiye götürmedi. 8-9 Nisan 1918'de Osmanlı Devleti askeri hareketlerine başladı. Osmanlı iki hafta içinde Acara ile Güney-Batı Gürcistan'ın çoğu bölgesini ele geçirdi. Kuzey-Batı Abhazyadaki durum da çok karışıktı. Belirtmeliyiz ki, Güney Kafkasya Devleti'nin kurulmasıyla birlikte içinde yer alan milletler tarafından kendi kaderini tayin etme süreci de başlatıldı. Bu süreç içinde 9 Şubat 1918'de Tiflis'te Gürcü Milli Şurası ile Abaza Halk Meclisi temsilcileri arasında bir toplantı düzenlendi. Görüşmelerden sonra alınan karara göre “Enguri Irmağı'ndan Mzimta Irmağı'na kadar bölgede birleşik ve ayrılmaz Abhazy kurulacaktı. Abhazy'nın topraklarına Abhazy'nın

kendisi ve Samurzakano Bölgesi dâhil edilecekti” (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии, с. 402*). Abhazyanın gelecek siyasi düzeni demokratik esaslara dayalı seçimle oluşan Kurucu Meclis tarafından belirlenecekti.

Bu dönemde Güney Kafkasya Hükümeti’nin gayretleriyle Gagra Bölgesinin yeniden Abhazyaya’ya bağlanması konusu çözülmek üzereydi. 30 Ekim 1917’de OZAKOM A. Çkhenkeli başta olmak üzere konu hakkında olumlu kararlar aldı. 7 Aralık 1917’de Maverai Kafkas Komiserliği E. Gegeçkori başta olmak üzere konu hakkında son kararı verdi. Bu karara göre “25 Aralık 1904’te Yüksek Bakanlar Komitesi tarafından alınan karar feshedilecekti, Gagra ve Bzipi Bölgeleri Sohumi Bölgesel Yönetimi’ne dâhil edilecekti ve Sohumi Bölgesel Yönetimi’nin sınırları eskiden olduğu gibi kalacak” diye karar alındı (*Статус автономных регионов Абхазии и Юго-Осетии в составе Грузии. 1917-1988. Сборник политико-правовых актов. Тбилиси, 2004, с.213-214, 218*).

Denildiği gibi, Abhazyaya bağımsız Güney Kafkasya’nın bir parçası idi. Ancak, Rus Bolşevikleri ondan vazgeçmek istemiyorlardı. Bolşevikler 1918’de kışın ve yazın, iki defa Abhazyayı işgal etmek istediler. Her iki defasında da Sohumi’yi ele geçirip sözde “İhtilal Komitesi“ adına kendi geçici iktidarlarını kurabildiler. Abhazyanın büyük bir kısmı Bolşevik terörü ile soygun merkezine dönüştürüldü. Bolşevikler, Abazalar Milli Meclisi’ni dağıtıp başkanını ve bir kaç üyesini tutukladılar. Maverai Kafkasya Seçim Hükümeti’nin kararıyla 17 Mayıs 1918’de Gürcü Milli Hassası Birlikleri Sohumi’yi Bolşeviklerden kurtardılar. Aynı yıl 20 Mayıs’ta Abhazya Milli Meclisi ve Sohumi Bölgesel Yönetimi Köylüler II. Kurultayı alınan Güney Kafkasya halklarının birleşik ailesinde Abhazyanın bulunacağı kararını onayladı. Apaçık delillere rağmen, ayrılıkçı tarihçiler, Dağlılar Cumhuriyeti kurulduğu gün 11 Mayıs 1918’i Abhazyaya Bağımsızlığı’nın yeniden kuruluş günü olarak sayıyorlar. Tabi ki bu düşüncelerde bir anlaşmazlık var, çünkü Abhazyanın Bolşevikler tarafından işgali, Milli Şuranın dağıtıldığı, üyelerin tutuklandığı, bölgeye gelen Bolşevikler tarafından bölgenin Abhazyaya değil de Sohumi bölgesel yönetimi diye adlandırdıkları dönemde, devlet sisteminin yeniden tesis edilmesi mümkün değildi. Dolayısıyla ayrılıkçıların Bolşevik işgali döneminde Sohumi bölgesel yönetimi tarafından devlet nizamının yeniden kurulması tezi asılsız dedikodudur.

11 Mayıs 1918’de Maverai Kafkasya Hükümeti ile Osmanlı Devleti arasında Batum’da başlatılan barış görüşmeleri sonuçsuz kaldı. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan dış siyasete bağlı konularda anlaşmıyorlardı. Gürcistan Almanya, Ermenistan İngiltere, Azerbaycan ise Osmanlı yöneline mindeydiler. Anılan anlaşmazlık nedeniyle Mayıs 1918’de Maverai Kafkasya

Devleti dağıldı. 26 Mayıs 1918’de Gürcistan Milli Şurası bağımsızlığını ilan etti. Gürcistan Hükümeti ile Abhazya Halk Şurası arasında yapılan görüşmeler sonucunda 11 Haziran 1918’de bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma Gürcü Devleti’ne Abhazya’nın yeniden dâhil edilmesini sağladı.

Sovyet Rusya Abhazya’daki barış ve huzuru istemiyordu. Haziran 1918’de Rus Bolşevikleri Soçi’den hareket ederek Akhali Atoni’ye kadar geldiler. Abhazya Halk Şurası Gürcistan Hükümeti’ne başvurdu ve yardım istedi. Bu yüzden Abhazya’ya General Giorgi Mazniaşvili komutasında askeri birlik gönderildi. Bu birlik 19 Haziran’da Sohumi’ye geldi. Abazaların 300 kişilik askeri birliği ile takviye edilen Gürcü birlikleri 27 Haziran’da harekete geçti ve bir ay içinde Abhazya’yı tamamen kurtardı ve 26 Temmuz 1918’de ise Tuapse’yi ele geçirdi. Rusya’da devam eden iç savaşta Bolşeviklere karşı mücadele eden Beyaz Ordu Gürcü Birliklerine baskı yaptı ve bu birlikler de yapılan baskıdan dolayı Soçi’ye geri çekilmek zorunda kaldılar.

Ayrılıkçı güçler Halk Şurası temsilcileri Aleksandr Şarvaşidze ve Tataş Marşania oluşan durumdan faydalanarak 27 Temmuz 1918’de Abhazya’ya istila eden Bolşeviklere karşı yapılan mücadeleler döneminde Kodori (Oçamçire) Bölgesine muhacirlerden oluşan Osmanlı çıkarma birliklerini getirdiler. Daha 1 Haziran 1918’de “Sakartvelo” gazetesi Abhazya’ya Osmanlı çıkarma birliklerinin dâhil edileceği ihtimalinden bahsediyordu. Ayrılıkçılar, Abhazya’ya komşu ülkeden getirilen askeri birliklerini muhacir adıyla kamufle ediyorlardı. Bu konu Abazalar Halk Şurası’nda defalarca görüşülmüştü. 30 Temmuz 1918’de Vladimer Emukhvari “Çıkarma birliklerini oluşturan askerler köken olarak kardeşlerimizdir ve onlar bize Osmanlı ordusunun bir parçası olarak geldiler ve bu güne kadar aynı vazifeyi taşımaktadırlar. Savaş zamanında askerler Osmanlı’dan izin almadan çıkamazdılar. Terhis kararı henüz çıkmamıştır. Eğer Osmanlı Hükümeti buna izin veriyorsa, demek ki bu bilerek yapılmıştır” gibi ifadelerde bulundu (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии, с. 423*). Bu durumda lüzumlu tedbirlerin alınması gerekiyordu. Gürcü Askeri Birlikleri Bolşevik teröründen kaçan ve Gürcistan’a sığınan Rus Kazaklarla birlikte adı geçen çıkarma birliklerinin açılmasına izin vermedi ve bu birlik Osmanlı’ya geri dönmek zorunda kaldı.

Bütün ümitleri kesilen şövenistler ve ayrılıkçılar General Mazniaşvili’yi Abhazya “işgalinde” suçlamaya başladılar ve bölgeden Gürcü askeri birliklerinin çıkarılmasını talep ettiler. Günümüzün ayrılıkçıları da 1918-1921 yıllarında Abhazya’nın Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti dâhilinde “hukuksuz” olduğunu “işgal” teziyle ispat etmeye çalışıyorlar. Sözde “işgal” kanusu Abazalar Halk Şurası’nca da defalarca görüşüldü. 17 Temmuz 1918’de adı geçen “Şura“ Mazniaşvili’nin askeri karargahına güven tanıma konusunu görüşmüş ve “Defalarca aldığımız karar yeniden uygulanmalı ve Gürcistan

Askeri birliklerinin burada bulunmasının gerekli olduğu” oy birliği ile kararlaştırılmıştır (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии, с. 418*). Halk Şurası 18-19 Temmuz 1918’de Gürcistan Hükümeti temsilcisi olan İ. Ramişvili tarafından Abhazy’a dan Gürcistan askeri birliklerinin çekilme teklifi kabul edilmedi. Anılan deliller “işgal” tezini tamamen yalanlıyordu. Gürcü Askeri Birlikleri Abhazy’a da 11 Haziran 1918’de imzalanan ve Abazalar Milli Şurası’nın ısrarlı isteği üzerine orada bulunuyorlardı.

Bolşevik serüveni bozulduktan sonra tutarsız ayrılıkçılar General M. Alekseev ve General A. Denikin’in Bolşeviklere karşı savaştan Beyaz Ordusuna yöneldiler. 25-26 Eylül 1918’de Gürcü hükümeti temsilcileri olan Dışişleri Bakanı E. Gegeçkori ve General Mazniaşvili ve yukarıda adları geçen Beyaz Ordu genaralleri arasında Soçi şehrinin aidiyeti ve diğer konular üzerine görüşmeler yapıldı. Görüşmeler sonuçsuz kaldı. Görüşmeler döneminde Beyaz Ordu temsilcilerinin Abaza ayrılıkçı güçler üzerine ümitli oldukları açıkça belli oldu.

Gerçekten de Beyaz Ordular tarafından teşvik edilen ayrılıkçılar 9 Ekim 1918’de Sohumi’de siyasi darbe yapmaya ve Halk Şurası ile Şura Başkanı V. Şarvaşidze’yi görevinden almaya kalktılar. Ancak, sonuçsuz kaldılar. Halk Şurası Başkanı ve bir kaç üye tarafından yapılan teklif sonucu Gürcistan Hükümeti Şura’yı dağıttı, komplocuları yakaladı ve Temsilciler Organı’nın seçimlerini açıkladı. Seçim öncesinde Gürcistan Soçi tarafından Beyaz Ordu istalasını durdurabildi. Düşman Gagra’yı ele geçirdi ve Bzipi Irmağı’nda karargah kurdu. Buna rağmen 13 Şubat 1919’da Abhazya tarihinde ilk demokratik seçimler gerçekleşti. Yeni seçilen Halk Şurası Arzakan (Dimitri) Emukhvari başkanlığında 20 Mart 1919’da “Abhazya Özerklik Kararnamesi’ni” çıkardı. Kararnamenin birinci maddesinde “Abhazya Gürcistan Demokratik Cumhuriyetine özerk bir birim olarak dâhil edilecektir” gibi açıklama yapıldı (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии, с. 435*). Mayıs 1919’da Halk Şurası kararına göre bir komiserlik (hükümet) kuruldu ve başkan olarak Arzakan (Dimitri) Emukhvari atandı. Sohumi bölgesel yönetimine Abhazya adı verildi ve Abazaların halk şurasına Abhazya Halk Şurası adı verildi ve başkan olarak Varlam Şarvaşidze atandı.

1919-1921 yılları Abhazya özerkliğinin gerçek uygulamasında önem- li tarihler sayılır. Bu dönemde idari makamların kuruluş ve güçlendirilmesi, Gagra’dan Beyaz Ordu’nun ihraç edilmesi (Nisan 1919), Abhazya anayasasının taslağının hazırlanması başlatılmıştır. Ocak 1920’de uluslararası camia tarafından Gürcistan’ın bağımsızlığının resmen tanınması ve 7 Mayıs 1920’de Gürcistan-Rusya Anlaşmasının imzalanması ve Rusya tarafından Gürcistan’ın bağımsızlığının tanınması ülkenin durumunu iyileştirdi ve toprak bütünlüğünün bozulmaması

için hukuki garantiler sağladı. 7 Mayıs 1920’de imzalanan Gürcistan-Rusya Antlaşması’nın III. maddesinin I. paragrafına göre iki ülke arasındaki devlet sınırı “Karadenizden Psou Irmağı”nı takip ederek Akhakhça Dağı’na kadar...” teşkil edilmişti. Rusya “Bu antlaşmanın III. maddesinin I. paragrafına göre Gürcistan’a bırakılan Karadeniz Guberniyası’nın Bölgeleri dışında (Gagra Bölgesi hariç J.G), eski Rus İmparatorluğu dâhilinde olan Tiflis, Kutais, Batum, Zakatala ve Sohumi gibi diğer guberniya ve bölgesel yönetimleri Gürcistan Devletinin parçaları olarak tanımamasını şartsız taahhüt etmişti (*Оккупация и фактическая аннексия Грузии. Документы и материалы. Тбилиси, 1990, с. 75-76*).

1918-1921 yıllarda Abhazya Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti dâhilinde gerçek bir siyasi birim olarak kuruldu. Abhazya, yapılan demokratik seçimler sonucunda iktidara gelen Halk Şurası ve bu şura tarafından tayin edilen hükümet tarafından yönetiliyordu. Bu hükümet kendi yetkileri çerçevesinde görevini sürdürüyordu. 21 Şubat 1921’de Gürcistan Kurucu Meclisi tarafından kabul edilen Gürcistan Anayasası’na Abhazya’nın özerklik statüsünü belirleyen bir madde konuldu. Aynı gün Kurucu Meclis tarafından “Özerk Abhazya’nın İdaresi Hakkında Kaideler” adlı nizamnameler onaylandı. İç işlerinde Abhazya’ya geniş haklar tanındı. Abhazya bu haklarla daha önce Ekim 1919’da, Tiflis ile yapılan anlaşmayla tanışılıyordu.

1.2. Bolşevik Rusya Tarafından Gürcistan’ın İşgali ve Sovyet Abhazya

Sovyet Rusya 1920 yılı 7 Mayıs anlaşmasını bozarak 1921 Şubat-Mart aylarında Gürcistan’ı önce işgal, akabinde ise ilhak etti. Abhazya konusunu çözmek için 28 Mart’ta Batum’da işgal güçleri temsilcileri olan Sergo Orjonikidze, Şalva Eliava, Malakia Toroşelidze ve Abaza asıllı Eprem Eşba ve Nestor Lakoba arasında görüşmeler yapıldı. Son iki kişi Türkiye’den dönmüştü. Kendileri Rus komünistleri tarafından Türkiye’ye görevlendirip muhacir Abazalar ile diğer Kafkasyalılar arasında komünist propagandası ve Rus ajanlığı yapıyorlardı (işini bilen adamlara göre günümüz Abaza ayrılıkçıları da Rus pasaportlarıyla gittiği her ülkede Rus ajanlığını yapıyorlar). Batum toplantısında Şuralar Kurultayı seçilinceye kadar Abhazya geçici olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti diye ilan edilecekti. Yapılacak sözde seçimlere kadar Abhazya’nın sözde “bağımsızlığı” Gürcistan Sovyet Hükümeti tarafından değil de, Tiflis’te bulunan Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesi Kafkas Bürosu (Sergo Orjonikidze başta olmak üzere) tarafından tayin edilen kişilerce idare ediliyordu.

Sahte tarih yazmada uzmanlaşan ayrılıkçılar ve onların sahipleri olan Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin ve günümüz Rusya üst düzey yetkilileri ister istemez kendi halkını ve dünya kamuoyunu aldatmaktadırlar. Sanki sovyetleştirdikten sonra Abhazya bağımsız bir cumhuriyetti ve daha sonra “Gürcü Josef Stalin” özerklik statüsü vererek onu Gürcistan’a bağladı. Bu konu hakkında şunu açıklamak gerekir ki, Sovyet iktidarının ilk yıllarında Rusya’nın dâhilinde, özellikle güney bölgelerinde, geçici olarak birçok “Bağımsız” Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Örneğin: Terek Sovyet Cumhuriyeti, Tuna Sovyet Cumhuriyeti, Karadeniz Sovyet Cumhuriyeti, Kuban Sovyet Cumhuriyeti, Kuban – Karadeniz Sovyet Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya Sovyet Cumhuriyeti, Stavropol Sovyet Cumhuriyeti, Uzak Doğu Sovyet Cumhuriyeti. Ayrıca Kırım (Ukrayna) ve Karabağ (Azerbaycan) Sovyet Cumhuriyetleri v.s. Aynı J. Stalin’in gayretleriyle Rusya, Ukrayna ve Azarbaycan dâhilinde olan “cumhuriyetlere” özerklik veya bir idari birim statüsü verilmiştir.

Aynı süreç Gürcistan’da da yaşandı. Denildiği gibi, Abhazya Cumhuriyeti de geçici olarak ilan edildi. Maalesef bu durum bazı bilim adamı tarafından hesaba katılmamıştır. Bundan dolayı birçok gerçekçi Avrupalı tarihçi de sahte tarih yazanlara yem olmuştur. Örneğin: Alman Hukukçusu Prof. Dr. Angelika Nußberger. Saygı değer bu bilim adamı gerçek durumu öğrenmeden J. Stalin tarafından sanki Abhazya statüsünün düşürüldüğünü beyan etmektedir (*Angelika Nußberger. Das volkerrecht. Geschichte. Institutionen. Perspektiven. Bonn, 2010, s. 45*).

Benzeri düşünceler gerçekten çok uzaktadır. 1920’li yıllarda Sovyet Rusya’nın merkezi idari organlarının hiç bir resmi ve gayri resmi belgesinde, V. Lenin başta olmak üzere üst düzey yetkililerinin hiç bir açıklamasında Kafkasya “bağımsız” cumhuriyetler arasında Abhazya’dan bahsedilmemiştir. Abhazya’nın finansmanı Moskova’dan değil de Gürcistan Hükümeti tarafından yapılıyordu. Sohumi’ye Gürcistan Merkezi Komitesi, İçişleri Bakanlığı kararnameleleri gönderiliyordu. 5 Temmuz 1921’de Rusya Komünist Partisi merkezi komitesi Kafkasya Bürosu tarafından “Abhazya’nın Gürcistan’a özerk cumhuriyeti statüsünde dâhil edilmek için çalışmalarının başlatılması üzere partinin harekete geçmesi” kararı alındı. Alınan karara göre, 23 Temmuz 1921’de Abhazya’nın sorumlu görevlileri toplantısında N. Lakoba tarafından yapılan raporunu göz önünde bulundurularak “Etnografik, tarih ve sosyal durumdan hareketle Sovyet Abhazya’yı Sovyet Gürcistan’a dâhil ederek bir federasyon kurulması” kararı alındı (*Джемал Гамахария, Бадри Гоия. Абхазия – историческая область Грузии, с. 118, 475*).

Güney Kafkasya’nın sözde bağımsız olan cumhuriyetlerinden (Gürcistan, Azarbaycan, Ermenistan) farklı olarak Abhazya’nın Moskova’da temsilciliği yoktu. 1 Eylül 1921’de Halk İşleri Komiseri (Bakan) J. Stalin, Bütün

Rusya Merkezi İdari Komitesi'ne (Şuralar kurultaylarının ara döneminde faaliyet gösteren yüce yasama organı) "Abhazya, Bağımsız Gürcistan'ın özerk parçasıdır. Bundan dolayı Rusya'da özel temsilcileri yoktur ve olmamalıdır. Bu yüzden RSFC'den kredi alma hakkı yoktur" gibi haber göndermiştir (A. Ментешаивили. *Исторические предпосылки современного сепаратизма в Грузии. Тбилиси, 1998, с. 67*). 1921'de Abhazya bu tür kredileri yalnız Gürcistan'ın Sovyet Hükümeti'nden alabiliyordu, çünkü Moskova'da Abhazya Gürcistan'ın bir parçası olarak kabul ediliyordu. 14 Kasım 1921'de E. Eşba, o dönem teşkil edilme sürecinde olan Güney Kafkasya Federasyonu'na Abhazya'nın direk dâhil edilmesi teklifinde bulundu. 16 Kasım'da, başvurudan iki gün sonra bu teklife Rusya Komünist Partisi Kafkasya Bürosu tarafından "Abhazya'nın sözleşmeli esaslara dayalı Gürcistan Federasyonu'na veya bir özerk bölge olarak Rusya Sovyet Federasyon Cumhuriyeti'ne dâhil olmak için Yoldaş Eşba'ya nihai raporlarını hazırlaması ve sunulması için teklif edilsin" şeklinde karar alındı (Джемал Гамахария, Бадри Гогия. *Абхазия – историческая область Грузии, с. 482*).

Denilbilir ki, Sovyet standartlarına göre Abhazya'nın durumu ne Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, ne de özerk cumhuriyet standartlarına uygundu. Abhazya'nın standartları yalnız özerk bölge statüsüne göreydi. Ancak, özgülük sever Gürcistan üzerine baskı yapmak için Gürcistan dâhilinde Abhazya'ya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsü verildi.

16 Aralık 1921'de Gürcistan ve Abhazya arasında "derin, ortak milli bağlardan dolayı" askeri, siyasi ve mali-ekonomik işbirliği anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Abhazya direk değil de "Gürcistan aracılığıyla bütün bölgesel birliklere, özellikle Güney Kafkasya Cumhuriyetler Federasyonu'na dâhil edilecekti". 16 Kasım 1921 Tarihli sözleşmeden iki eşit cumhuriyetin birleşmesi değil de, bir cumhuriyetin (Abhazya) diğerine (Gürcistan) dâhil edilmesi açıkça belli olmaktadır. Daha sonra, sovyet "seçim" organları kurulduğunda, ilişkilerin bahsedilen şekli anayasaya maddesi olarak da kabul edildi. 28 Şubat 1922'de Gürcistan'ın İşçi, Amele ve Kızıl Ordu Mebuslarının I. Kurultayı'nda kabul edilen anayasanın I. bölümünün I. paragrafında "serbest otodeterminasyon prensiplerine göre Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yerine Acara Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Güney Osetya Özerk Bölgesi ve Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dâhil edilmişlerdir. Abhazya Cumhuriyeti Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bu iki cumhuriyet arasında imzalanan özel ittifak anlaşmasına göre dâhil edilmiştir" gibi ifadeler vardır (*Образование Союза Советских Социалистических Республик. Сборник документов. Москва, 1972, с. 237-238*).

1920'li yıllarda gerek fiilen, gerekse hukuken Abhazya, bir özerk cumhuriyet statüsünde idi. Dolayısıyla ne Güney Kafkasya Federasyonu'nun, ne de

1922’de kurulan Sovyetler Birliği’nin üyesi olan müstakil bir cumhuriyet değildi. Abhazyaya Sosyalist Cumhuriyeti’nin kurulmasına onay veren Güney Kafkasya Federasyonu Başkanı S. Orjonikidze, 21 Aralık 1923’te Abhazyaya Sovyetlerinin II. Kurultayında “Abazalar bilmeli ki, Abhazyaya özerk bir cumhuriyettir ve birliğimizde eşit hakları vardır” gibi ifadelerde bulundu. SSCB’nin birinci Anayasasının IV. Maddesinin 15. bendinde de “Acara ve Abhazyaya Özerk Cumhuriyetleri, Güney Osetya, Dağlık Karabağ ve Nahçıvan Özerk Bölgeleri Milli Şura’ya birer temsilci gönderebilirler” denilmiştir (*Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии, с. 488-489*).

Abhazyaya tarihini çarpıtmakla uluslararası camiayı aldatan ayrılıkçı tarihçiler ve Rusya’nın günümüz yetkilileri ne kadar konuşmasalar da, gerçek yine de gerçektir. 1924-1936 SSCB’nin ilk anayasasına göre de Abhazyaya’nın özerk cumhuriyet statüsü vardı. Abhazyaya’nın SSCB’nin cumhuriyeti olmadığı için özerk bölgeler gibi SSCB’nin iki aşamalı meclisinin Milletler Şurasına tek bir mebus gönderme hakkı vardı.

Dönemin Gürcistan’ının ve Abhazyaya’nın anayasalarında Abhazyaya sözleşmeli bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak geçmektedir. Ayrılıkçılar sık sık 1925 yılında yazılan ancak yürürlüğe girmeyen “anayasadan” söz etmektedirler. Hukuk açısından buna benzer bir anayasa yoktur. Durum şudur ki, 1 Nisan 1925’te Abhazyaya, Sovyetlerin III. Kurultayında müzekere edilmeden ve SSCB’nin, Güney Kafkasya Federasyonunun ve Gürcistan’ın anayasasına aykırı olan bir anayasa kabul edilmiştir. Ancak, bu anayasa çıkmadı ve yürürlüğe de girmedi. Dahası, “Abhazyaya, Sovyetlerin III. Kurultayının Bülteninde” (Sohumi, 1925) çıkan habere göre “Kurultay Abhazyaya Anayasası proje üzerindeki çalışmalarını bitirecek ve anayasasını Güney Kafkasya ve Gürcistan Anayasasına göre düzenleyecektir” gibi ifadeler mevcuttur.

1925 anayasası veya anayasa projesi ne idi ve ne ifade ediyordu? Gürcistan’la ilişkileri III. bölümünün IV. paragrafıyla şu şekilde belirlenmişti: “Abhazyaya SSC, özel bir ittifak anlaşmasıyla Gürcistan SSC ile birleşerek, onun aracılığıyla Güney Kafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetine dâhil edilerek bu Federasyon aracılığıyla SSCB’ne dâhil edilmiştir”. II. bölümünün V. paragrafına göre Abhazyaya’ya sanki gerek Güney Kafkasya Federasyonundan, gerekse SSCB’den çıkmak için hak tanımıştır. Ancak, gerçeği şudur ki, Abhazyaya müstakil bir devlet olmadığı için Güney Kafkasya Federasyonu’na ve SSCB’ye direk dâhil edilmemişti ve bu yüzden adı geçen birliklerden ayrılmak için hiç bir hakkı yoktu. Abhazyaya Başkanı Nestor Lakoba’nın dediğine göre bu anayasa bir “aptallıktı”. Daha üst anayasalara uymadığından dolayı Güney Kafkasya Federasyonu ile Gürcistan’ın yetkili organları, 1 Nisan 1925’te kabul edilen bu “aptallık” belgesinin Abhazyaya Anayasası Projesi

olarak ilan ve tahsis edilmesi kararını aldılar. Şu da belirtmeli ki, 1925'te kabul edilen ve Abhazyaya'ya sanki Güney Kafkasya Federasyon ile SSCB'den ayrılmak için hak veren "anayasada" Gürcistan'dan ayrılmak veya daha önce imzalanan ittifak sözleşmesini fesh eden madde konulmamıştır.

Abhazyaya Anayasası projesi üzerine düzeltme çalışmaları 1926'da bitti. Aynı yıl 11-16 Haziran'da Sohumide düzenlenen Gürcistan Merkezi İcra Komitesi'nin III. toplantısında Gürcistan Anayasası kabul edildi. Bu anayasa sanın II. bölümü Gürcistan'ın Abhazyaya ile ilişkilerini belirliyordu. 27 Ekim 1926'da Abhazyaya Merkezi İcra Komitesi tarafından Abhazyaya Anayasası kabul edildi. Bu anayasaya Gürcistan Anayasası'nın II. Bölümü değiştirilmeden dâhil edildi. Bununla her iki anayasada "Abhazyaya özel bir antlaşmayla Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'ne ve onun aracılığıyla Güney Kafkasya Federasyonu'na dâhil ediliyor" gibi ifadeler yer aldı. 1926 yılı Sovyet anayasası (gerçi bir formalite olarak) ancak yine de Tiflis ve Sohumide arasındaki yetkileri açıkça belirliyordu. Abhazyaya'nın iç, adliye, eğitim, sağlık, tarım ve sosyal işler komiserlikleri (bakanlıklar) Gürcistan'ın aynı komiserliklerden bağımsız olarak faaliyet göstereceklerdi. Ancak, her iki taraf bakanlıkları kendi çalışmaları hakkında bilgi teatisinde bulunacaklardı. Abhazyaya'nın köy işleri şurası hem Abhazyaya, hemde Gürcistan hükümetlerine bağlıydı. Mali, çalışma, işçi ve amele muayene halk komiserliklerinin temsilcileri Gürcistan komiserliklerine bağlı olup aynı zamanda Abhazyaya Hükümeti'ne hesap vermek zorundaydılar. Anlaşıldığı kadarıyla, Abhazyaya'nın 1926 Anayasası'nda bağımsızlığı gösteren bir emare dahi yoktur. Şunu da göz önünde Şu da göz önünde bulundurulmalı ki, gerek Abhazyaya, gerekse Bütün Gürcistan, Güney Kafkasya Federasyonu'nun ve SSCB'nin devlet organlarına bağlı idiler ve tek başına karar verme hakları yoktu.

SSCB'nin yürürlükte olan anayasasına uygun olarak 11 Şubat 1931'de Abhazyaya Sovyetlerinin VI. Kurultayında Abhazyaya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin adı Abhazyaya Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (Abhazyaya ÖSSC) dönüştürüldü. 1931'e kadar olduğu gibi, adı değiştirildikten sonra da Abhazyaya, Gürcistan'ın dâhilinde kaldı ve 1926 anayasaya göre tanınan hakları da değiştirilmedi. Dolayısıyla, sahte tarihçilerin ileri sürdüğü tezler; J. Stalin "bağımsız" Abhazyaya'yı Gürcistan'a bağlamıştır" ifadesi tamamen uydurmadır.

1920'li yıllarda Sovyet İmparatorluğu'nda iktidarın tamamen merkezeleştirme ve tekelleştirme süreci başlatıldı. Bu süreç içinde 7 Ocak 1935'te Abhazyaya Sovyetlerinin VII. Kurultayı tarafından alınan karara göre Abhazyaya'nın yeni anayasası onaylandı ve bu anayasaya göre Abhazyaya Özerk Cumhuriyeti'nin bütün komiserlikleri Gürcistan'ın münasip komiserliklerine bağlandı (madde 42). Sovyetler Birliği'nin tekelleşme ve totaliter rejimi 5 Aralık 1936'da kabul edilen "Stalin Anayasasıyla" tamamlandı. Bundan

sonra, SSCB üyesi olan bütün cumhuriyetlerin ve özerk cumhuriyetlerinin anayasaları tevhid edildi. Tevhid edilen anayasalar 13 Şubat 1937’te Gürcistan, 2 Ağustos 1937’te ise Abhazyaya tarafından kabul edildi. Yeni anayasalara göre SSCB cumhuriyetleri ve özerk cumhuriyetler idari konularda tamamen merkeze bağlandı.

Sovyet Sosyalist Sistemi’nin fitratı ve Abhazyaya’da sosyalizmin kuruluşu Sovyetler Birliği’nin genel düzenine göre devam ettiriliyordu. Bölgelerde fazla girişkenlik yasaktı. Abhazyaya’da XX. Yüzyılın 30’lu yıllarında yapılan siyasi baskılar, 1938 yılında Abaza yazı sisteminin reformu (Abaza yazı sisteminin Gürcüye göre düzenlenmesi), 1945-1946 eğitim yılından itibaren gerçekleşen okul reform (Abaza okullarında Rusça eğitiminin iptali ve okullarda Abazaca eğitimi kısmen muhafaza edilerek Gürcüce’ye dönüştürülmesi), deprem nedeniyle Abhazyaya’ya yakın olan illerden bir grup insanın Abhazyaya’ya getirilip yerleştirilmesi (bunların bir kısmı Abazalar tarafından asimile edildi ve Abazalaştı) Sovyet Ülkesi’nin gidişatı açısından değerlendirilmelidir. Bilindiği gibi, siyasi baskılar bütün Sovyetler’de yapılan bir “icraattı”. Bütün SSCB’de merkezi idari makamlarının talimatlarına göre özerk cumhuriyetlerin yazı sistemleri ile eğitim sistemleri buldukları Sovyet Cumhuriyetleri’nin yazı ve eğitim sistemine göre değiştiriliyordu. Bu yüzden ayrılıkçılar tarafından ileri sürülen iddialar Gürcülere karşı değil de, Rusya’ya karşı olmalıdır, çünkü Ruslar “bağımsız” Abazaların asimilyasyonunu günümüze kadar devam ettirmektedirler. Malumdur ki, komşu illerden insanların getirilip yerleştirilmesi de Moskova talimatları üzerine yapılıyordu. Bu insanlar Abhazyaya’nın ekonomik ve kültürel gelişmesine fazlasıyla katkı sağladılar.

Stalin sonrası “gevşeme” döneminde Gürcistan’da trajik olaylar meydana geldi. O dönem SSCB’de “Stalin Kültürü” eleştiriliyordu. “Önder” Gürcü kökenli olduğu için, ona karşı yapılan haklı eleştirilerle birlikte Gürcü Mil-leti’ne haksız hakaretler uygulanmaya başlatıldı. Buna karşı Tiflis’te gençler tarafından bir barış havası içinde protesto gösterisi yapıldı. 9 Mart 1956’da Kremlin’den verilen talimata göre Rus askerleri gösteriye katılanları acımasızca dağıttılar ve çoğunu kurşuna dizdiler. Gösteride bir kaç defa Gürcistan’ın bağımsızlığı için talep çağrıları seslendirildi. O zaman Gürcistan’da Gürcistan’ın özgürlüğü için mücadele eden gençlerin gizli kuruluşları faaliyet gösteriyorlardı (Zviad Gamsakhurdia, Merab Kostava v.s)

Moskova 1956’da meydana gelen trajik olaylardan sonra Tiflis üzerine baskılarını artırdı ve Gürcistan Komünist Teşkilatı’nı şövenizm, Abazaların, Osetinlerin, Ermenilerin asimile teşebbüslerde bulunduğu bahanesiyle suçladı (bkz. 10 Temmuz 1956 SSCB Komünist Partisi Başkanlığı Kararnamesi). Bu sahte ve kışkırtıcı suçlamalar ayrılıkçılar için bir nevi işaret oldu. Şüphesizdir

ki, 1957, 1967 ve 1977 yıllarda Abhazya'da Gürcülere karşı yapılan başkaldırıları Kremlin tarafından destekleniliyordu. İlk iki başkaldırımın sebebi ayrılıkçıların kabul etmedikleri Gürcü tarihçilerin eserleri, diğer üçüncüsü ise yeni anayasanın kabulü oldu. Kremlin bir eliyle Gürcülere karşı grev çıkması için kışkırtıyor, diğer eliyle ise gelecekte daha büyük grevlerin çıkması için çatışmalar hazırlıyordu (örn: ayrılıkçılar lehine kadro değiştirmeleri). Bu emellerin sonucu XX yy'da 80'li yıllarda yani Prestroyka döneminde geldi. SSCB'de başlayan milli mücadeleler Sovyet imparatorluğu'nu tamamen sarstı.

Özgürlük mücadelelerinde diğer Sovyet Cumhuriyetleriyle birlikte Gürcistan'da yer almıştı. Perişan olan Kremlin 9 Nisan 1989'da Tiflis'te yapılan barışçı gösteriyi kurşunla ve tanklarla bastırdı. Ancak, aksi bir sonuç aldı. İmparatorluğun merkezinde planlanan ve Haziran 1989'da Abhazya'da Gürcistan'a karşı icra edilen grevler fazla sonuç getirmedi. Kremlin'in hilelerine rağmen, Gürcistan bağımsızlığına doğru adım adım yürüyordu. 28 Ekim 1990'da çok partili demokratik seçimlerde milli mücadele yanlıları kazandılar ve Gürcistan'da bununla birlikte Sovyet İktidarı sona erdi. Gürcistan 17 Mart 1991'de SSCB'ni devam ettirmek için yapılan referanduma katılmadı. Abhazya'da bu referandum çok fazla usulsüzlüklerle geçti. Moskova'nın talimatı üzerine Abhazya nüfusunun %20 ni oluşturan Gürcülerle meskun Gali ilçesi'nde oylama merkezleri kapandı. Bahane olarak ise seçim merkezlerinin "hazır olmadığı" gösterildi. Ayrıca, Abhazya'da seçmenlere katılanların sayısı şişirildi ve %120 olarak gösterildi(?!). Buna rağmen, ayrılıkçılar SSCB taraftarın oranını %50 olarak zor gösterebildiler. Kremlin için Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nde referandumun usülsüz geçtiği açıkça belli oldu.

31 Mart 1991'de Abhazya'da Gürcistan Bağımsızlığı için düzenlenen referandum başarıyla sonuçlandı. Vladislav Ardzinba başta olmak üzere dönemin Abhazya Hükümeti referanduma katılmadan vazgeçti. Ancak, referandumun düzenlenmesine mani olmama için karar aldı. O zaman alınan bu karar çok makul bir karardı. Siyasi ve sivil toplum teşkilatları- dan oluşan birlik "Soyuz" (SSCB taraftarları) referanduma katılmadılar. O dönemde Abhazya'da seçmen sayısı 347175 kişi idi. Abhazya'da Gürcü asıllı vatandaşların sayısı %45 idi. Referanduma tüm oy sahiplerinin %61,27'si katıldı. Buradan referanduma Gürcüler'den başka diğer milletlerin de katıldığı anlaşılmaktadır. Referanduma katılanların %97,73 yanı bütün Abhazya'da seçmenleri olan % 60'ı Gürcistan'ın bağımsızlığını desteklediler. Bu referandum sonuçlarına göre 9 Nisan 1991'de Gürcistan'ın bağımsızlığı yeniden ilan edildi. 26 Mayıs 1991'de Abhazya'da, yukarıda adı geçen referanduma benzer bir durum içerisinde Gürcistan'ın ilk cumhurbaşkanının seçimleri gerçekleştirildi.

1.3. Bağımsız Gürcistan Cumhuriyetini Yıkma Teşebbüsleri ve Abhazya Savaşı

1991 yaz aylarından itibaren dönemin Gürcistan yetkilileri Abhazya konusunda dikkatli, barışçıl ve uzlaşmacı siyasetlerini devam ettirdiler. O zaman Gürcü ve Abaza taraflarının ortak gayretleri sonucunda Abhazya'nın yüksek şura yasası hazırlandı ve özerk cumhuriyetin anayasasında değişiklikler yapıldı. Yüksek şuraya seçilecek olan 65 manda, etnik açıdan teşkil edilen tek mandalı seçim bölgelerine dağıtıldı. Abazalara – 28, Gürcülere – 26, diğer milletlere – 11 manda verildi. Dağıtılan mandalara göre hiç bir taraf tek başına ezici çoğunluğu oluşturamıyor ve Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin statüsü hakkında karar alamıyordu. Gürcüler ile Abazaların ortak kararı olmadan hiç bir referandum yapılamıyordu ve hükümet üyeleri tayin edilemiyordu.

Etnik emare açısından dağıtılan milletvekillik mandaları gibi, yüksek şuranın Başkanlık görevine Abaza asıllı vatandaş, onun birinci yardımcısı görevine ise Gürcü asıllı vatandaş atanacaktı. Ayrıca, anayasa maddelerinde çok sayıda değişiklik yapıldı. Örneğin: anayasadaki terim “Gürcistan SSC”, “Gürcistan Cumhuriyeti” adı ile değiştirildi. Bu değişiklik taraflar arasındaki önemli bir uzlaşma sayıldı. Anılan değişiklikler Abhazya Anayasası içinde Abhazya'nın önce Gürcistan SSC'nin, daha sonra ise bağımsız Gürcistan'ın bir parçası olduğunu ispat ediyordu. Bahsedilen anayasa değişikliğinin önemi büyüktür. Çünkü, yapılan değişiklikler ile “SSCB döneminde Moskova'nın ayrılıkçılara verdiği tuhaf talimatlarla Avhazya'nın Gürcistan SSCB'ye dahil edildiği, Gürcistan'ın bağımsızlığından sonra da Abhazya'nın Gürcistan'ın bir parçası olduğu” şeklinde dedikodular son buldu. Ayrıca, Abhazya Anayasası'na Abhazya'nın siyasi ve hukuki statüsünü belirten bir ek madde konuldu. Bu maddeye göre Abhazya statüsünün değişikliği, oylamada üçte iki oy kazandığında ve bu oylama hem Gürcistan, hem de Abhazya'nın yüksek şuraları tarafından onaylanmasından sonra geçerlilik kazanıyordu (madde 98). Denilebilir ki, Gürcistan Hükümeti tarafından Abhazya'ya yönelik sürdürülen barışçıl siyasetten gerek Gürcistan, gerekse Abhazya kazandı.

Gürcistan'ın bağımsızlığına atılan hızlı adımlar Kremlin'i fazlasıyla endişelendirdi. 17 ve 31 Mart 1991'de Gürcistan'da yapılan referandum ile 26 Mayıs'ta yapılan cumhurbaşkanı seçimlerin sonucundan dolayı Moskova Gürcistan barışçıl metotlarla dize getiremeyeceğinden ve ondan Abhazya'yı koparamayacağından emin oldu. İmparatorluk merkezi Tiflis ve Sohumi arasında var olan gergin durumu Moskovasız halledilmesinden de endişeleniyordu. Moskova Gürcistan'ın ilk cumhurbaşkanı

devirmek ve Abhazya'da bir savaş meydana getirmekle Gürcistan üzerinde etkilerini yeniden kurmaktan çekinmedi. Ancak, o dönemde imparatorluk merkezinde Gürcistan'ın işlerini halletmek için zaman ayrılmadı, çünkü orada SSCB Merkezi (Mihail Gorbacov) ve Rusya Federasyonu (Boris Yeltsin) yanlıları arasında şiddetli iktidar kavgaları devam ediyordu.

SSCB dağıldıktan sonra, halefi olan Rusya Federasyonu "asi" Gürcistan'ı cezalandırmak için harekete geçti. Bunun için bir bahane de bulundu – Gürcistan yeni kurulan Bağımsız Devletler Topluluk (BDT) üyeliğini kabul etmedi. Bundan dolayı Gürcistan çok ağır cezalandırıldı. Moskova'nın aktif katılımıyla 1991-1992 yıllarının şafağında Tiflis'te bir darbe yapıldı. Zviad Gamsakhurdia'nın meşru iktidarını devirdikten sonra Eduard Şevardnadze'nin gayri meşru iktidarı (devlet şurası) kuruldu. Ülkede iç karışıklıklar başladı. Bu karışıklıklarda Rusya E. Şevardnadze'nin iktidarını destekledi.

Moskova tarafından Gürcistan'da yapılan iç karışıklıklar döneminde Abhazya'daki ayrılıkçı güçler hızla harekete geçtiler. Abhazya yetkilileri Kremlin'in teşviki üzerine ve kendi anayasasını bozarak tek taraflı kararlar alıyorlar ve silahla tehdit ediyorlardı. 23 Temmuz 1992'de Abhazya'nın yüksek şurası ezici çoğunluk olmadan yürürlükte olan Abhazya Anayasasını fesh edip daha önce bahsettiğimiz 1925 yılında yazılan, kağıt üzerinde kalan ve yürürlüğe geçmeyen anayasasını yeniden yürürlüğe koyma kararını aldı. Bu karar Abhazya yüksek şurasında daha önce meydana gelen gerginliklere hız kazandırdı ve durum iç savaşa doğru gitti .

Şüphesizdir ki, Gürcistan'daki devrim ve Abhazya savaşı bir zincirin iki halkasıdır. Her ikisi de Kremlin'in genel planın bir parçası olup Gürcü devletini parçalamak ve yeni bir şekil verilerek Rus imparatorluğuna dâhil etmek için yapılıyordu. Savaş Abhazya'da 14 Ağustos 1992'de başladı ve 30 Eylül 1993'te sona erdi. Bu savaş Rusya ve Gürcistan'ın kanlı savaşı olarak değerlendirilmelidir.

Bu savaş gerek Abhazya, gerekse bütün ülke için felaketle sonuçlandı. Her iki taraftan onlarca insan hayatını kaybetti. Bundan başka Abhazya Özerk Cumhuriyeti ahalisinin dörtte üçü vatanını terk etti. Yaklaşık 300 bin Gürcü, 40 bin Abaza, binlerce Grek, Estonyalı, Ukraynalı, Yahudi, Rusların bir kısmı v.s. göç etme durumunda kaldılar. Abhazya'da savaş öncesinde 535 bin olan nüfusdan (1992 Ocak sayımı) 1997 sayımına göre yalnız 145 986 kişi kaldı. Daha sonraki zamanlarda bu rakam pek değişmedi. Ayrılıkçılar Abhazya'nın nüfusunu yanlış bilgiler ile 122.690 kişisi Abhazya'da olmak üzere 240.705 kişi olarak göstermekteydiler. Ancak, bu veriler tamamen sahtedir. Gerçeği ise şudur ki, savaş öncesinde Abazaların sayısı 94 767 kişi iken 1997 verilere göre 53 993 kişiye kadar düşmüştür. Daha sonra ise muhacir Abazaları yerleştirerek Abazaların sayısı kısmen artmıştır. Savaş dolayısıyla Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin nüfusu 388 075 kişi olarak, yani 3,7 kat azalmıştır (% 72,7). Diğer etnik

gruplara göre en fazla Gürcü nüfusu zarara uğratılmıştır. 1 Ocak 1992'de Gürcülerin sayısı 244 872 kişi idi (veriler az gösterilmiştir). Etnik temizlikten sonra (1997) Gürcülerin sayısı 43 442 kişiye düşmüştür. Demek ki, etnik Gürcülerin sayısı en az 201 430 kişi olarak yani 5,64 oranında azalmıştır (%82,2).

Abhazya'da kalan Gürcülerin hakları oldukça azdır. Onlara yalnız kısıtlı oturma hakkı verilmiştir. Bu yüzden kamu hayatındaki katkıları, ekonomik aktiviteleri, hareket ve ana dilinde eğitim alma hakları v.s. sınırlıdır. Abhazya'da yeteri kadar Ermeni ve Rus nüfusu var. Denilebilir ki, Abhazya'dan göç olan nüfus, kalan nüfustan 3,5 kat fazladır. Bu yüzden AGİT Rusya tarafından Abhazya'da yapılan etnik temizliği 6 Aralık 1994 Budapeşte, 3 Aralık 1996 Lizbon, 17-18 Kasım İstanbul toplantılarında defalarca kınadı. (*Apkhazetis sakitkhi opitsialur dokumentebshi, natsili I (1989-1999), Tb., 2000, gv. 408-410; Abhazetis sakitkhi opitsialur dokumentebshi, natsili II (1995-1999), Tb., 2000, gv. 126;333*).

Gösterilen kuru istatistik veriler ve AGİT tarafından alınan genel kararlar- da Abhazya'da meydana gelen trajik olayları, sivil Gürcü toplumunun kitleler halinde katliam ile işkencesini yine de tam olarak açıklamamıştır. Buna benzer bir vahşilik XX. Yüzyılda kurulan ne Komünistlerin, ne de Nazilerin kamplarında yapılmamıştır. Benzeri olaylara yalnız Ortaçağ döneminde rasgelebiliriz.

Binlerce insan işkence yapılmadan ölmeyi düşünüyordu. Çoğu hallerde ayrılıkçılar ve işgalciler insanlara kendi elleriyle kuyu kazdırıp canlı canlı gömüyorlardı. İnsanları tek başına ve grup olarak, aileleri bir binaya veya kendi evlerine kapatılıp canlı canlı yakıyorlardı. Buna dair çok sayıda bilgiler mevcuttur. Çok sayıda canlı ve ölü insan üzerine benzin dökülerek yakılmıştır. Anlaşılan, işgalciler çaresiz insanlara işkence yapıp, kollarını, bacaklarını, kulaklarını, dilini, cinsel organlarını keserek, tırnak ve dişlerini çekerek zevk alıyorlardı. Esir düşen erkeklerin gözleri önünde annelerinin, eşlerinin, kızlarının, kız kardeşlerinin ırzına geçip katlediyorlardı. Şiddet uygulayanlar bazı hallerde kurşuna dizdikleri insanların gömülmesi için akrabalarına izin vermiyorlardı ve cesetlerini köpek ve domuzlar parçalıyordu. 1992 Eylül ayında Gagra İlçesi Bzipi Köyü'nde öldürülen Giorgi Abramişvili'nin parçalarını tuzlayıp ayakkabılarına koyarak eşine gönderdiler. 10 Ekim 1993'te Sohumi İlçesi Zemo Kelasuri Köyü'nde oturan İrodion Pipia'nın yüreğini çıkarıp köpeklere yedirdiler. XX-XXI. Yüzyılların vahşileri tarafından insan kafatalarıyla top oynama, insan vücudunu parçalama, kafataslarını kazığa çakarak en hareketli ve işlek yerlere yerleştirdikleri malumdur. Etnik temizlik ve soykırım vakıalarının bir başka örneği, insanların ağaca, elektrik direklerine asmaları ve avlularındaki su kuyularında boğmalarıdır. Bu tür davranışların amacı önceden belirledikleri insanları işkence yoluyla yok etmek ve içmek için kullanılan su kuyusunu kullanılamaz hale getirmektir.

İşgalciler ve ayrılıkçılar özellikle bayanlara ve hamilelere şiddet uyguluyorlardı, ırzlarına geçiyorlardı (bazı hallerde bunu topluca yapıyorlardı), göğüs veya vücudunun farklı parçalarını kesiyorlardı, gözlerini çıkarıyorlardı, hamilelerin karınlarını yarıyorlardı, sonunda ise kurşuna diziyorlardı veya canlı canlı yakıyorlardı. Aynısını çocuklara da yaptılar. Çocukları ebeveynleriyle birlikte öldürüyorlardı. Abhazya trajedisinin görgü şahidi olan Rus gazetecisi Mikheil Aidionov'un mektuplarından birisinde (bkz. В е к ,

№40, 1993) korkunç olaylar hakkında şunlar anlatılmaktadır: "Ahaldaba'da (Oçamçire ilçesi) çocukların ellerini ve kollarını kırdılar, kazıklara oturttular, çocuklardan birisini tankla ezdiler. Stadda ırzlarına geçtikleri bayanları canlı canlı yaktılar, çocuklardan birisinin derisini yüzdüler ve etine "Kupon fiyatına satılan Gürcü köpeği" diye yazı yazdılar (Kupon, dönemin Gürcistanında geçici para birimiydi). Yorum yapmaya gerek yok.

İşgalciler ve ayrılıkçılar yataktaki engelliler ve ağır hastaları acımadan öldürüyorlardı. Yaşlı insanlara karşı duyulmamış şiddet kullanıyorlardı. Örneğin: 103 yaşında olan Duru Tabağua'yı (Gali ilçesi, Otobaia Köyü), 96 yaşında Marine Gogua'yı (Sokhumi ilçesi Lindava Köyü), 90 yaşında Luşa Tsaava'yı (Sokhumi ilçesi Şroma Köyü) ve diğerlerini kendi evlerinde canlı canlı yaktılar. Abhazya'da yapılan etnik temizlik ve soykırımın kurbanları genellikle Gürcüler oldular. Ancak, işgalciler ve ayrılıkçılar Gürcülerle birlikte yüzlerce diğer milletten olan insanları da öldürdüler. Onları Gürcüleri kurtarmakla suçluyorlardı. Örneğin: 1993 Kasım ayında Odişi Köyü'nde Grek olan Meri Anastasiadi adlı bayanı (Sokhumi ilçesi) önce kurşuna dizdiler, daha sonra ise evinde saklanan 13 Gürcü ile birlikte yaktılar. Benzeri "suçlamalar" yüzünden kurşuna dizilen Greklerden başka Abazalar, Ruslar, Yahudiler, Ukraynalılar ve diğer milletlerden çok sayıda kişi var. Bunlar arasında Oçamçire'de oturan Branislava İgumenova'nın adını zikretmek gerek. Kendisi 1993 yılı Aralık ayında "Bunu Naziler bile yapmazdılar" kelimeleri yüzünden ayrılıkçı militanlar tarafından öldürüldü.

Ayrılıkçılar ve işgalciler Abhazya Özerk Cumhuriyeti Başkanı olan Jiuli Şartava'yı, hükümet temsilcileri Raul Eşba'yı, Sumbat Saakyan'ı, Tamaz Kharbedia'yı, Sohumi Belediye Başkanı Guram Gabeskiria'yı esir alıp kurşuna dizdiler. Ayrıca, onlara refakat eden üst düzey makam sahibi olan Jumber Betaşvili'yi, Mamia Alasania'yı ve diğerlerini de öldürdüler. ayrılıkçılar din adamlarına da acımiyorlardı. Koman Manastırı'nın baş rahibi olan Andria'yı (Kuraşvili) esir edip kurşuna dizdiler.

Abhazya'da yapılan etnik temizlik ile soykırım kurbanlarının tam sayısı henüz belli değildir. Günümüze kadar ayrılıkçılar ve işgalciler tarafından Abhazya'yı işgal ettikleri dönemde katlettikleri insanların isimlerini kapsayan veri tabanı oluşturulamamıştır. Moskova'da çıkan ve oldukça ciddi "Rossia"

adlı gazeteye göre Sohumi'nin işgali sırasında 6 bin civarında insan hayatını kaybetmiştir (Россия, №2, 1993). Gazetede yer alan listeye göre Sohumi'de yaklaşık 1150 insan kurşuna dizilmiştir. Görgü şahidi olan insanlara göre sokaklar Gürcülerin cesetleriyle doluydu. Yalnız Kurçenko Parkı'nda 400 kişiyi kurşuna dizmişlerdir. Cesetlerini denize de atmışlardır. Sohumi şehri ayrılıkçılar ve işgalcilerin eline geçtikten sonra, onlar tarafından Abhazy'a'nın diğer şehir ve köylerinde öldürdükleri insanların sayısı da belli değildir. Örneğin, aynı Mikheil Aidionov'a göre "Zemo Kindgi Köyü'nde (Oçamçire ilçesi) bütün yerli Gürcüler idam edilmiştir" (В е к , №40, 1993). Dönemin Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev 15 Ekim 1993'te yapılan basın açıklamasında "Sokhumi'de olup bitenler etnik temizliktir" gibi tanımlamada bulunmuştur. O zaman Sohumi'yi ziyaret eden İ. Diakov 19 Ekim 1993'te çıkan "İzvestia" gazetesinde "Abhazy'a'da soykırım gerçekleşmiştir" gibi ifadelerde bulunmuştur. Kendisi "onlarca cesetin denize atıldığını", "karınları deşilen bayanları", "sahilde bulunan kesik kafataslarını" bizzat görmüştür. Maalesef, bu cesetlerin kimin olduğu belli değildir. Savaş döneminde kayıp olanların listesini tamamlamak için çalışmalar devam etmektedir.

Abhazy'a'da Gürcülere karşı yapılan suçları İngilizce basılan "Abhazy'a Trjedisi Uluslar Arası Yargıtayda Yargılanmalı" adlı kitapta yer almıştır (*International society to bring a verdict on the tragedy of Abkhazia/Georgia. Tbilisi, 2015*).

Abhazy'a'da Gürcü militanları, daha çok soyguncular tarafından işlenen cinayetlerle öldürüldüğünü büyük bir teessüfle belirtmemiz gerekir. Onların elinden çok sayıda Gürcistan vatandaşı ve Abaza asıllı vatandaşlar hayatını kaybettiler. Aynı kişiler tarafından çok sayıda kanunsuzluk yapılmış ve suç işlenmiştir. Abhazy'a'nın defacto başsavcılığının verilerine göre (www.abkhaziya.org) ayrılıkçılar ve işgalciler tarafından yapılan suç sayısı Gürcüler tarafından yapılanlardan daha çok ve ağırdır. Gürcüler genellikle şehir, kasaba ve köylerini savunuyorlardı. Özellikle şu da belirtmeli ki, Gürcü askeri birliklerinin yoğunlukla Abazaların oturdukları yerleşim yerlerine girmediklerinden dolayı Abazalar etnik temizlik veya soykırımın kurbanları olmamışlardır. İşgalci güçler ise yüzlerce Gürcü yerleşimini yerle bir ettiler, yerlileri katliam yapıp yerinden ettiler, insanların mal ve mülküne kanunsuz olarak el koydular ve günümüze kadar sahiplendiler. Gürcülerin başına gelen trajedi Kremlin tarafından Abhazy'a'yı ele geçirmek, Gürcistan'dan koparmak için planlanan uzun vadeli siyasetin sonucudur. Bu siyaset ise ayrılıkçılar adına yapıldı, yapılıyor ve şeklen ayrılıkçıların katılımıyla devam ediyor. Buna rağmen, bütün sorumluluk Rusya Federasyonuna aittir. Asıl onlar hazırladı ve Abhazy'a savaşını provoke ettiler. Ayrılıkçılar ve Rusya'dan Abhazy'a'ya geçen eškiya gruplar onlar tarafından silahlandırılıyordu ve günümüze

kadar silahlandırıldılar. Çatışmalarda Rus generralleri ve Rus askeri birlikleri yer almışlardı. Moskova insanlığa karşı korkunç suç işleyenleri koruyordu ve günümüze kadar da korumaktadır.

Etnik temizlik hareketleri 1994'dan itibaren bölgede bulunan Rus "Barış Misyonu" tarafından her zaman destekleniyordu. Rusya kendi emperyalist emellerinden dolayı Abhazya İhtilafını çözmek için öne sürülen bütün uluslararası girişimleri, örneğin: 2001'de Gürcü-Abaza İhtilafının çözümünde BM Başkan temsilcisi olan Diter Boden'in planını, 2008'de Almanya Dışişleri Bakanı Frank-Varter Shtainmeier'in planını, 2008'de Washington planını v.s. bloke etmiştir. "Barıştıran" Rusya bütün bu gelişmelere karşı kendi asil emellerini ortaya koyuyordu. 2008'de Gürcistan topraklarının %20'sini işgal etti ve uluslararası hukuka aykırı olarak 26 Ağustos 2008'de Abhazya'nın ve Tskhinvali Bölgesi'nin (sözde "Güney Osetya") bağımsızlıklarını tanıdı. Aslında bu davranış bu toprakları işgal etmek ve bu bölgelerden göç eden 500 bin civarında insanı yok olmaya zorlamaktır.

Rus askeri istilasının asıl amacı Gürcistan hükümetini devirmek, Tiflis'te kukla hükümet kurmak ve Gürcistan'ın Avrupa-Atlantik Birliği'ne dâhil olmasını engellemektir. Rusya, kendi sorumsuz ve saldırgan davranışlarıyla uluslararası hukuku hiçe saymış, eski Sovyet Cumhuriyetlerine, Avrupa-Atlantik Birliği'ne ve dünya demokratik ülkelerinin emniyetlerine karşı tehdit yaratmıştır. Dönemin Avrupa Birliği'nin ve Fransa'nın Başkanı Nicolas Sarkozy, Gürcistan'ın savunulması konusunda önemli rol oynamıştır. 12 Ağustos 2008'de Sarkozi'nin girişimleriyle Rusya ve Gürcistan Cumhurbaşkanı arasında ateşkes anlaşmasını imzalanmıştır.

Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü ve göçmenlerin evlerine dönüşünü bütün medeni dünya, liderleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından, (BM, NATO, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, AGİ T) desteklenmektedir. 2008 Ağustosunda meydana gelen olaylar üzerine Tiflis'in yaklaşımları, BM toplantılarında Abhazya ve Tskhinvali Bölgesi'nde yerinden edilen şahıs ve göçmenler hakkında alınan kararlar da yer almıştır (09. 09. 2009, 07. 09. 2010, 29. 06. 2011, 13. 06. 2013, 03. 06. 2015, 07. 06. 2016). Avrupa Konseyi Parlamentosu tarafından alınan uluslararası kararnamelerde 1633 (2008); 1647 (2009); 1683 2009) ve Gürcistan'da çatışmalar sonucunda zarar gören bölgelerde insan hakları hakkında düzenlenen bildirgelerde (ŞG/INP (2009)7, ŞG/INP (2009) 9, ŞG/INP (2009) 15), Kuzey Atlantik Şurası'nın Rusya tarafından Gürcistan bölgelerini tanıması konusunda yapılan açıklamada (18. 11. 2008), Kuzey Atlantik Şurası Dışişleri Bakanları'nın Brüksel toplantısı tebliğinde (04. 12. 2008), Gürcistan'ın durumu hakkında Nato Parlamentosu toplantısının N 382 kararında (16. 11. 2010), NATO Lizbon tebliği kararında (19-20. 11. 2010), Varşova zirvesi beyannamesi (08-09.07.2016); AGİT

demokratik kuruluş ile insan hakları ofisi ve Milli Azınlıklar Yüce Komiseri tarafından Gürcistan'da çatışmalar dolayısıyla zarar gören bölgelerdeki insan hakları hakkındaki raporda (27. 11. 2008), AGİ T Parlamentosu tarafından komşulara ve komşu topraklar üzerine askeri güçlerin kullanmasını yasaklamak için alınan kararlarda (6-10. 07. 2010), "Gürcistandaki Çatışmalar" (01-5. 07. 2016) v.s. Gürcistan'a gerekli destek verilmiştir.

Uluslararası kararnamelerde Rusya'nın Gürcistan toprakları üzerinde uyguladığı politika bir işgal olarak değerlendirilmiştir. Bu kararnamelerde Abhazya ve Tskhinvali bölgeleri hakkında alınan tanıma kararının feshe-dilmesi, Gürcistan'dan işgalci güçlerinin çekilmesi, göçmenlerin evlerine şartsız ve layığıyla geri dönmeleri talep edilmiştir.

Maalesef, uluslararası topluluk tarafından alınan bu tedbirler yeterli değildir. Adı geçen tedbirler Rus saldırganlığını durduramadı ve Ukrayna bir sonraki kurban oldu. Mart 2014'te yapılan Kırım işgali ve akabinde Güney-Doğu Ukrayna'da meydana gelen olaylar bütün medeni dünyayı saldırganca karşı tedbir almak için birleşmeye zorlamıştır. Aksi takdirde, yakında Avrupa Birliği ve NATO ülkeleri ciddi bir tehdiye uğrayabilirler.

İşgal altında bulunan Gürcistan'ın Abhazya ile Tshinvali (sözde Güney Osetya) Bölgelerinin uluslararası camia tarafından tanınmaması hayati bir mesele halini almıştır ki Uluslararası camia'nın desteği sayesinde Gürcistan'ın işgal olunan bölgelerinin resmen tanımamak politikası oldukça başarılı olmuştur. Rusya bu konuda yalnız kaldı. Rusya SSCB dağıldıktan sonra kurulan cumhuriyetler tarafından dahi destek alamadı. Bunlar arasında Rusya'nın çok yakın müttefikleri de yer almaktadırlar. Abhazya ve Tshinvali Bölgelerini tanımak için Rusya'nın mühtelif devletlere teklif ettiği ekonomik antlaşmalar ve Nikaragua Cumhurbaşkanı Daniyel Ortega, Venezuela'nın Eski Cumhurbaşkanı Hugo Çaves gibi insanların, iki cüce ada devleti olan Nauru ve Tuvalu hükümetlerini rüşvetle satın-alarak safına çekmesi büyük bir diplomatik başarı sayılmaz. 2014 başlarında Tuvalu hükümeti Abhazya'nın resmen tanınma kararını fesketmiş, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanımış ve diplomatik ilişkiler kurmuştur. Haysiyeti olan siyasi liderden hiç birisi Rusya tarafından işgal edilen Gürcistan'ın iki bölgesini resmen tanımak için girişimlerde bulunmadı ve bulunmayacaktır. Anılan bölgeleri resmen tanımak gerçekten bir cinayet sayılır. Çünkü orada yapılan etnik temizlik ve soykırımdan dolayı her iki bölge yerli halktan boşaltılmış, orada kanunsuz etnografik rejimler kurulmuş ve temel insan hakları çiğnenmiştir.

Gürcistan'a yönelik Rusya eski politikalarına, uluslararası hukuk normlarını bozarak emperyalist uygulamalarına devam etmektedir. 12 Ağustos 2008'de imzalanan ateşkes antlaşmasını bozup hükümlerini

yerine getirmemektedir. 12 Ağustos antlaşması gereğince Rusya tarafından statüko düzelmemiş ve askeri birliklerini savaş öncesi cepheye çekmemiştir. Tam tersi, Gürcistan'ın işgal altında bulunan topraklarında askeri birliklerini artırmış ve ilhak yoluna girmiştir. Kremlin tarafından 30 Nisan 2009'da ayrılıkçılarla imzaladığı "Antlaşmayla" Abhazy'a'nın idari sınırı "çizilmiş", bütün bu "sınır" boyunca altyapının inşaatı için gerekli çalışmalar başlatılmış ve oraya FSB (Rus İstihbarat Teşkilat) özel güçleri yerleştirilmiştir. 15 Haziran 2009'da Rusya BM'in Şura toplantısında veto hakkını kullanarak Abhazy'a'da BM gözlem heyetinin çalışmalarını durdurmuştur. Bu yüzden gerek Gürcistan'da, gerekse bütün bölgede barış ve istikrar konusu tehdide uğratılmıştır. Halihazırda Abhazy'a'da barış süreci tamamen bloke edilmiştir. 23 Ekim 2008'de Gürcistan tarafından alınan "İşgal Edilen Topraklar Üzerine Kanun" hala yürürlüktedir. Ayrıca 27 Ocak 2010'da Gürcistan Hükümeti tarafından alınan "İşgal Edilen Topraklarla İlgili Devlet Stratejisi – İşbirliğiyle İştirak Etmek" kanunu ve 3 Temmuz 2010'da alınan "İştirak Stratejisinin Yürütme Planı" da yürürlüktedir. Gürcü Devleti'nin amacı işgal edilen bölgede oturan vatandaşlarıyla ekonomik, kültürel ve diğer bağlantılarının korumak ve devam ettirmek, bu vatandaşlar için ülkenin diğer, işgal edilmemiş topraklarında oturan vatandaşlarına uygulandığı gibi bütün sosyal programlarıyla (özellikle sağlık ve eğitim açısından) faydalanmalarını sağlamaktır. Bu açıdan Gürcistan'ın günümüz hükümeti başta başbakan Giorgi Kvirikaşvili olmak üzere çok aktif çalışmaktadır. Bu çalışmaların sonuçları olumludur.

Gürcü tarafı barışa yönelik çok önemli adımlar atmıştır. 23 Kasım 2003'te Avrupa Parlamentosu'nda dönemin Cumhurbaşkanı Mikheil Saakaşvili, Gürcistan adına Abhazy'a ile Tshinvali Bölgelerinde güç kullanmamaya ve askeri hareketlerin yenilenmemesine dair, yani ülkenin toprak bütünlüğünü yalnız barış yolu ile çözüme kavuşturmak için bir vaatte bulunmuştu. 7 Mart 2013'te Gürcistan Parlamentosu'nun açıklamasına göre Gürcistan'ın yeni hükümeti de anılan vaatlerini yerine getireceğini üstlenmiştir.

Gürcistan'ın barışçıl girişimlerini yerine getirmek ve patlak verebilecek durum ile felaketlerden kurtulmak için Abhazy'a'dan işgalci güçlerin bir an önce çekilmesi, tarafsız devletlerin katılımıyla barış sürecinin uluslararasılaştırılması, yerinden edilen ve göç durumunda kalan insanların kendi evlerine dönmesi gerekmektedir. İhtilafın tam ve hukuken çözümlenmesi, uluslararası hukuka ve Gürcistan Anayasasına dayanarak Abhazy'a'nın tarihine ve güncel gerçeklere göre onun siyasi statüsünün belirlenmesiyle ancak o zaman mümkün olabilir.

Rusya Abhazy'a ile Tshinvali Bölgesini günümüze kadar işgal altında tutmaktadır. Buna rağmen Gürcistan Hükümeti'nin akıllı dış siyaseti ve uluslararası toplum tarafından verilen destek görünür sonuçlar getirmiştir.

9 Kasım 2011’de Moskova ve Tiflis arasında İsviçre aracılığıyla imzalanan anlaşmaya göre, Dünya Ticaret Örgütü’ne Rusya’nın üye olabilmesi için Gürcistan’dan olumlu cevap verilmiştir. Rusya, Gürcistan-Rusya devlet sınırını doğrudan veya dolaylı olarak tanımıştır. Bu anlaşmaya göre Abhazya (Psou Çayı) ve Tshinvali Bölgesinde (Roki Tüneli) teşkil eden Rus-Gürcü sınırında ithal ve ihrac edilen mallarının giriş-çıkışı, uluslararası gözlemciler tarafından kontrol edilecektir. Maalesef, varılan anlaşma günümüze kadar hayata geçirilememiştir. Rusya her zamanki gibi bütün anlaşmalara ve hukuk normlarına gösterdiği “aymaz” tutumlarına devam etmektedir. Kuşkusuzdur ki, uluslararası camia tarafından tutarlı ve prensipli siyaset kullanıldığında, Kremlin, varılan anlaşmayı yerine getirecek ve uygulandığında, daha ciddi ve uygun adımlar atacaktır.

Şimdilik ise durum çok zordur ve daha da kötüleşiyor. Rusya Federasyonu SSCB üzerindeki eski etkisini yeniden kurmak için mücadele vermektedir. Kendisi Gürcistan ile diğer eski SSCB cumhuriyetlerinin özgürlüğü ile Avrupa-Atlantik Birliği’ne entegre olmalarını kabul etmiyor. Kendisi 27 Haziran 2014’te Gürcistan’ın imzaladığı AB Ortaklık Anlaşmasına karşı çıkıyor. Gürcistan’ın yeni hükümeti, Başbakan Giorgi Kvirikaşvili başta olmak üzere Rusya konusunda son derece yapıcı ve tutarlı politika yürütmekte, Rusya ile ilişkilerinin halledilmesi için gayret göstermektedir. Bu doğrultuda belirli adımlar da atılmıştır. Buna rağmen, Kremlin saldırgan siyasetine devam etmektedir. Bunun en güzel örneği 24 Kasım 2014’te Moskova tarafından Abhazya de facto hükümetine zorla kabul ettirilen sözde “Muttefiklik ve Stratejik Ortaklık” sözleşmesidir (www.nevs.kremlin.ru/ref_notes/4783). Rusya bu hareketiyle kendi gerçek emellerini bir kez daha ortaya koymaktadır. Maskesini tamamen çıkarmış ve açıkça işgal ettiği Abhazya’nın ilhak sürecini başlatmıştır. Dahası, “anlaşma” gereğince Gürcistan’ın Abhazya Bölgesinin 200 kilometrelik Karadeniz sahilini NATO ülkelerine karşı güçlü bir askeri üsse dönüştürmüştür. Böylece Rusya’nın Güney Kafkasya’da ve bütün Karadeniz Bölgesi’nde olan jeopolitik üstünlüğünü sağlamıştır.

Rusya Federasyonu’nun amaçları ve hareketleri Abhazya Özerk Cumhuriyeti’nden zorla göç edilen ve yirmi yıldan fazla süredir kendi evlerine dönme hasretinde olan insanların arzularına ters düşmektedir. Rusya, sayısı az olan Abazaların kimliğini da tehdit etmektedir.

Rusya tarafından işgal edilen Abhazya ile ilgili problemler Gürcistan ile Kafkasya Bölgesi’ni aşmış ve küresel bir meydan okumaya dönüşmüştür. Bundan dolayı NATO ve Avrupa Birliği ülkeleri uzun vadeli stratejik menfaatleri için etkili ve keskin hamle yapmalıdırlar. Ortaya konulan durumdan dolayı Gürcistan’ın işgal edilen bölgelerinden Rus işgalci askeri birliklerinin çekilmesi gerekmektedir. Bu talep Rusya’ya karşı konulan

uluslararası yaptırımların iptal edilmesinin bir ön şartı olacaktır. Aksi halde Avrupa, Rusya Federasyonu tarafından yapılan saldırgan siyasetten dolayı ortaya konulan askeri ve ekonomik tehditlerden kaçınmaz.

İşgal edilen Abhazya’da ayrılıkçılar ile Rus saldırganların kullandığı asıl silah, gerek fiziksel şiddet, etnik temizlik ve soykırım, gerekse kabaca konuşulan yalanlardır. Onlar tarafından gerek bölgenin, gerekse Gürcistan tarihinin kaba tahrifi yapılmaktadır. Kremlin’in propaganda hazinesinde Abhazya’yı resmen “tanıdıklarını” haklı çıkarmak için hiç bir inandırıcı hukuki argüman yoktur. Dolayısıyla bütün dünyaya kendi tarafından uydurulan sahte tarihsel basmakalıplarını empoze ediyorlar ve uluslararası camia karşısında kendini “tarihsel adaletini” yeniden kurmak için mücadele eden insanlar olarak göstermeye çalışıyorlar. İşgalciler tarihi tahrif ederek yerli Gürcü halkına karşı şiddet, ulusal kimliğini bastırma ve kültürel soykırım politikasını uygulamaktadırlar.

Önerilen kısa çalışmamız kadim Gürcü toprağı olan – Abhazya üzerine Gürcistan’ın tarihi haklarını açıklamaktadır. Ayrıca, bu çalışma Kremlin’in saldırgan siyaseti ile iğrenç sonuçlarını açığa koymaktadır. Apsua-Abazalar ise bu siyasetin kurbanları olarak düşünülmektedirler. Dolayısıyla hiç kimse onların adil siyasi taleplerinden vazgeçmelerini istememektedir. Gürcü tarafı her zaman buna benzer talepleri anlayışla karşılayacak ve destekleyecektir.

Bu çalışmada sunulan kanıtlar ve malzemeler günümüze kadar Gürcistan’a karşı yapılan Rus saldırganlığının amaç ve sonuçlarını açıkça göstermektedir ve Kremlin’in liderleri (V. Putin, D. Medvedev, S. Lavrov v.s.) tarafından 2008’den itibaren düşünülmedik vahşet, soykırım ve toplu etnik temizlik uygulamalarını haklı çıkarmak için ileri sürülen tarihi ve siyasi argümanlarının asılsız olduğunu açığa koymaktadır. Uluslararası hukuk tamamen Gürcistan’ın lehindedir.

2. Abhazya/Gürcistan Mimari Eserleri'nin Kısa Tanıtımı

Yukarıda bahsedildiği gibi, “Aphazeti'nin” coğrafi sınırları asırlar boyunca değişime maruz kalmıştır. Yabancı kaynaklarda önce Batı Gürcistan, daha sonra ise bütün Gürcistan Abhazya olarak adlandırılmıştır. Günümüzdeki Abhazya toprakları, bir dönemler birleşik Gürcü Krallığı dahilinde iken Abhazya ile Tshumi Beyliklerini ve Odişi Beyliği'nin bir kısmını kapsıyordu. Buna göre, Abhazya Özerk Cumhuriyeti topraklarında günümüzde bulunan Orta Çağ Gürcü mimari eserlerinin büyük bir kısmı önce Odişi Beyliği'ne, daha sonra ise Odişi Prensiği'ne aitti. Anılan eserler Gürcü halkının manevi gelişiminde önemli etkiler yaratmış ve ciddi izler bırakmışlardır.

Gürcistan'ın kültürel mirasının günümüzdeki araştırmalarında yer alan Abhazya bölgesinin çok sayıda ve çeşitlilikte mimari kültürel eserleri genel olarak dört sınıfa ayrılabilir:

Yazılı Mimari Eserler

Yazılı Kültür Eserleri

Dini İşlev Taşıyan Eserler

Arkeolojik Kazılardan Elde Edilen eserler

Anılan sınıflandırmalar resmi değildir. Fakat, Abhazya'nın mimari eserlerinin günümüzdeki görünümünü, konumunu ve işlevsel durumunu tamamen belirtmektedir (*Lia Akhaladze. Apkhazetis Materialuri Kulturis dzegebi Da Mati Klasipikatsia. – Krebulşi: Sakartvelos Kulturuli Memkvid-reoba okupirebul Teritoriaebze. Tbilisi, 2012, gv. 131*).

I. Mimari Eserler: Abhazya'nın mimari kültürünün çoğunluğunu mimari eserler oluşturur ve bunların sayısı yüzden fazladır. Anılan eserlerin büyük bir kısmı zedelenmiş olmasına rağmen, her birisinin kendine özgü bir tarihi ve öyküsü vardır. Abhazya'nın mimari kültürüne ait mimari eserler genellikle ikiye ayrılır:

a) *Dini nitelikli mimari eserler (kiliseler)*

b) *Sivil nitelikli mimari eserler*

Bunlar arasında, dini nitelikli mimari eserler içinde manastırlar, tapınaklar, şapeller ve ibadethaneler; sivil nitelikli mimari eserler içinde ise tahkimatlar, köprüler, gözetleme binaları, sivil ve büyük din adamlarının sarayları v.s. sayılabilir.

Milli kültürün bariz bir şekilde eski mimari eserlere sinmiş ve yansımış olduğu herkes tarafından genel kabul gören bir görüştür. Doğal olarak, farklı

medeniyetlerle etkileşimin sonucu olarak, mimari yapıdaki unsurlar sadece milli niteliği yansıtmaz, aynı zamanda dışarıdan ithal edilen unsurlarla da beslenir. Ancak, yerli mimari gelenekler göz önünde bulundurulmaksızın, diğer kültürden alınan unsurların uygulanması yapay bir tarz oluşturur. Abhazya Özerk Cumhuriyeti topraklarında bulunan Orta Çağ mimari eserleri, önemli üslupsal ve yapısal bütünlük gösteren mimari şekilleri ve çeşitli motifleri ile Gürcistan mimari eserler arasında önemli yer tutmaktadırlar. Bölgenin en eski dini mimari eserleri olarak Biçvinta, Bedia, Mokvi, İ lori, Lihni, Dranda, Gagra, Bzipi, Tskelikari, Gudavi, Laşkendarı v.s. gibi kilise ile manastırlar öne çıkar. (*L. Rçeulişvili. Kartuli Khelovnebis İstoriis Narkveebi. Tbilisi, 1994; Sakartve- los Kulturuli Memkoidreoba, Apkhazeti, t. I. – Apkhazeti, Tbilisi, 2007*). Abhazya’da, Gürcistan’ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, çeşitli işlevleri olan ve uygulamalar açısından farklılıklar taşıyan kiliseler oldukça fazladır.

Sivil mimari eserlerinden ise günümüze kadar kaleler, kuleler ve köprü gibi stratejik yapıların yanında büyük derebeylerin saray ve binaları da muhafaza edilmiştir. Halihazırda bunlardan birçoğu harabe halindedir. Ancak tarihi değerlerini kaybetmemiş birer tarihi anıt olarak, hem yapı hem de estetik düzeyde cazibelerini korumaktadır.

Asırlar boyunca Anakopia duvarı, Sohumi yakınındaki Bagrat Kalesi, Sohumi Akropolu, Kelasuri Duvarı, Bzipi, Gagra, Anuhva, Kodori, Lidzavi, Çalta, Amtkeli, Haşupse, Mçışta, Biçvinta, Azanta, Kodori, Duripşi, Lihni, Satamaşia v.s. gibi kaleler Gürcistan’ın Kuzey-Batı sınırını savunmak için kullanılıyordu. Bunların sayısı günümüz Abhazya Özerk Cumhuriyeti topraklarında yetmişten fazladır. Şarvaşidze, Marşania, Jvanisdze ve Basilisdze gibi büyük sivil ve dini derebeylerin saraylarından Lihni, Merheuli, Bedia, Anuhva ve Tsebelda gibi saraylarının harabeleri günümüzde dahi dikkatimizi çekmektedir.

Sohumi civarında Besleti Irmağı’nda bulunan “Tamaris Hidi” adlı köprü, Gürcistan’ın eski köprüleri arasında en ünlülerindendir ve tarih açısından da çok önemlidir. Bu ve buna benzer köprüler X., XI., XII. ve XIII. Asır Gürcistan mimarisine göre yapılmış ve halihazırda Kartli, Acara, Samtskhe-Cavakheti ve Tarihi Tao-Klarceti bölgelerinde bulunmaktadır. Köprünün sahip olduğu önem aynı zamanda tak üzerindeki eski Gürcü Asoomtavruli yazısı ile yazılan metinden kaynaklanmaktadır. Bu yazıda birleşmiş Gürcistan’ın ilk Kralı III. Bagrat Bagrationi’den (978-1014) bahsedilmektedir. Buna rağmen, yerli halk köprüye Gürcistan hükümdarı Kraliçe Tamar’ın (1184-1213) adını vermiştir.

II. Yazılı Kültür Eserleri: Abhazya’nın kültürel mirasında en fazla yer tutan eserlerdir. Bu miras genellikle üçe ayrılmaktadır:

a) Yazıtlar, yani sert malzeme üzerinde oyulan yazılar

b) Elyazmalar, yumuşak malzeme üzerinde yazılan yazılar,

c) Nüimizmatik malzemesi, üzerinde yazılar olan sikkeler

(*L. Akhaladze. Эпиграфические памятники Абхазии. – В книге: Разыскания по истории Абхазии/ Грузия. Тбилиси, 1999, с. 363-374; V. Silogava. Samegrelo-Apkhazetis Epigrapika. Tbilisi, 2004; L. Akhaladze. Apkhazetis Epigrapika Rogorts Saistorio Tskaro (Lapidaruli Da Preskuli Tsartserebi). Tbilisi, 2005).*

a) Yazıtlar: Çok çeşitlidir. Örneğin: icaz (taş üzerinde derin oymalarla yapılan yazıt), dövme (ikona, haç, kilise eşyalar üzerine yapılan muhtelif yazıtlar) ve fresk üzerindeki (boyalarla işlenen) yazıtlar. Yazıtlar Gürcüce, Yunanca, Latince ve Osmanlıca dillerinde işlenmiştir. Gürcüce olan yazıtlar yüzün üzerindedir (*Lia Akhaladze. Apkhazetis Epigrapika Rogorts Saistorio Tskaro (Lapidaruli Da Preskuli Tsartserebi). Tbilisi, 2005).* Otuzun üzerinde Yunanca yazıt vardır (*T. Kaukhçişvili. Sakartvelos Berdznuli Tsartserebis Korpusi, Meore Şevsebuli Gamotsema. Tbilisi, 2004).* Kh. Bğajba'ya göre adı geçen yazıtlar arasında altı adet Osmanlı yazıtı (*X. Бгажба. Из истории письменности в Абхазии. Тбилиси, 1967.*) ve üç adet Latince yazıt bulunmaktadır. Tarihi açıdan büyük anlamlar içeren Gürcü yazıtları VIII-XIX. Asırlarda oyulmuştur. Yunanca yazıtlar, genellikle IX. Yüzyıla aittir. Ancak, XI. Yy'da Yunanca grafitlere de rastlanmaktadır. Yunanca yazıtlar çoğunlukla Anakopia kalesi üzerinde bulunmaktadır.

Osmanlıca yazıtlar genellikle XVI-XVIII. Yy'larına aittir ve son verilere göre toplam yedi adettir. Ayrıca, birkaç Abaza derebeyinin Osmanlıca kitabesi de mevcuttur. Abaza dilbilimcisi Kh. Bğajba'ya göre, Osmanlıca yazıtlar Abhazy'a da çok az sayıda bulunur ve yalnız kitabelerdir. Osmanlıca yazıtlar yalnız Sohumi ve civarında bulunmaktadır. Bunlar dışında aynı yazıtlardan Çala (Çlou) ve Cirhva Köylerinde de bulunur. Abhazy'a da en eski Osmanlıca yazıt 1598 yılına dayanmaktadır ve Mehmet adında bir kişiye aittir. Diğer bir yazıt ise 1785 yılına dayanmaktadır ve Mehmet Emin adında bir kişiye aittir. Son zamanlarda bulunan yazıtta XVIII. Yüzyılda Sohumi kalesinin inşaatı anlatılmıştır. Bu yazıt 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları döneminde Osmanlılar tarafından İstanbul'a götürülmüş ve Sarayda muhafaza edilmiştir. Levha üzerindeki buna benzer bazı yazıtlar Abaza arkeologlar tarafından Sohumi kalesi civarında da bulunmuştur.

XVIII. Asır yazıtları ile birlikte XIX. Yüzyıla ait Abaza derebeyleri Battal Bey Marşania'nın (resim №24) ve Hasan Bey Şeravaşidze'nin (resim №25) Osmanlıca kitabeleri keşfedilmiştir (*X. Бгажба. Из истории письменности в Абхазии. Тбилиси, 1967).* Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlıca yazıtların çoğu kitabelerdir. Ayrıca, Sohumi Kalesi'nin yeniden inşasına dair iki inşaat yazıtı da bulunmaktadır.

Abhazy'a da II-III. Yüzyıllara ait üç adet Latince yazıt bulunmuştur. Tarihi önem taşıyan Gürcüce yazıtlar VIII-XIX. Yüzyıllarına aittir. Yunanca yazıtlar, genellikle IX. Yüzyıla aittir. Ayrıca XI. Yüzyıla ait Yunanca grafitler de mevcuttur. Osmanlıca yazıtlar XVI-XVIII, XIX. Yüzyıllara, Latince yazıtlar ise II-III. Yüzyıllara dayanmaktadır.

Abhazy'a topraklarında üç Latince yazıt bulunmuştur. Bunlardan birisi 1890'lı yıllarda Sohumi'de ortaya çıkarılmıştır. Bu yazıtta İmparator Adriane (M.S. 117-138) ve memuru Plavius Ariane'den bahsedilmiştir. Yazıtta göre Ariane'nin girişimleriyle Sohumi'de tahkimat inşaatları başlatılmıştır. Bilindiği kadarıyla imparator'un emriyle Plavius Ariane Güney ve Doğu Karadeniz bölgesinde Roma askeri birliklerinin teftişini yapmıştır. Anılan Romalı memur Trabzon'da, Apsaros'ta, Pazisi'de ve Sebastopolis'te kalelerin bakım ve onarımını yaptırmıştır. Sohumi'de çıkan Latince yazıt Sebastopolis kalesinin onarımını anlatmaktadır (benzeri bir yazıt Trabzon'da da bulunmuştur). Yazıt 117-138 yıllarına aittir.

İkinci Latince yazıt Biçvinta'da bulunmuştur. Bu yazıtın parçasında yalnız "lej" harflerin okunması mümkündür. Araştırmacıların büyük kısmına göre bu yazıtın "lejon" veya "lejyoner" olması gerekmektedir. Yazıt tahminen M.S. II-IV. Yüzyıllara aittir.

Üçüncü yazıt 2011'de Sohumi Kalesi'nde yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Yazıtta, Roma İmparatoru Valerianus'tan bahsedilmiştir. Bu isimde olan imparator M.S. III. Yüzyılda, 253-260 yılları arasında hüküm sürmüştür. 260 yılında Valerianus Farslar'ın eline esir düşmüş ve esaret altındayken ölmüştür. Buna göre bu yazıtın M. S. 253-260 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir. Her üç yazıtın içeriğinden anlaşıldığına göre, denilebilir ki M.S. II-III. Yüzyıllarda Sebastopolis, yani Tshumi//Sohumi, Roma İmparatorluğu için önemli bir tutunma noktası idi. Burada Roma askeri birlikleri bulunuyordu. Bu birlikler için İmparator Adriane'nin emri üzerine Arrianus Flavius Sebastopolis (Tshumi//Sohumi) Kalesi'nin tahkimatını yaptırmıştır. III-IV. Yüzyıllarda Laz Krallığı'nın olduğu dönemde Sebastopolis'te Roma askerleri daha fazla sayıda bulunuyorlardı.

Abhazy'a mimari eserleri hakkındaki bilgiler katolik misyonerler ve Teatinli Papazlar Christoforo De Casteli, Arcangelo Lamberti ve diğerlerin eserlerinde de yer almaktadır. Kastel'in Albümü ve Lamberti'nin "Samegrelo'nun Tanıtımı" adlı eserinde günümüzde harabe halinde olan veya tamamen tahrip edilen kilise, manastırlar ve piskoposluk daireleri hakkında fazlasıyla bilgiler mevcuttur.

b) Yazılı eserlerinin ikinci grubu-elyazmaları: Bu eserler yalnız Gürcücedir ve Biçvinta, Mokvi ve Bedia gibi Abhazy'a'da bulunan Gürcü dini merkezlerinde yazılmıştır. Bunlar arasında XII. Yüzyıla ait Biçvinta'nın ve

XIII. Yüzyıla ait Mokvi'nin resimli İncilleri, XVI. Yüzyılın Biçvinta'nın yadigarı ve XVII. Yüzyılın Bedia'nın gulanisi (dini kitaplar külliyesi), XVI. Yüzyılın Mokvi'nin Omporis (Başrahabin elbise parçası, atkı), X. Yüzyıla ait Abaza Krallarının Divanı v.s. dikkatimizi çekmektedir.

Mokvi, Bedia, Biçvinta, İlori, Lihni, Tsebelda, Tsarçe v.s. gibi Gürcü kültürünün önemli merkezlerinde asırlar boyunca ortaya koyulan manevi değerler yalnız Gürcü milleti değil, Abaza milleti açısından da önemli manevi milli miraslardır. Hıristiyanlık kültürünün adı geçen merkezlerinde eski kütüphaneler de bulunurdu. Burada orijinal Gürcü eserleri yazılırdı. Yunanca'dan Gürcüce'ye dini kitaplar çevrilirdi. Yeni elyazmaları ortaya konulurdu. Bu kütüphanelerden günümüze kadar ulaşan benzersiz elyazmaları Gürcü yazı kültürünün gelişme tarihini incelemek için paha biçilmez bir kaynak niteliğindedir ve halihazırda Tiflis Elyazmalar Merkezi'nde muhafaza edilmektedir.

“Abhaz Kralları'nın” yazılarından diğer bazı örnekler günümüz Abhazya toprakları dışında, Gürcistan'ın diğer bölgelerinde, örneğin: tarihi Egris-Abhazya (“Aphazeti”) topraklarında, özellikle Samegrelo'da, Kartli'de, İmereti'de ve Cavakheti'de bulunmaktadır.

c) Abhazya topraklarında çok sayıda nümizmatik eserler bulunmuştur: Bunlar, genellikle Sohumi'de, Anakopia kalesinde (İ veria Dağı), Likhni'de v.s. keşfedilmiştir. Sikkelerin çoğu Gürcü ve Bizans dönemine aittir. Gürcüce olan sikkeler, üzerindeki yazılara göre Gürcü krallarına IV. Bagrat'a (1027-1072),

II. Giorgi'ye (1072-1089), IV. (Kurucu) Davit'e (1089-1125) v.s. aittir. Ayrıca gümüş sikkeleri de keşfedilmiştir. Bu sikkelere yerli halk “Tshumuri Tetri”, Cenovalılar ise “Sebastopolis Aspra'sı” adını vermişlerdi (Eski Gürcistan'da Sohumi şehri Tshumi olarak adlandırılıyordu. Latin kaynaklarında da Roma kaynaklarında olduğu gibi Sohumi, Sebastopolis olarak geçer). “Tshumuri Tetri” Gürcistan kralının emri üzerine Odişi Bölgesi Beyler Beyi ve Gürcistan Krallığı'nın iç işleri bakanı I. Vamek Dadiani (1384-1296) tarafından **(resim №18)** Tshumi Darphanesi'nde basılıyordu. Günümüze kadar muhafaza edilen Gürcü sikkelerinin sayısı 50'den fazladır. Ancak, 1927'de Sohumi'de çıkarılan sikke hazinesinin büyük kısmının kayıp olduğunu da göz önünde bulundurulursa, Gürcü sikkelerinin daha fazla olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bizans sikkeleri I. Justinyan, Konstantin Monomah (1042-1055, IV. Romanos Diogen (1067-1071) v.s döneminde basılmıştır. Sikkelerin sayısı 30 civarındadır ve Sohumi'de, Lihni'de v.s. bulunmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla, bütün Gürcistan'da olduğu gibi Abhazya'da da Gürcü Kralları IV. Bagrat'ın, II. Giorgi'nin, Kurucu Davit'in sikkelerinin yanı sıra Bizans (Trabzon sikkeleri dahil) sikkeleri de kullanılıyordu.

III. Kilise nesneleri: En meşhur olanları Bedia'nın altın kadehi, İlori'nin gümüş kadehi, Tsebelda'nın Aziz Ekaterine, Hazreti Yahya ve Aziz Andria ikonaları, II. Giorgi Abhaz Kralı'nın yelpazesi, Abhaz kralı III. Leon'un ikonası, VI. Davit Narin tarafından İlori Kilisesi'ne bağışlanan ikona, Abhazya katolikosu Evdemon Çkhetidze'ye ait Biçvinta'nın Hazreti Meryem İkonası ve başrahip haçı, Mokvi piskoposu Andria Sakvarelidze'nin siparişi üzerine yapılan ve Mikvi Hazreti Meryem Kilisesi'ne bağışladığı karedi (İsa ve Hazreti Meryem'in tasviri bulunan katlama ikonası), Abhazya katolikosu Epvtime Sakvarelidze'nin Mokvi'de görev yaptığında kullandığı başrahiblik haçı, Bedia başpiskoposu Kirile Juanizdze'nin İlori Aziz Giorgi Kilisesi'ne bağışladığı ikona, Odişi beylerbeyi ve Prensleri tarafından İlori Aziz Giorgi Kilisesi'ne bağışladıkları ikonlardır. Sözü edilen ikonalar arasında en çok sayıda olanlar Odişi Prensi II. Levan Dadiani (1511-1557) tarafından İlori Aziz Giorgi ve Biçvinta Hazreti Meryem kiliselerine bağışladığı ikonlardır. Yukarıda adı geçen bütün eserler üzerinde eski Gürcü alfabesiyle yazılan yazılar mevcuttur ve kilise veya manastırları inşa ettirenler ile ustalar hakkında bilgiler içermektedirler. Bazı hallerde bu yazılar bir anıt yazısı olarak kullanılmıştır, (Г. Чубинашвили. Грузинское чеканное искусство: исследование по истории грузинского средневекового искусства. Тбилиси, 1959; Г. Чубинашвили. Грузинское чеканное искусство с VIII по XVIII век. Тбилиси, 1957).

Arkeolojik kazılardan çıkan zengin ve muhtelif malzemeye gelince, gerek taş, bronz ve demir çağ, gerekse Orta Çağ malzemeleri de elde edilmiştir. Bu malzeme ayrıca sınıflandırılmıştır.

I. Gagra Bazilik Kilisesi. Gagra şehri, VI. Yüzyıl. (resim №1)

Erken Orta Çağ Gürcü mimarisinin en eski numunelerinden birisi Gagra'da, eski kale kalıntılarının ortasında bulunan kilisedir ve erken Hıristiyan çağına aittir.

Kilise kaba dörtgen taşlarla inşa edilmiş ve VI-VIII. Yüzyıllarda Gürcistan'da yapılan üç nefli bazilik planlı bir kilisedir. İnşaat açısından Gagra Kilisesi'nin mimari tarzı Doğu Gürcistan'da aynı dönemde yapılan baziliklere çok benzer. Kilisede sütunların yerine duvarlar bulunur. Bu duvarlardan daha sonraki asırlarda kilisenin restore edildiği anlaşılmaktadır. Günümüzde, Gagra kilisesinin gerek duvarları üzerinde, gerekse iç kısmında yazılar bulunmamaktadır. Kilisedeki tak planlı dayanağın yanında bulunan kabartmalı haç, sanatsal açıdan dikkat çekicidir. Kilise VI. Yüzyılda inşa edilmiştir.

II. Gantiadi Bazilik Kilisesi. Gagra ilçesi, VI-VII. yy.

Gagra'nın Kuzey-Batısında, Karadeniz sahilinde kilise kalıntıları bulunmaktadır. Kilise üç nefli bir binaadır. Orta boy, düz kalker taşlarıyla inşa edilmiştir. Ayrıca, inşaatta farklı boyutlu düz kiremit kullanılmıştır. Kilisede

VI-VII. Yüzyıllara ait mermer parçaları bulunmuştur. Farklı düşünelere göre, bu kilise Bizans İmparatoru I. Justinyan tarafından (527-565), Hıristiyanlığı kabul ettikleri zaman Abhazların ataları olan Abazglar için inşa ettirilmiştir. Kilise kalıntılarından bir adet beyaz mermerden yapılan mezarlık levhası çıkmıştır. Levha üzerindeki kitabede Yunanca olan “Abazgias” yazıtı bulunmaktadır. Buradan, bu mezarın Abhazya’nın dini veya sivil zadelganlarından birisinin olduğu anlaşılmaktadır. Kitabe VI. Yüzyıla aittir.

III. Dranda Hazreti Meryem Kilisesi. Dranda Köyü. Gülrıpşî İlçesi, VIII. Yüzyıl (resim.№2)

Dranda Köyü’nde kiremit ve kaldırım taşı ile inşa edilen fevkalade bir mimari eseri olan Dranda Hazreti Meryem kilisesi bulunmaktadır. Bu kilise, mimari özellikleri bakımından Gürcistan’ın diğer kiliselerinden farklıdır. Ancak, benzer mimari üslubu kullanan kiliseler dönemin Gürcistan’ının muhtelif bölgelerinde de bulunur. VI-VII. Yüzyılların Bizans ülkesinde, benzeri ve dört dayanaklı haç kubbeli olan kiliseler fazlasıyla bulunurdu. Ancak, Dranda Kilisesi’nin mimarisi tarafından Gürcü mimarisinden bazı örnekler de kullanmıştır. Örneğin, Mtskheta’da bulunan Cvari Kilisesi’nde olduğu gibi, Dranda Kilisesi’ndeki altar (sunak) üzerinde bulunan oyuklar küçük-küçük taklarla birbirine bağlıdır (*Л. Рчеулишвили. Купольная архитектура VIII-X веков в Абхазии. Тбилиси, 1988*).

XVIII. Yüzyılın Gürcü tarihçisi Vakhuşti Bagrationi’ye göre, “Dranda’da büyük ve fevkalade kubbeli bir kilise vardır. Burada oturan piskopos, Kodori ve Anakopia arasındaki ülkeyi yönetiyordu”.

1737’de yapılan Osmanlı istilaları döneminde kilise yıkılmış ve yanmıştır. Kilisenin taşı tamamen çökmüş ve freskler yok olmuştur. 1871’de Dranda Kilisesi’nde ibadete yeniden başlanmıştır. 1900’da Rusya Kilise Meclisi tarafından alınan karara göre, kilisenin kubbesi yükseltildi ve restore edildi. Ancak, aynı dönemde kiliseden değerli eşyalar ve mermer taşından yapılan mezarlıklarkayboldu.

Kilisede, kubbe takı yanında İsa’nın kabartması, batı kapısının üstünde Mikael Başmeleği’nin ve dize çökmüş Hazreti Meryem’in freskiyle birlikte “Duyuru” senaryosunu anlatan bir freskin parçası bulunmaktadır.

Dranda Kilisesi Gürcü ve Bizans kilise mimarisinin karışımıdır. Üzerindeki kitabeler günümüze kadar muhafaza edilememiştir.

IV. Msighva Mikael Başmelek Kilisesi. Msighva Dağı, Gudauta İlçesi. VIII-IX. Yüzyıl.

Başmelek Mikael adına yapılan kilise Gudauta ilçesi Sanapiro Köyü’nün yakınlarında, Karadeniz’den 3 km. mesafede, Tskvara Irmağı’nın vadisinde,

Msighva dağı denilen bir tepelik üzerinde bulunmaktadır. Abaza güzel sanatlar uzmanı A. Katsia'ya göre, cephesi motiflerle süslü olan bu kilise VIII-IX. Yüzyıllarına ait Gürcü mimari eserdir. Msighva Kilisesi'nde Batı Gürcistan'a ait en eski Gürcü yazıtları bulunmaktadır (46 yazıt) (**resim №20**). Yazıtlara göre, bu kilise baştan beri Başmelek Mikael adına inşa edilmiştir.

V. Ahali Atoni Svimon Kananeli Kilisesi. Ahali Atoni, Gudauta İlçesi. IX-X. Yüzyıl. (**resim №9**)

VII-VIII. Yüzyıllarda inşa edilen, daha sonra da IX-X. yy.'da yeniden yapılan ve Gürcü mimari eseri olan Svimon Kananeli Kilisesi Sohumi'ye yakın, günümüz Ahali Atoni'nin civarında, İveria Dağı'nda bulunmaktadır. Eski Gürcü ve yabancı vakanüvislere göre, İsa'nın havarileri olan Svimon Kananeli (Kanaan doğumlu) ve Andria, Hıristiyanlığı ilk önce, Abhazyaya dahil olmak üzere Güney-Batı Gürcistan'da vaaz etmişlerdir.

"Aziz" din adamlarının anlatılarına göre, M.S. 55 yılında İsa peygamber gibi Havarî Svimon da putperestler tarafından çarşıya gerilmiş ve daha sonra Psirtsha Irmağı'nın kenarında, Ahali Atoni'nin civarında toprağa verilmiştir. İleri sürülen diğer bir düşünceye göre Svimon, Nikopsia'da yani tarihi Gürcistan'ın kuzey sınırında toprağa verilmiştir. "Kartlis Tskhovreba" kroniğine göre, "Svimon Kananeli'nin mezarı Abhazyaya'da, Nikopsia şehrinde bulunmaktadır".

IV. Yüzyılda inançlı insanlar Atoni'de, havarî Svimon'un mezarının üzerinde küçük bir kilise yapmışlardır. Tahmin edildiği kadarıyla, bu kilise ahşaptan yapılmıştır. Ancak, daha sonraki dönemlerde yerine beyaz ve yontulmuş taşlardan yeni bir kilise yapılmıştır. Bu kilise, en son XIX yy.'da olmak üzere birkaç kez restore edilmiştir. Kilisedeki freskler günümüze kadar muhafaza edilememiştir. Hıristiyanlık sembolleri olan balık, aslan ve haç motifleri süsleme açısından dikkat çekicidir. Kilise üzerindeki Gürcüce ve Yunanca yazıtlar büyük oranda silindiği için okunulmaz hale gelmiştir.

VI. Çhortoli Salon Planlı Kilisesi. Oçamçire İlçesi, Çhortoli Köyü, IX-

X. Yüzyıllar. Çhortoli köyü Gali şehriden 26 km. mesafede, Samurzakano Ovasının Kuzey-Batı bölgesinde, Ohoce ve Okumistskali İrmakları arasında bulunmaktadır. Köyde iki kilise vardır. Birincisi, köyün merkezinde bulunan kilisedir ve IX-X. Yüzyılların başlangıcında, yerli beyler ile "Hıristiyanlığı Yeniden Canlandırma Derneği" tarafından inşa edilmiştir. İkincisi, salon planlı bir kilisedir ve köyün Kuzey-Batı semtinde, köyden 5 km. mesafede, Ohoce Irmağı'nın kolu olan Cuhu Nehri'nin yatağının içinde, sol kenarındaki yamacın düzlüğünde bulunmaktadır.

Çhortoli Kilisesi dikdörtgen biçiminde, absidli ve salon planlı bir kili- sedir. Adı geçen kilise mimari tarzlarıyla Gürcistan'ın muhtelif bölgelerinde bulunan kiliselere benzemektedir. Geç Orta Çağ döneminde (V-X. Yüzyıl) inşa edilen Eredvi, Kheiti, Disevi, Kusireti, Laşkedari, İlori gibi benzeri salon planlı kiliseler Gürcistan'ın her bölgesinde bulunmaktadır.

Çhortoli salon planlı kilisesi geçiş devri mimari eseri olup üzerinde heykel ve motifler bulunmamaktadır. Kilisenin iç ve dış cephelerinde kullanılan süngertaş, düz örme sistemi, inşaat metotlarının farklılığı, mimarisinde kullanılan mekansal yaklaşımlar, kilisenin inşaat zamanı ile çağını belirtmektedir. Kilisenin inşaat tarzları Gürcü mimarisinin tekamülüyle iç içedir ve Gürcü kilisesinin milli mimari sistemini takip etmektedir. Anılan kilise üzerinde Gürcü mimarisinin yöntemleri belli olmaktadır. Kilisenin mimari tarzı, diğer kiliselerle karşılaştırıldığında, bu kilisenin Konstantine “Abhazlar Kralı” döneminde (893-922) inşa edilmiş olabileceği görüşündeyiz.

VII. Bzipi Kilisesi. Bzipi Vadisi, Gudauta İlçesi. IX-X. Yüzyıllar.

Bzipi Köyü'nde, Bzipi Irmağı'nın sağ kenarında, tepelik bir yerde IX-X. Yüzyıllarda inşa edilen bir mimari kompleksinin kalıntıları bulunmaktadır. Bu kalıntılar, duvarla çevrilmiş kale ve kiliseden ibarettir. Bzipi kalesi iki ayrı bölümden teşkil edilmiştir. Kalenin üst kısmında bir kilise bulunurdu. Alt kısmındaki avluda ise eski kervan yolu geçirdi.

Bzipi kilisesi haç küp planlı ve “Haç Tasviri” tarzındadır. Üç adet absidi bulunmaktadır ve inşaat tarihi de IX-X. Yüzyıllar olarak belirlenmiştir. Yontulmuş taşlarla süslenmiş duvarları günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Kubbesi yıkılmasına rağmen, ziyaretçiyi fazlasıyla etkilemektedir. Kilisenin kapı-pencereleri Gürcü mimarisine özgü taşlarla süslenmiştir. Bzipi Kilisesi'nin doğu tarafında daha eski bir kilise kalıntıları bulunmaktadır.

Bzipi Kalesi. Bzipi Vadisi, Gudauta İlçesi, IX-X. Yüzyıllar.

Bu kale Bzipi Irmağı'nın vadisinde, nehrin sağ kenarında bulunmaktadır. Kale birleşmiş Gürcistan devletinin savunma sisteminde önemli yer alıyordu. Adı geçen kale Kuzey Kafkasya'ya giden yolları kapatıyordu. Kalenin duvarları iyice işlenmiş kalker taşıyla inşa edilmiştir. Duvarların içinde dörtgen ve yarım küre tarzında köşkler, kontrçalım mevkileri ve kapı bulunmaktadır.

VIII. Biçvinta Hazreti Meryem Kilisesi. Biçvinta Kasabası, Gagra İlçesi. X-XI. Yüzyıl (resim №4)

Biçvinta Hazreti Meryem Kilisesi Gürcistan'ın Hıristiyan dönemine ait eserlerden en meşhur ve popüler kilisedir. Adı geçen kilise Abhazy'a'nın

Kuzey-Batı bölgesinde, günümüzde Biçvinta, eskiden ise "Büyük Pitiuntı" diye adlandırılan yerde bulunmaktadır. Bu ismini ise yerel "relikt" çamdan almıştır. Pitiun-Biçvinta kasabası Batı Gürcistan'da Hıristiyanlığın yayılmasında önemli rol oynamıştır.

Biçvinta kilisesinin ilk inşaatı M.S. I. Yüzyılda, bu bölgede Hıristiyanlığı vaaz eden ve kilise yapan Havari Andria'nın adıyla bağlantılıdır. Burada, asırlar boyunca bir piskoposluk dairesi faaliyet gösteriyordu. Burası "Aziz Andria Kilisesi" olarak anılırdı. Günümüz kubbeli kilise ise X-XI. Yüzyıllarda inşa edilmiştir. III-IV. Yüzyıllarda Biçvinta çok önemli bir dini merkeze dönüştürüldü. Bu merkezin ne kadar önemli olduğu, Biçvinta Piskoposu Stratopile'nin "Birinci Dünya Kiliseler Toplantısına" katılmasından belli olmaktadır. Asırlar boyunca Biçvinta'da Batı Gürcistan'ın kilise merkezi bulunuyordu. Bu merkez XVI. Yüzyılda dağlıların istilası nedeniyle Gelati'ye taşındı. XVII. Yüzyılda Biçvinta Kilisesi terkedildi ve faaliyetsiz kaldı. XVIII. Yüzyılda kiliseye yıldırım çarptı ve fazlasıyla tahrip etti. 1830'lu yıllarda Rus imparatorunun emri üzerine kilise restore edildi. Restore edilirken kubbenin şekli değiştirildi, cepheler boyandı. Bu yüzden kilisenin şekli değiştirildi ve bozuldu. 1860'lı yıllarda akademik G. Çubinaşvili'nin tavsiyesi üzerine kilisede restorasyon çalışmaları yapıldı, sıvası tamamen silindi, kubbesine eski şekli verildi, çatısı değiştirildi, avlusu temizlendi ve kilise ilk olduğu hale getirildi. Günümüzde Biçvinta Kilisesi önemli ibadet merkezlerinden birisidir.

Rusça yazılan bir bilgiye göre XIX. Yüzyılın başlarında Rus askeri birlikleri Biçvinta'ya girdiklerinden ve kiliseye kadar giden yolu temizlettikten sonra, Orta Çağ döneminde eski Gürcü elyazması ile yazılan bir İncilin altar üzerinde açılmış olarak bulunduğu rastlamışlardır.

Biçvinta'nın yazılı eserler arasında bir kaç adet Yunanca yazıt, XII. Yüzyıla ait Biçvinta'nın Gürcüce yazılı İncili (**resim №23**), XVI. Yüzyıla ait Biçvinta'nın Gürcüce yazılan yadigarı, XVI. Yüzyıla ait Hazreti Meryem'in ikonası ve diğerleri yer almaktadır. Gürcüce yazılan İncil motif ve minyatürlerle süslenmiştir.

Üzerinde Evdemon Çkhetidze'nin Yazısı Olan Biçvinta Hazreti Meryem İkonası (1568). 1568'da bütün "Kuzey ve Abhazy'a'nın Katolikosu" Evdemon Çkhetidze Biçvinta'nın Hazreti Meryem adına yapılan üç parçalı ikonasını dövme ile süsletmiştir. "Asıl İkona'yı" altından, etrafını ise gümüşten yaptırmış ve bu ikonayı Biçvinta'nın Hazreti Meryem adına inşa edilen kiliseye yerleştirmiştir. Biçvinta piskoposluk merkezi Gelati'ye taşındıktan sonra, diğer eşyalarla birlikte adı geçen ikona da Gelati'ye götürülmüştür. İkonanın arkasında olan Gürcüce yazı, bu ikonanın tarihini anlatmaktadır. Yazıda Abhazy'a'nın Katolikosu olan Evdemon Çkhetidze'den, Odişi hüküm

darları Mamia ve Levan Dadianiler'den bahsedilmiştir. Üç parçalı ikonadan günümüze kadar yalnız "Asıl İkona" muhafaza edilmiştir. Diğer parçalar kaybolmuştur. İkona Gürcistan'ın Milli Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

IX. Bedia Manastırı. Bedia Köyü, Oçamçire İlçesi, X-XI. Yüzyıllar (**resim №3**)

Oçamçire'den 25 km mesafede, Bedia Köyü'nün merkezinde, Gürcü mimarisinin fevkalade örneği olan Bedia Manastırı bulunmaktadır. Günümüzde, Bedia manastırının içinde Hazreti Meryem kilisesi, piskoposluk konağı ve çan kulesi bulunmaktadır. Tarihi bilgilere göre Bedia Manastırını X. Yüzyılın sonunda birleşmiş Gürcistan'ın Bagratlı Kralı III. Bagrat (978-1014) inşa ettirmiştir. Manastırın inşası yaklaşık 999 yılında tamamlanmıştır. Gürcü vakainüvise göre, Kral Bagrat Bedia'yı "Piskoposluk Dairesi" olarak inşa ettirmiştir.

Manastırın avlusunda inşa edilen Bedia'nın Hazreti Meryem Kilisesi ana bina sayılır. Kilisenin Batı semtinde, kiliseden 40 m mesafede çan kulesi bulunmaktadır. Bedia metropolitlerin iki katlı binası kilisenin Güney semtinde bulunan ve manastırın giriş kapısını oluşturan duvara dayanmaktadır. XIII-XIV. Yüzyıllarda ve XV. Yüzyılda kilisenin şekli büyük ölçüde değiştirilmiştir. Çan kulesi XIII-XVI. Yüzyıllarda inşa edilmiştir. Piskoposluk konağı ise XVI. Yüzyılda Bedia metropoliti Anton Juanisdze tarafından inşa ettirilmiştir. Adı geçen konağın inşaat yazısı giriş kapısının üzerinde bulunmaktadır (**resim №17**). Kilise duvarlarında X-XI, XIII-XIV ve XVI. Yüzyılda yapılan fresklerin üst üste olan üç tabakası mevcuttur.

Bedia Kilisesi'nin cephelerinde, fresklerde ve kiliseye ait eşyalar üzerinde oyma, fresk ve dövme tarzı yazıtlar bulunmaktadır. Bu yazıtlar Gürcü alfabesinin Asoomtavruli şekli ile yazılıp kilisenin inşaatını ve yenilenmesini anlatmaktadırlar. Günümüzde bu yazıtlardan 11 tanesi tamamen okunaklıdır. Diğer yazıtlardan yalnız kalıntılar muhafaza edilmiştir.

Yazıtlarda Bedia kilisesinin mimarı Svimeon Galatoztukhutsesi'nin, Katolikos Nikoloz Gonglibaisdze'nin, Bedia Metropolitleri: Sopron Gonglibaisdze'nin, Anton Bedieli'nin (Juanisdze), Germane Çkhetidze'nin, Bedia kilisesini yaptıranların ve daha sonraki dönemlerde restore ettirenlerin: birleşik Gürcistan'ın Bagratlı Kralı III. Bagrat'ın (978-1014), İmereti Kralı Davit Narin'in Oğlu Konstantine'nin (1293-1327), Odişi "Kraliçeler Kraliçesi" Marik ve oğlu beylerbeyi ile iç işleri bakanı Giogi Dadiani'nin, "kraliçe" Rodab ve oğlu Kahaber'in ve diğer bazı önemli devlet ve din adamlarının isimleri geçmektedir. Azizlerin fresklerinde Gürcü alfabesi'nin Asoomtavruli yazısıyla yazılan yazılarda Aziz Konstantin, Aziz Elene, Aziz Basili, İlahiyatçı Aziz Grigol, Aziz Stepane, Aziz Zakaria, Aziz Nikoloz v.s. gibi isimler bulunmaktadır.

Bedia piskoposluk dairesi asırlar boyunca Gürcistan'ın önemli kilise ve kültür-eğitim merkezlerinden birisini teşkil ediyordu. Davit Ağmaşenebeli (Kurucu Davit) birleşmiş Gürcistan ile Gürcü kilisesinin sembolü olarak Bedia başpiskoposu'na Bediel-Alavaerdeli fahri ünvanını vermiştir.

Başpiskopos Anton Juanisdze Bedia Manastırı'nda fevkalade bir kütüphane kurmuştur. Bu kütüphanede eski elyazmaların restoresi, ilahiyat kitaplarının çevirisi ve kütüphanenin yeni kitaplarla donatım işleri yapılıyordu. Metropolit Germane ise Güney Gürcistan'dan ünlü hattatları davet etmiştir. Bedia kütüphanesinde Gabriel Lomsanidze, Ambrose Krgareteli ve Svimeon Evprateli (Giorgisdze) gibi ünlü hattatlar faaliyet gösteriyorlardı. Bunların elyazmalarından bir kısmı günümüze kadar muhafaza edilmiştir.

Bedia Manastırı Gürcistan'ın birliğinin ve ayrılmazlığının sembolüdür. Burada birleşik Gürcistan'ın ilk kralı III. Bagrat ve annesi Kraliçe Gurandukht'un mezarları bulunmaktadır.

Manastırım günümüzdeki durumu: Abhazya'nın ayrılıkçı hükümeti tarafından yapılan restorasyondan dolayı üzerinde Gürcü yazısı olan III. Bagrat Bagratlı'nın freski (**resim №10**), imha edilmiştir. Bu yazı ise 999 yılında yazılmıştır.

Badia Kadehi (999) (resim №21). Gürcü kuyumculuğunun fevkalade örneği olan "Badia Kadehi", Bedia kilisesine ait eşyalar arasında önemli bir yere sahiptir. Kadeh yuvarlak şeklindedir ve saf altından yapılmıştır. Boyu 12,5 cm, çapı ise 14 cm'dir. Dış gövdesi ise 12 boşluğa bölünmüştür. Kadeh üzerindeki her tak altında azizlerin kabartmaları tasvir edilmiştir. Azizler arasında bir taht üzerinde oturan İsa'nın ve elinde çocuk olan Hazreti Meryem'in kabartmaları bulunmaktadır. Adı geçen kadehin yapılış ve restore edilmiş tarihi, üzerindeki yazılardan anlaşılmaktadır. Kadeh üzerinde tasvir edilen Hazreti İsa ile azizlerin kabartmalarının yanında, kabartmaları anlatan Gürcüce yazılar bulunmaktadır. Kadehin üst kısmında bulunan Gürcü alfabesinin Asomtavruli şekli ile yazılan yazıda birleşmiş Gürcistan'ın ilk kralı III. Bagrat ve annesi Kraliçe Gurandukht tarafından bu değerli kadehin Bedia Kilisesi'ne bağışladığı anlatılmıştır.

Kadehle ilgili bir yazıya göre, XIX. Yüzyıla kadar bu kadehin bir altın ayağı varmış. Bu ayak daha sonra kaybolmuştur. Kadehin ayağında olan Gürcü Asomtavruli yazısına göre, bu ayak XVII. Yüzyılda Bedia metropoliti Germane Çkhetidze'nin siparişi üzerine yaptırılmıştır. Anlaşılan, kadehin ayağı iki kere, önce XVII. Yüzyılda, daha sonra ise XIX. Yüzyılda çalınmıştır. Günümüzde ayaksız kalan kadeh Gürcistan Sanat Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

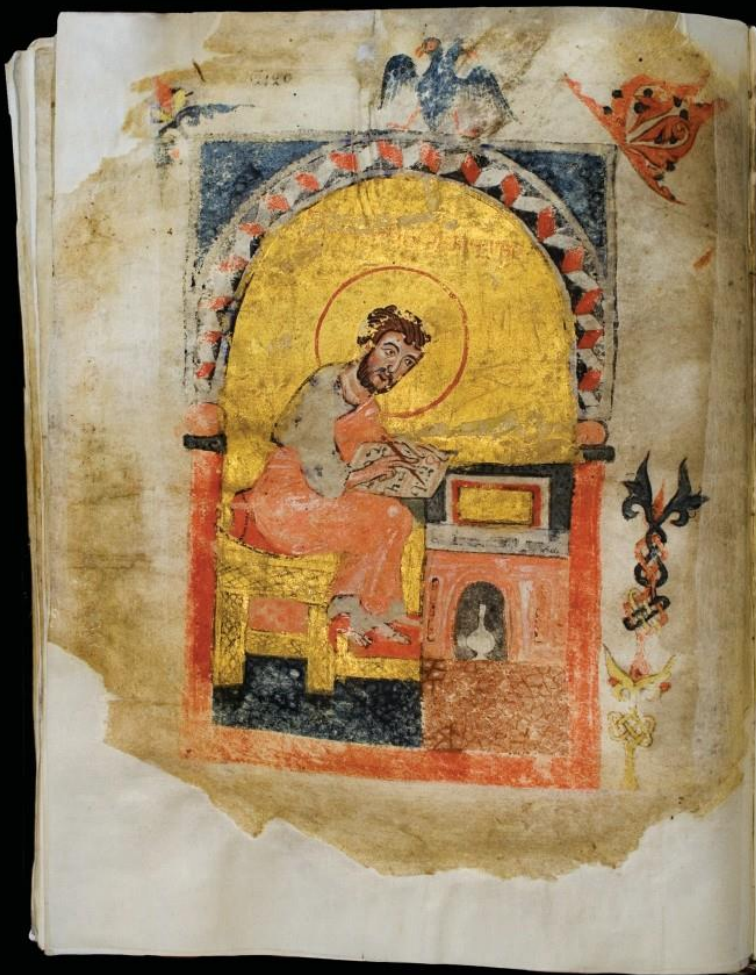
20

21

22

24

25

26

X. Lihni Hazreti Meryem'in Goğe Yükselişi Kilisesi. Lihni, Gudauta İlçesi. X. Yüzyıl (**resim №6**).

Lihni Köyü Gudauta merkezinden 5 km mesafede, Karadeniz ovasında bulunmaktadır. Bu köyün ortasında X. Yüzyıl Gürcü mimarisinin eseri olan “Hazreti Meryem’in Göğe Yükselişi Kilisesi” bulunmaktadır. Kilise haç-kubbe planlıdır ve Doğu semtinde üç tane çıkıntılı tarzda olan apsidi vardır. Daha sonra kilisenin Batı, Kuzey ve Güney duvarlarına açık tarz ibadethaneler eklenmiştir. Kilise ve ibadethaneler tamamen fresklerle kaplıymış. Kilisenin dış duvarları narin zevkle, biraz uzamış figürlerin dinamizm ifadeleriyle inşa edilmiştir. Lihni kilisesinde gerek X-XI. Yüzyıllara, gerekse daha sonraki dönemlere ait fresklerin ve Gürcü yazılarının izleri bulunmaktadır. Lihni kilisesinin tarihçesi ilk defa Fransız Kartvelolog Marrie Brosset tarafından belirlenmiştir. Marrie Brosset, kilisenin duvarlarından birkaç Gürcü yazısının kopyasını almıştır. Bu yazılar arasında 1066'de yazılan ve bir kuyruklu yıldızı anlatan meşhur bir yazı bulunmaktadır (**resim №19**). Adı geçen kuyruklu yıldız Kiev Prenslığı Vakainamesi ile bir Çin kroniğinde de anlatılmıştır. Yazıda Halley Kuyruklu Yıldızı'ndan bahsedilmiştir. Denilebilir ki, Lihni Kilisesi yazıtların bir koleksiyonu sayılır, çünkü fresklerin üzerinde Gürcü Asomtavrul ve Mhedruli yazısıyla yazılan 17'den fazla yazı mevcuttur (**resim №16**). Yazıtlarda muhtelif tarihi olaylardan, üst düzey sivil ve dini kişilerden bahsedilmiştir. Yazılar arasında İncil konuları ve azizlerin fresklerini anlatan yazılar bulunmaktadır. Anlatılan kişiler arasında birleşik Gürcistan kralları I. Bagrat'tan (1027-1072), II. Giorgi'den (1072-1089); din adamları Vaçe Protoispatari ve İpatos'tan, Mtsignobartukhutsesi ve Çkondideli'den v.s. bahsedilmiştir.

XI. Mokvi Hazreti Meryem Kilisesi. Mokvi, Oçamçire İlçesi, X.Yüzyıl, (**resim №5**).

Mokvi'nin olağanüstü güzellikteki kilisesi Oçamçire'den 15 km uzak bir mesafede bulunmaktadır. Kilise üç nefli ve ondört yüzlü kubbe planlı binadır. XI. Yüzyılda faaliyet gösteren Gürcü vakanüvise göre, Abhaz kralı III. Leon (957-967) “Mokvi kilisesini inşa ettirmiş ve burada Piskoposluk dairesini kurmuştur”. Mokvi'de Yüzyıllar boyunca elyazmalarının çoğaltılması ve, eskilerinin yenilenmesi için kurulan güçlü Gürcü kültür merkezi vardı. Mokvi'de faaliyet gösteren kişilerin isimleri Mokvi kütüphanesinin elyazmalarında günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Mokvi eski yazmalarından olan ve 1300 yılında Daniel Mokveli'nin girişimleriyle yeniden yazılan Mokvi İncili özel değer taşımaktadır. Adı geçen İncil büyük bir ustalıklarla resimlendirilmiş ve motiflerle süslendirilmiştir. Bu İncil keşiş Eprem tarafından yeniden yazılmış ve süslendirilmiştir (**resim №22**).

Gürcü kültürünün önemli merkezlerinden birisi olan Mokvi kilisesinin üzerinde fazlasıyla Gürcü yazıtı bulunuyordu. Halihazırda ise bu yazıtlardan yalnız çan üzerindeki XII. Yüzyılın yazıtı muhafaza edilmiştir. Adı geçen yazıtta Mokvi Piskoposu Grigoli'den bahsedilmiştir (**resim №13**). Fresk üzerindeki yazıtlardan yalnız bir yazıtın muhteviyatı bilinir. Bu yazıya göre, 1659'da Kudüs Patriği Dositeos Mokvi manastırını ziyaret etmiştir. Adı geçen patrik burada bir yazıt görmüş ve gördüğü yazıtta Gürcistan Kralı IV. Davit Ağmaşenebeli (1089-1125) ile Bizans İmparatoru Aleksı Komnenos'un adları geçiyormuş (1081-1118).

Mokvi Kilisesi Davit Ağmaşenebeli'nin döneminde de etraflıca restore edilmiş ve resimlerle süslendirilmiştir. Fakat günümüze kadar bu fresklerin yalnız izleri muhafaza edilmiştir. Tarihi kaynaklar bu kilisede fazlasıyla yazıtın var olduğunu belirtmektedirler. Ancak, daha sonraki yıllarda yazıtlar imha edilmiştir. 1920'de T. Jordania "Abhazya'nın son hükümdarı döneminde restore edilen, daha doğrusu bozulan Mokvi kilisesi'nde, Gürcü yazıtları görünmez hale getirilmiştir" gibi üzücü ifadeler kullanmıştır.

Mokvi Piskoposluk Dairesi X. Yüzyılda kurulmuştur. Ancak, burası önemli bir Gürcü kültür merkezi olarak aktif faaliyetlerine yalnız XIII. Yüzyıldan itibaren başlamıştır. Gürcü kaynaklarında Gürcü kültürü üzerine emek veren Mokvi piskoposlarının isimleri mevcuttur. Burada Grigol Mokveli, Daniel Mokveli, Abraam Mokveli, Epytime Sakvarelidze, Pilipe Çkhetidze v.s. gibi ünlü Gürcü dinadamları faaliyet göstermişlerdir.

Üzerinde Abhaz Kralı III. Leon'un Yazıtı Olan Hazreti Meryem İkonası (957-967). Abhaz kralı III. Leon'un siparişi üzerine yalvarma tarzında olan Hazreti Meryem'in ikonası yaptırılmıştır. Hazreti Meryem yüzünü ikonanın sağ köşesinde tasvir edilen Tanrıya doğru çevirmiştir. İkonanın sol köşesinde başmelekler Mikael ve Cebrail'in tasvirleri bulunmaktadır. Hazreti Meryem'in resmi XIX. Yüzyılda restore edilmiştir. İkonanın motifli çerçevesi azizlerin madalyon tarzlı mineli kabartmalarla süslendirilmiştir. İkonanın alt şeridinde bulunan Gürcü Asomtavruli yazıtında Abhaz Kralı III. Leon'dan (957-967) bahsedilmiştir.

Üzerinde Andria Sakvarelidze'nin Yazıtı Olan Mokvi Hazreti Meryem İkonası. Bu ikona XVII. Yüzyılın 50-60'lı yıllarında yapılmıştır. İkonanın içinde altın dövmesi ile yapılan Hazreti Meryem'in ikonası bulunur. Hazreti Meryem'in kucağında Hazreti İsa oturmaktadır. Bu ikona üç parçalıdır ve geç Ortaçağ Gürcü gravür sanatının fevkalade örneğidir. İkonanın ortasında ayakta duran Hazreti Meryem, sağında Hazreti Yahya, solunda ise baş diyakoz Stepane bulunmaktadırlar. İkona gümüş dövme ile yapılan üç parçalı

ikonanın oluşuna konulmuştur. Oluk üzerinde fazlasıyla Gürcü yazısı bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Mokvi başpiskoposu Andria Mokveli'nin dua yazısıdır. Bu yazıda, Andria Sakvarelidze Hazreti Meryem ikonasının Mokvi Kilisesi'ne bağışladığından bahsetmektedir.

İlori Aziz Giorgi Kilise'si. İlori Köyü, Oçamçire İlçesi, XI. Yüzyılın ilk Çeyreği, (resim№7-8).

Oçamçirede'den 3 km. mesafede bulunan İlori Köyü'nün merkezinde XI.Yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen ve Gürcü mimari eseri olan İlori Aziz Giorgi Kilisesi bulunmaktadır. Bu kilise Batı Gürcistan'ın önemli dini merkezlerinden birisidir. Vakhuşti Bagrationi'nin ifadelerine göre "Sahilde... kubbe, küçük, zengin ve süslenmiş İlori Aziz Giorgi Kilisesi bulunur".

İlori Kilisesi üzerinde kalan yazıtlardan birisinde anlatılana göre, bu kilise yerli derebeyi Giorgi Gurgenisdze tarafından inşa ettirilmiştir. Abaza kökenli güzel sanatlar uzmanı olan A. Katsia'ya göre, İlori Kilisesi salon planlı bir binadır. Orantı, nitelikler ve inşaat tarzlarında Orta Çağ Gürcü mimari unsurları belli olmaktadır. Bu kilise Kuzey, Güney ve Batı duvarlarında çeşitli eklemeleri olan tek nefli ve absidle tamamlanmış bir binadır. Kilise yontulmuş taşlarla inşa edilmiştir. Batı ve Güney duvarlarında kapıları bulunur, içi ise altı adet pencere ile aydınlanmıştır (A. Кацця. Илори (памятник XI века). Сухуми,1963).

İlori Kilisesi'nin cephelerinde günümüze kadar muhafaza edilen beş adet Gürcü yazıtı bulunmaktadır. Altıncısı ise silinmiş ve yalnız bir kaç harf okunabilmektedir. XVII. Yüzyılda Odişi hükümdarı II. Levan Dadiani tarafından restore edilmiştir. Ancak, 1736'da Osmanlılar tarafından yakıldığından dolayı kilisenin freskleri tamamen silinmiştir. İlori kilisesinin yazıtlarına göre, bu kilise baştan beri yerli derebeyi Giorgi Gurgenisdze, Başpiskopos Giorgi ve Keşiş Giorgi Koçolava tarafından Aziz Giorgi adına inşa ettirilmiştir. İnşa edenler arasında mimar Giorgi Galatozi'nin, sivil kişi olan Mikael ve diğerlerinin isimleri geçmektedir.

Kilisenin günümüzdeki durumu: Abhazy'a'nın de facto hükümeti tarafından restore edildiği ve üzerine Rus tarzı kubbe koyulduğu için kilise otantikliğini kaybetmiştir. İçi ve dışı boyandığı için Gürcü yazıtları okunmaz hale getirilmiştir.

İlori Kadehi X. Yüzyıl. İlori'nin gümüş kadehi XIX. Yüzyılın sonunda İlori Aziz Giorgi Kilisesi'nden çıkmıştır. Şekil olarak Bediya'nın Altın Kadehi'ne çok benzer. Üzeri sekiz tak ile bölünmüştür. Her bir tak içinde azizlerin kabartmaları bulunmaktadır. Orta tak içinde dik elleriyle duran, sağ eli nimet edecek tarzda, sol elinde ise İncil olan İsa'nın kabartması vardır. Yan taklarda

İsa'ya doğru eğilmiş, ellerinde kadeh ve "aşai rabbanı ayininde" kullanılan metal tabak olarak başmelekler Mikael ile Cebrail'in kabartmaları bulunur(Г. Чубинашвили. Грузинское чеканное искусство: исследование по истории грузинского средневекового искусства. Тбилиси, 1959).. İlori gümüş kadehin dudaklığının etrafında bir Gürcü Asomtavruli yazısı bulunmaktadır. Günümüzde adı geçen kadeh kaybolmuştur.

İlori' Aziz Giorgi Adna İkona'sı (1572-1582). Bu ikona geç Orta Çağın Gürcü el sanatları kültürünün fevkalade bir örneğidir. Üzerinde bulunan Gürcü yazısına göre, ikona Bedialı Başpiskopos Kirile Juanisdze ve Odişi hükümdarı III. Giorgi Dadiani'nin (1572-1582) siparişi üzerine yaptırılmıştır. İkonada Aziz Giorgi'nin ilk mucizesi tasvir edilmiştir.

Bu ikona ilk defa Bedia manastırına yerleştirilmiştir. Ancak, kısa süre sonra İlori Aziz Giorgi kilisesine götürülmüştür. Bundan sonra, bu ikonanın engelliye şifaya kavuşturmak, körün gözünü açmak, sağırın kulağını açmak v.s. gibi mucizevi halk hikayesi nakledilmiştir.

İlori Aziz Giorgi İkonası (XVII. Yüzyılın 60-70'lı Yılları). Gümüşten yapılan, katlanan, üç kanatlı ve ince zincirle süslenen, ön yüzünde Aziz Tevdore ve Aziz Dimitri'nin kabartmaları ve adı geçen azizlerin açıklayıcı yazısı olan ikonadır. İkona açılabilir ve içinde zırhlı, ayakta üstünde duran Aziz Giorgi'nin, sağ tarafında ise dua ederken tasvir edilen Bedia'lı Metropolit Kirile Juanisdze'nin kabartmaları bulunmaktadır. Her kabartmanın açıklayıcı yazısı vardır. Bu yazılardan başka, ikona konulan boşluk etrafında 15 satırlı Gürcü Asomtavruli yazısı ile bir açıklama bulunmaktadır. Bu yazıda Bedia'lı metropolit Kirile Juanisdze tarafından adı geçen ikonanın İlori Kilisesi'ne bağışlanma hikayesi anlatılmıştır.

Yazıda, Kirile Juanisdze ile birlikte sivil kişiler olan Odişi hükümdarı Giorgi Dadiani'den ve eşi Kraliçe Tamar'dan bahsedilmiştir. İkona Zugdidi Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

XI. Anuhva Başmelekler Mikael ve Cebrail Kilisesi. Anuhvaköyü, Gudauta İçesi, XI. Yüzyıl. (resim №12)

XIX. Yüzyılda Rus arkeolog Kontes Praskovya Uvarova tarafından Anuhva Köyü'nde büyük bir kilisenin kalıntıları keşfedilmiştir. Kiliseyi ziyaret edenler kilisenin büyüklüğünden, motiflerin zarif uyumundan ve süs orantısından günümüze kadar hayranlıkla bahsetmektedir. Kilise XI. Yüzyıl Gürcü mimarisinin fevkalade örneğidir ve mimari ile motif oymalarında kullanılan üstün ustalık bakımından Güney Gürcistan'ın eski Gürcü mimarisine benzemektedir. Anuhva Kilisesi'nin kalıntılarında çıkan XI-XIV. Yüzyıl Gürcü yazıtlarında, bu kilisenin inşaat tarihi, inşaatçıların isimleri ve daha sonraki

tarihlerde restore edildiği belli olmaktadır. Yazıtlardan birisine göre, Anuhva kilisesinin başmelekler Mikael ve Cebrail adına inşa edildiği anlaşılmaktadır. XI. Yüzyılda Anuhva Kilisesi'nin sütununda oyulan "ok tarz köşeli" denilen fevkalade bir Gürcü yazıtında dönemin Abhazy'a'nın zengin derebeyi ailesinden ve adı geçen kiliseyi inşa ettiren Giorgi Basilidze, babası – Basili, kardeşleri Theodore, Demetre ve Merkile gibi kişilerden bahsedilmiştir. Bu insanlar tarafından ruhlara dua etmek için bir haç dikilmiş ve Anuhva kilisesi inşa ettirilmiştir (*Lia Akhaladze. Apkhazetis Epigrapika Rogorts Saistorio Tskaro (Lapidaruli da Preskuli Tsartserebi). Tbilisi, 2005*).

Anuhva Kilisesi'nin fevkalade mimari tarzı, motifleri, süslemeleri ve yazıtlarının şekilleri Gürcistan'ın diğer bölgelerinin mimarisinde de bulunmaktadır. Üstün ustalıkla yazılan Giorgi Basilidze'nin "ok tarz köşeli" yazıt fazlasıyla dikkat çekicidir. Buna benzer yazıtlar Svetitshoveli, Samtavisi, Alaverdi, Nikortsminda ve Şiomğvime kiliselerinde bulunmaktadır.

XIII. Besleti Kilise'si. Besleti köyü, Sohumi ilçesi, X-XI. Yüzyıllar.

Besleti kilisesi Besleti köyünde, meşhur Besleti köprüsünden 200 m mesafede bulunmaktadır. Kilise kalıntılarından burada bir manastırın olduğu anlaşılmaktadır. Manastırın asıl binasını oluşturan kilise hemen hemen tamamen yıkılmış durumdadır ve yalnız toprak üzerinde gözüken kalıntıları mevcuttur. Kilisenin Batı ve Doğu semtinde bulunan uçurumun civarında büyük bir bina bulunmaktadır. Bu binanın birinci katında dar geçitlerle birbirine bağlı dört odanın olabileceği tespit edilmiştir. Bundan başka bir kaç binanın kalıntıları da belli olmaktadır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, bu mevkide büyük bir manastırın var olacağı düşünülmektedir. Anlaşıldığına göre, bu manastır Ortaçağ dönemi Gürcistanı'nda önemli bir dini merkezi idi.

Besleti Köprüsü. X-XI. Yüzyıllar (resim №11). Sohumi'nın yakınlarında, Besleti Irmağı'nın üzerinde, yerliler tarafından Tamar Köprüsü denilen "tek omurlu" kemer köprü bulunmaktadır. Köprü'nün uzunluğu 35, eni ise 8 metredir. Köprü kalker levhalarıyla inşa edilmiş ve yontulmuş taşlarla kaplanmıştır. Levha ve taşların arasına düz tuğlalar konulmuştur. N. Çubinaşvili'ye göre, köprü Orta Çağ Gürcü mimarisinin eseridir ve köprüyü yapan mimar tarafından ırmağın iyice incelendiği anlaşılmaktadır. Adı geçen eski köprü günümüz köprü inşaatında kullanılan teknik hesaplamalara tamamen uymaktadır ve günümüzde de 8 tonluk arabaların geçişini çok rahat sağlamaktadır. Bu kadar sağlam ve teknik açıdan çok kaliteli köprü'nün inşa edilmesi, burada büyük ticari ve siyasi yolların olduğunu göstermektedir. Besleti Köprüsü'ne benzer köprüler Gürcistan'ın diğer bölgelerinde de bulunmaktadır. Örneğin, Kartli bölgesinde Rkoni Kemer Köprüsü, Acara'da

Dondalo Köprüsü, tarihi Güney Gürcistan'da (Tao-Klarceti) bir çok benzeri köprü vardır. Adı geçen köprünün batı köşesinde tek satırlı Gürcü Asomtavruli yazısı ile yazılan bir yazıtı bulunmaktadır. Yazıtta "Herkesin efendisi İsa, yenilmez Krallar Kralı Bagrat'a her iki dünyada şan ver" gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu yazıda, Bagrat'tan bahsedilmesine rağmen halkın Tamar'a karşı duyduğu üstün saygı ve sevgilerinden dolayı köprüye Tamar'ın Köprüsü denilmiştir. Köprü ve yazıt X-XI. Yüzyıllarda yapılmıştır.

Köprünün günümüz durumu: Köprü bitki örtüsünde temizlenmiş durumda ve üzerindeki Gürcü Asomtavruli yazıtının bir kısmı daha muhafaza edilmiştir.

XIV. Tskelikari Aziz Giorgi Kilise'si. Reçho-Tshiri köyü, Gali ilçesi. XI. Yüzyıl.

Bu kilise Gali'den 20 km. mesafede bulunmaktadır ve Aziz Giorgi adına inşa edilmiştir. Fakat, yerliler kiliseye Tskelikari ("Lanet Kapısı") adını vermişlerdir. Abaza güzel sanatlar uzmanı L. Şervaşidze'ye göre, kilise XI. yüzyılın Gürcü Mimari eserlerinin fevkalade örneğidir. Bilim literatüründe Tselikari Kilisesi'nin üç adet yazıtı ile yedi adet fresk yazısı bilinmektedir. Anılan yazıt ve yazılardan anlaşıldığına göre, Tselikari kilisesi XI. Yüzyılda din adamı Merkile'nin girişimleriyle yerli derebeyleri tarafından inşa ettirilmiştir. Daha sonraki asırlarda kilise bir kaç defa restore edilmiştir ve şekil değişikliğine uğratılmıştır. XVII. Yüzyılda kilise Çiçua soyundan olan derebeyleri tarafından restore ettirilmiştir. Bu soydan olan bir kişinin freski ve fresk üzerindeki Gürcü yazıların kalıntıları günümüze kadar kilisenin duvarlarında bulunmaktadır.

XV. Tsebelda Kiliseleri. Gulripşi İlçesi,

Tsebelda Aziz Tevdore Kilisesi, XI. Yüzyıl. Tsebelda civarında, XIX. Yüzyılda Rus arkeolog Kontes Praskovia Uvarova tarafından bir kilise keşfedilmiştir. Daha sonra bu kiliseyi D. Bakradze ziyaret etmiştir. Her iki araştırmacı kilisede bulunan yazıtı incelemiştir. Yazıtı göre, bu kilise Aziz Tevdore adına inşa edilmiştir. Kilise, sanatın fevkalade numuneleri olan yontulmuş ve üzeri motifli taşlarla inşa edilmiştir. Adı geçen taşlar sanat uzmanları R. Schmelling ve L. Khrukova tarafından özellikle incelenmiştir. İnceleme sonrasında, bu taşların Doğu ve Güney Gürcistan'da bulunan diğer Hıristiyan mimarisine ait eserlerle benzer oldukları ortaya konulmuştur (**resim №15**). Kilisenin günümüzdeki durumu bilinmemektedir.

Tsebelda Aziz Havari Andria Kilise'si, XII. Yüzyıl. Rus arkeolog Praskovya Uvarova, Tsebelda kiliselerinden birisinin kalıntılarında, üzerinde yazısı olan Aziz Havari Andria'nın ikonasını ortaya çıkarmıştır. Yazıtı XII.

Yüzyılda meşhur Gürcü devlet adamı ve Gürcü krallığının maliye bakanı ve beylerbeyi İob oğlu Abusalan'dan bahsedilmiştir. Bu adam Tsebelda'da Aziz Havari Andria adına adı geçen kiliseyi inşa ettirmiştir. Yazı tarih ve kaynakbilim açısından incelendikten sonra, kilisenin XII. Yüzyılın son çeyreğinde inşa edildiği ortaya çıkmıştır.

Tsebelda Aziz Giorgi Kilise'si, XII-XIII. Yüzyıllar. 1988'de Rus arkeolog İ. Voronov tarafından Tsebelda'dan 4 km mesafede, doğu semtinde Hıristiyanlık dinine ait bir kilisenin kalıntıları bulunmuştur. Bu kilisenin kalıntılarından kilisenin inşaatını anlatan bir yazıt çıkmıştır (**resim №14**). Yazıtta Aziz Giorgi Kilisesi'nin inşaatı anlatılmıştır. Yazıtın tetkik sonucundan, bu kilisenin XII-XIII. Yüzyıllarda inşa edildiği belli olmaktadır. Kilisenin günümüzdeki durumu bilinmemektedir.

Tsebelda'nın Aziz Ekaterine İkonası, XI. Yüzyıl. 1880'li yıllarında Tsebelda'da tahrip olmuş durumda bir ikona bulunmuştur. Bu ikonanın ortasında tam boyuna tasvir edilen Aziz Ekaterine'nin resmi bulunmaktadır. İkonanın zedelenmiş olmasından dolayı fotoğrafta Aziz Ekaterine'nin yalnız bir kolu belli olmaktadır. Ekaterine'nin Halesi'nin her iki tarafında Gürcüce olarak "Aziz Ekaterine" denilen yazı vardır. İkona çerçevesinin köşesinde Gürcü Asomtavruli yazısıyla yazılan iki satırlı fevkalade bir "ok tarz köşeli" yazı bulunmaktadır. Yazıda ikonayı yazdıran Meryem adlı soylu bir kadından bahsedilmiştir. Sanat ve eski tarz yazı unsurlarına göre Aziz Ekaterine'nin ikonasının XI. Yüzyılda yaptırıldığı düşünülür ve bu ikona Gürcü sanatının fevkalade bir eseri sayılır.

Tsebelda Hazreti Yahya İkonası, XI. Yüzyıl. Tsebelda'nın eski kilisesinin kalıntılarından XIX. Yüzyılın 80'li yıllarında bir ikona çıkmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, bu ikonanın eski çerçevesi altın kaplaması olan gümüşten yapılmıştır. İkonanın ortasında Hazreti Yahya'nın resmi bulunuyordu. İkonanın elimizdeki fotoğrafta Hazreti Yahya'nın yüzü belli olmamaktadır. Hazreti Yahya sağa doğru bakıyor ve eli dua tarzında yukarıya doğru kaldırılmıştır. Halesi'nin sağ ve sol köşesinde Gürcüce yazılan "Aziz İoane" gibi bir açıklayıcı yazı bulunmaktadır. İkonanın alt çerçevesinde bulunan yazıda bu ikonayı yaptıran Saba Maleli'den bahsedilmiştir. Sanat ve eski yazı bilim unsurlarına göre Hazreti Yahya'nın ikonasının XI. Yüzyılda yaptırıldığı belli olmaktadır ve Gürcü sanatının fevkalade bir eseri sayılır.

Tsebelda Aziz Andria İkonası, XII. Yüzyıl. Tamamen gümüşten dövülerek yapılan Aziz Andria ikonası Gürcü sanatının fevkalade bir eseridir. Günümüzde bu ikonanın yalnız bir kaç parçası muhafaza edilmiştir. Bu parçalar üzerindeki Gürcü Asomtavruli yazılarında Kral Tamar

döneminde faaliyet gösteren beylerbeyi ve mali işleri bakanı ünlü İob oğlu Abusalan'dan bahsedilmiştir. İob oğlu Abusalan'ın ataları Dali-Tsebelda Vadisinde oturuyorlarmış. Bu yüzden Abusalan Tsebelda'da Aziz Andria adına bir kilise inşa ettirmiş ve bu kiliseye Aziz Andria İkonası'nı bağışlamıştır.

XVI Ğumurişı Kiliseleri, Gali İlçesi.

Ğumurişı I. Kilise'si. Ğümürüşı Dağlığı, XI. Yüzyıl.

Ğumurişı köyünün dağlık bölgesinde 1960'lı yıllarda Abaza kökenli güzel sanatlar uzmanı L. Şervaşidze tarafından yapılan kazılar sonucunda bir kilisenin kalıntıları çıkmıştır. Kazılar esnasında Gürcü Asoomtavruli yazısı bulunmuştur. Yazıda "kraliçeler kralı" Sagdukht tarafından bir haç ile kilisenin inşa ettirildiğinden bahsedilmiştir. Tarihi kaynaklara göre "kraliçeler kralı" Sagdukht soylu bir kadınımış ve Ğumurişı kilisesini inşa ettiren Odişı beylerbeyinin eşi imiş. Kilise XII. Yüzyılda inşa edilmiş ve yazı da aynı dönemde yazılmıştır.

Kilisenin günümüzdeki durumu: yalnız kalıntıları muhafaza edilmiştir.

Ğumurişı II. Kilise'si. XIX. Yüzyıl.

Ğumurişı köyünün merkezinde XIX. Asırda köylülerin girişimleriyle bazilik planlı bir kilise inşa edilmiştir. Sovyet döneminde bu kilisede ibadet yasaktı ve kilise Sovyet kolhozunun (çiftçiler birliği) bir deposu olarak kullanılıyordu. XXI. Yüzyılın başlarında köy sakinleri kiliseyi temizlediler. Temizledikten sonra üzerinde Gürcü bolca yazıları olan bir mezar taşı ortaya çıktı. Gürcü Mkhedruli yazısıyla yazılan kitabelerde yerli beyler olan Emkhvari ile Ançabadze'lerden bahsedilmiştir.

XVII Dihazurga Kilisesi. Dihazurga Köyü, Gali İlçesi, XI. Yüzyıl.

Dihazurga Köyü Abhazya dağlığının Güney-Doğu bölgesinde, Enguri Irmağı'nın sağ kenarında bulunmaktadır. 1952'ye kadar köyün ismi "Didi Tsipuri" idi. İtalyan katolik misyoner olan Arkancelo Lamberti'nin eserinde ve adı geçen kilisenin de bulunduğu 1654'te yapılan Lamberti'nin haritasında köyün adı "Didi Tsipuri" olarak geçmektedir. Lamberti şöyle anlatıyor: "Tsipuria manastırı düzlükte, Enguri Irmağı'nın kenarında inşa edilmiştir. Bu manastır şimdi bizim elimizdedir. Burada birleşik iki kilise vardır. Birisi Hazreti Meryem, diğeri ise Aziz Giorgi adına inşa edilmiştir". Buradan geç Orta Çağ döneminde bu iki birleşik kilisenin XVII. Yüzyılın ortalarında katoliklerin eline geçtiği anlaşılmaktadır.

Günümüzde Dihazurga'da bulunan kilise kalıntlarına Aziz Barbare kilisesi denilmektedir. XX. Yüzyılın başlarında köylüler bu kilisenin kalıntılarında iki adet taş levhası buldular. Birisinde haç figürü tasvir edilmiş ve bu haçın sol tarafındaki dikey ve yatay kolları arasında bir erkeğin gövdesinin tasviri

bulunmaktadır. Erkeğin elleri dua tarzında açılarak haça doğru uzatılmıştır. Haçın dikey kollarının üzerinde ve sağ boşluğunda Gürcüce'nin Mkhedruli yazısıyla yazılan bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtta Dihazurga Kilisesi'ni inşa eden mimar Grigol Galatoztukhutsesi'den bahsedilmiştir. Bu yazıt, Batı Gürcistan'da günümüze kadar keşfedilen Mkhedruli yazısının en eski örneğidir.

XVIII. Gudava Kilisesi, Gali İlçesi, VI-VIII ve XV-XVII. Yüzyıllar.

Eski Yunan ve Bizans kaynaklarına göre, Gudava eskiden beri önemli bir dini merkez konumundaydı. Burada Zaganisi adında Batı Gürcü, yani Lazika Krallığı'nın çok önemli kalesi bulunuyordu. VII-X. Yüzyıllarda Lazika'nın 4 piskoposluk dairesinden birisi Gudava'da bulunuyordu. Bilindiği gibi, Bagratlı Hanedanı'ndan olan birleşik Gürcistan'ın ilk kralı III. Bagrat (978-1014) Gudava bir Yunan dini merkezi olduğundan dolayı oradaki piskoposluk dairesini feshetti ve yerine Bedia Gürcü Piskoposluk merkezini kurdu.

Gudava Kilisesi'nin VII-X. Yüzyıllarda inşa edilmiş olması gerekmez. Ancak, daha sonra burası gelişmiş ve geç Orta Çağ döneminde tamamen restore edilmiştir. Gudava Kilisesi'nin avlusundan çıkan motifli taş levhasında bulunan yazıtta göre, bu kilise XV. Yüzyılda yerli derebeyi olan Rabai ve eşi Nigamtsira tarafından restore edilmiştir. Levhanın arka kısmında haç tasvirinin izleri bulunmaktadır. Rabai ve eşi Nigamtsira'nın adlarını içeren yazıt üç satırlı olup Gürcü Asomtavruli yazısı ile yazılmış ve taş üzerindeki motifler arasında bulunmaktadır. Aynı taş üzerinde başka bir yazıt vardır. Bu yazıtta kilisenin başrahibinden bahsedilmiştir. Her iki yazıt XV. Yüzyılda yazılmış ve kilise de aynı tarihte restore edilmiştir. Kilisenin günümüz durumu bilinmemektedir.

XIX. Sohumi Kalesi. Sohumi İlçesi. I-II. ve XVIII. Yüzyıllar.

Eski ve daha sonra yazılan Batı Avrupa kaynaklarında Sohumi şehri ve kalesi “Sebastopolisi Kalesi, Savastopoli, Savatopoli, Sanatopoli, Pavasta, Porto Megrelo v.s. yani Samegrelo Ülkesi'nde, Gürcistan'da bulunan liman, şehir, kale v.b.” gibi isimleriyle anılmıştır. XVIII. Yüzyılda yazılan ve coğrafyayı anlatan Fransızca yayınlarda Sohumi şehri Samegrelo'nun başkenti olarak gösterilmiştir (Jan Baptist Lui Clue, Nikol Delacrua v.s.). Yukarıda (kitabımızın birinci bölümünde) bahsedildiği gibi, Gürcü kaynaklarında Sohumi'ye Tskhumi denilmektedir ve “Tskhumi kalesi” ifadesi ilk defa Gürcü vakanüvisi olan Cuanşer'in VIII. Asırda yazdığı eserinde geçmektedir.

Sohumi kalesinin kuruluşu Romalıların fetihleriyle bağlantılıdır. Romalılar M.Ö. I. Yüzyılda buraya gelip Sebastopolisi adlı bir kale etmişlerdir. VI. Yüzyılın başlarında Sohumi Doğu Roma'ya (Bizans) itaat ediyordu. 542-562 yılları İran-Bizans savaşları döneminde Bizans imparatoru I. Justin-yan Sohumi kalesinden askerlerini çekmiş ve kaleyi yıkmıştır. Ancak, 565'te

aynı Justinyan Sohumi Kalesi'ni ve Sohumi şehrini yeniden inşa ettirmiştir. VII. Yüzyıldan itibaren Sohumi şehri yeniden gelişmeye başlamıştır. Sohumi kalesi belli bir zaman bu bölgede Bizanslıların dayanağı olmuştur. 736'da Tshumi Kalesi ve şehir Mervan ibn Muhammed (Sağır Mervan) komutasında olan Arap ordusu tarafından baskına uğramıştır. Daha sonra, Sohumi şehri Tshumi Beyliği'nin merkezi olarak Batı Gürcü Devleti olan Egris-Aphazeti Krallığı'nın önemli kaleşehri haline getirilmiştir. Burada dini katedral kurulmuştur. XI-XIII. Yüzyıllarda yani feodal döneminin Gürcistan Devleti'nin parlak tarihinde Sohumi kalesi ve Sohumi şehri gelişmiş durumdaydı. Ancak, Tshumi Beyliği'nin merkezi Bagrati Kalesi'ne taşınmıştır.

XIV. Yüzyılın başlarında Cenovalılar (İtalya) Sohumi'de bir ticaret merkezini kurdular. Batı kaynaklarına göre, o zaman Sohumi (Tshumi) Kalesi Odişi beylerbeyinin konağı idi. Burada Odişi beylerbeyi ve Gürcistan Kralığı'nın iç işleri bakanı I. Vamek Dadiani (1384-1396) "Tshumuri Tetri" veya "Sebastopolisi Astra'sı" adında bir demir para bastırmıştır. Tarihi kaynaklara göre, II.Vamek Dadiani de Tskhumi'yi kendi konağı olarak kullanmıştır. Ancak, daha önce, 1454'te Tshumi bir müddet Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlılar Tshumi'yi ikinci kez XVI. Yüzyılın II. yarısında ele geçirdiler (bkz. kitabımızın I. bölümü). Sahilin güzelliği ile şehrin konumundan dolayı Osmanlılar Sohumi'ye "ikinci İstanbul" ismini vermişlerdir. Bundan sonra, Sohumi kalesi Abhazy'a da Osmanlıların asıl dayanağına dönüştürülmüştür. 1724'te Osmanlılar tarafından Sohumi kalesinin tam restorasyonu yapılmıştır. Bu kale daha sağlam hale getirilmiş ve adı da "Suhum Kale" olarak değiştirilmiştir (resim № 26). XVIII. Yüzyılın sonunda Sohumi şehri Abhazy hükümdarının konağına dönüştürülmüştür. Bununla birlikte Sohumi kalesi önemli esir ticareti merkezi halini almıştır. 1810'da Sohumi kalesi Abhazy hükümdarlarının hanedanlarından olan Giorgi Şervaşidze tarafından verilen destekler sonucunda Rus Ordusu'nun eline geçmiştir. Rus işgali döneminde Sohumi kalesi bir kaç defa restore edilmiştir. Son restorasyon SSCB döneminde yapılmıştır.

XX. Bagrat Kalesi. Sohumi İlçesi. X. Yüzyıl.

Sohumi'nin Güney-Batı semtinde, Besleti ırmağının sol kenarında bulunan bir tepecik üzerindeki kale birleşik Gürcistan'ın ilk kralı ve Bagratlı soyundan olan III. Bagrat'ın (978-1014) ismini taşımaktadır. Araştırmacıların bir kısmı bu kalenin III. Bagrat'ın döneminden daha önce inşa edildiğini, Bagrat döneminde ise, yani X-XII. Yüzyıllarda tamamen restore edildiği fikrini ileri sürmektedir. Bagrat kalesi Güney-Batı Gürcistan'da yapılan tahkimatların inşaat unsurlarını taşımaktadır. Kale oval planlıdır, duvarları da iyice muhafaza edilmiştir. Duvarın birisinde dörtgen planlı

köşkle muhafaza edilen bir kapı vardır. Bagrat kalesi birleşik Gürcistan Krallığı döneminde (X-XV.Yüzyıl) Tshumi (Sohumi) şehrini muhafaza ediyordu. Bu dönemde, yani X-XV. Yüzyıllarda adı geçen kale Tshumi beylerbeylerinin konağı olarak kullanılıyordu. XVI. Yüzyıldan itibaren şehrin Batıya, yani Besleti Irmağı'nın sağ kenarına taşınmasından dolayı kale faaliyetsiz kalmış ve boşaltılmıştır.

XXI. Anakopia Kalesi. İveria Dağı, Ahali Atoni Civari.

Sohumi'den 20 km mesafede, İveria Dağı'nda tarihi Anakopia bulunmaktadır. XIX. Yüzyılda buraya "Ahali Atoni" ismi verilmiştir. Bu dağ üzerinde, 350 m yükseklikte Anakopia Kalesi bulunmaktadır. Gürcü tarihçisi Vakhuşti Batonişvili'ye göre, "Denizin kenarında Anakopia şehri bulun- maktadır... bu şehir çok güzelmiş ve deniz üzerinde olduğu gibi inşa edilmiştir ve daha sonra Bagratlılar tarafından şenlendirilmiştir".

Anakopia Kalesi taş duvarlarıyla çevrilmiş olup girilmez bir tahkimattı. Gözetleme kuleli büyük duvarları, kuşatma havuzu ve kireç damıtma fırını günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Kalenin önemli yapılarından birisi VII-VIII. Yüzyıllarda inşa edilen Anakopia kilisesidir. Bu kilisenin kalıntılarında günümüze kadar geç döneme ait fevkalade motiflerin izleri muhafaza edilmiştir.

VIII. Yüzyılın 80'li yıllarına kadar Anakopia, Abhaz Beyliği'nin merkeziydi. 735-736 yıllarda Kartli hükümdarlar Mir ve Arçil, Abhazya hükümdarı I. Leon'la birleşerek Anakopia yakınlarında Arap Başbuğu Sağır Murvan'ı (Mervan İbn Muhammed, Arap'ların son halifesi 744-750) yendiler. Bundan sonra Murvan Gürcistan'dan çekilmek zorunda kaldı. VIII. Yüzyılın sonunda Abhaz hükümdarı II. Leon kendini önce beylerbeyi, daha sonra ise Abhaz Kralı olarak ilan etti. Kendisi bütün Batı Gürcistan topraklarını birleştirdi ve başkenti Anakopia'dan Kutaisi'ye taşıdı.

Gürcistan toprakları birleştikten sonra, Anakopia Kalesi ülkenin önemli bir müstahkematına dönüştürüldü ve devlet yönetimi tarafından bir kaç defa restore edildi. Burada Gürcistan Krallığı'nın askeri birlikleri bulunuyordu ve ülkenin Kuzey-Batı sınırlarını savunuyorlardı. Anakopia Kalesi'nde yapılan kazılardan Gürcistan Kralı II. Giorgi'ye (1072-1089) ait bir sikke çıktı. Sikke üzerindeki yazıda "İ sa, Abhazların ve Gürcülerin kralı ve sezarı olan Giorgi'yi yüceltsin" gibi ifadeler bulunuyor. II. Giorgi döneminde Anakopia Kalesi tamamıyla restore edilmiştir. Anakopia Kalesi'nde Yunanca yazıtlar çıkmıştır. Yazıtlar arasında Orta Çağ dönemine ait birkaç dini "graffito" (motifli anıtsal boyama) bulunmaktadır.

XV. Yüzyılın sonunda Gürcistan Devleti krallık ve beyliklere dağıldıktan sonra, Anakopia önce Abhazya beylerbeylerinin, daha sonra ise Abhazya

prenslerinin konağına dönüştürülmüştür. XVIII. Yüzyılda Anakopia Türklerin eline geçtikten sonra, Abhazya prenslerinin konağı Lihni'ye taşınmıştır. Bundan sonra Anakopia yıkılmış ve Abhazlar tarafından "Psirtska" adı verilmiştir. 1876-1900 yıllarda, Rus yönetimi döneminde, tarihi Anakopia'nın yerine Atoni Dağı'ndaki Rus manastırının bir şubesi olarak Aziz Panteleimo'nun manastırı inşa edilmiştir. Bundan sonra, Anakopia'ya "Ahali Atoni" (Yeni Atoni) adı verilmiştir.

XX

Görüldüğü kadarıyla, yıkarıda adı geçen kültür eserlerinin çoğu *Lazika Krallığı* (IV-VII. Yüzyıl), *Egris-Aphazya Krallığı* (VIII. Yüzyılın 90'lı yılları – X. Yüzyılın 70'li yılları) ve *Birleşik Gürcistan Krallığı* (X-XV. Yüzyıl) döneminde inşa edilmiştir. Bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar Abhazya'nın sınırları dahilindedir. Ancak, bütün bunlar, bu bölge Gürcistan'ın tarihi bölgesi olan Odişi'nin bir parçası olduğu dönemde yapılmıştır. XVI-XVII Yüzyıllarda, Kafkasya dağlarında yaşayan halkın günümüz Abhazya topraklarına yerleştikleri dönemde yerli, savunmasız kalan Gürcü halkı göçmüş ve Odişi prensliğinin iç kısımlarına doğru yerleşmiştir. Bu dönemde Odişi'nin sınırları da değiştirilmiştir. Yeni dönem içerisinde Abhazya'da daha önceki asırlarda yapılan çok değerli Gürcü eserlerinin yıkılış süreci başlatılmıştır. XVI-XVII. yüz- yıllardan itibaren Biçvinta, Bedia, Dranda ve diğer kiliselerinin faaliyetsiz duruma getirilmesi bunun bir göstergesidir.

Maalesef aynı süreç 1990'lı yıllarda Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nden yerli halkın çoğunluğunu göç ettirdikten, ayrılıkçı hükümetin teşvikleriyle İlori, Bedia, Dranda, Simon Kananeli gibi kiliselerde restorasyon çalışmaları başlatıldıktan ve bu nedenle adı geçen eserlerin otantiklikleri kaybolduktan sonra başlatılmıştır. Günümüzde Lihni, Gagra ve Çuburhinci kiliselerin durumu ağırdır. Anılan kiliseler ICOM Rusya temsilcileri tarafından ziyaret edilmiştir. Ziyaret raporlarında Abhazya'nın mimari eserlerinin ağır durumda olduğu belirtilmiştir. Raporlarda "Bu eserlerin ayakta kalması için kapsamlı koruma işlemlerin yapılması, yani duvarların temizlenmesi ve takviyesi, özel malzemelerle aşılınması, çatı altına alınması, su boşaltma sistemlerinin kurulması, yıpranmış taşlar ile harcın ve temellerinin takviyesi v.s. gerekir. Din adamlarına, restorasyonlarla uğraşanlara, bilim adamlarına ve diğer kullanıcılara izinsiz çalışmalar yasaklanmalı, çünkü bu gibi davranışlar kiliselere daha farklı zararlar vermektedir. Bu davranışlar nedeniyle kiliselerin tarihi otantikliği bozuluyor. Örneğin: İlori'nin kubbesi boyanmıştır, Dranda'nın havuzları boyanmıştır, Bedia'nın freskleri aşılama

sırasında dökülmüştür. Bütün bunlar Abhazya Cumhuriyeti'nin anıt koruma kurumları tarafından yetersiz kontrol mekanizması uygulandığı için meydana gelmiştir. Abhazya Cumhuriyeti'nde bulunan tarihi eserler çok önemi oldukları için, bu eserler üzerinde gerçekleştirilecek bütün çalışmalar ruhsat sahibi olan üst düzey uzmanlar tarafından yapılacaktır. Bütün restorasyonlar onaylanan ve görüşülen evraklara (proje, proje teklifleri, teknolojik, yönetsel ve mühendislikle ilgili öneriler v.s.) göre yapılacaktır” gibi ifadeler mevcuttur. Anılan rapordan anlaşıldığı kadarıyla, Abhazya'nın işgal edilmiş topraklarda bulunan kültürel mirası korumak için kullanılan bütün kurallar ihlal edilmiştir. “Venedik Tüzüğü” gereğince işgal edilen topraklarda bulunan bütün tarihi ve kültür eserleri dokunulmazdır ve “bu mirasın otantikliğinin korunması ve gelecek nesillere aynen aktarılmasından herkes yükümlüdür”. İlori ve Bedia Kiliseleri sözde restore edildiğinde, tarihi ve estetik değerini kaybetmişlerdir. Üzerlerindeki geçmiş ile çağdaşlığı bağlayan birlik silinmiştir. “Venedik Tüzüğü”ne göre, “Eser dönemin tarihinden ayrılmazdır” ve bulunduğu gelenekler ortamında muhafaza edilecektir. 1995'te Japonya'da, Nara'da düzenlenen uluslararası olağanüstü konferansta çatışma durumunda olan bölgelerdeki kültür miraslarını korumak için “Otantiklik Üzerine Çağrı Belgesi” adlı bir karar alınmıştır. Bu kararnamede belirtildiğine göre “Kültürel mirasın çeşitliliği zaman ortamından ve bulunduğu sahadan belirlenir. Bundan dolayı farklı kültürlerle ve çeşitli görüşlere saygı gösterilmesi gerekir. Kültürel mirası değerlendiğinde farklı görüşler ortaya çıktığında, kültürün çeşitliliğinden dolayı her taraf kültürel değerlerinin meşruiyetini tanımak zorundadır” gibi ifadeler mevcuttur. Adı geçen belge gerek “Venedik Tüzüğü”ne, gerekse 16 Kasım 1972'de “Dünya Mirası ve Doğal Miras'ın Korunmasına Dair” alınan karara ve imzalanmış anlaşmaya dayanmaktadır. Buna rağmen, Rusya işgal ettiği Abhazya'da ayrılıkçı Besarion Apla'nın yardımcılarıyla uluslararası hukuku çiğneyerek başkasına ait olan kültürel mirası kendine mal etmek, değiştirmek ve Gürcü kültürünün izlerini silmek için gayret göstermektedir. Maalesef, bu davranış yalnız Gürcü izlerini silmek değil, Abazaları tarihi köklerinden koparmak, kimliklerini silmek ve mevcut duruma göre kolayca adapte etmek anlamına gelmektedir.

3. Ekler

3.1 Tarihi Haritalar

1. Bilierno Soleri'nin Akdeniz Haritası'nın Bir Parçası (1385)

Haritada Doğu Karadeniz bölgesi de yer almaktadır. Günümüz Abhazya'nın Kuzey-Batısı'nda Apsua-Abazaların o zamanki vatanı olan "Abazachia" bulunmaktadır. Haritada Sohumi'nin (Sauastopoli) yakınlarında, üzerinde el pençesi olan dikili bir bayrak vardır. Bilindiği kadarıyla, bu sembol işgal edilen günümüz Abhazya'nın bayrağında tasvir edilmiştir. Çok sayıda Gürcü kaynaklarında anlatıldığı gibi, Gürcü Krallığı'nda "El" tasviri krallık gücünün bir simgesidir. Yukarıda bahsedilen tarihi bilgilerden anlaşıldığına göre,

XIV. Yüzyılda Bilierno Soleri kendi haritasını çizdiği dönemde, Sohumi, Samegrelo Prensleri olan Dadianilere aitti. Aynısı aşağıda gösterilen Freduçe D Ankoni (1497) ve Diego Omemi'nin (1559) haritalarında da gösterilmiştir (dönemin diğer, çok sayıdaki Avrupa haritalarında da aynısı belirtilmiştir). Bu haritalarda, Sohumi'nin yakınlarında Samegrelo Limanı (Porto Mengrelo) diye bir yer gösterilmiştir. Demek ki, Soleri'nin haritasında gösterilen "El Pençesi" Sohumi şehrinin Dadianilere ait olduğunu belirtmektedir ve bu sembolün günümüz Apsua-Abazaların atalarıyla hiç bir alakası yoktur

2. Frederuç D Ankonî'nin Deniz Haritası(1497)

Haritada gösterilen “Avogassia” yani Abhazya Beyliği günümüz Gudauta İlçesi’ni kapsıyordu ve orada o dönemde hala Gürcüler oturuyorlardı. Gürcü kroniği “Kartlis Tskhovreba”ya göre, “Avogassia”nın sınırı Samegrelo Prensiği (Mengrellia) ile Anakopia’nın (Ahali

Atoni) yakınlarından geçiyordu (Kartlis Tskhovreba, c. 4, s. 784). Sohumi şehrinin (Savastopoli) yakınlarında, Samegrelo Prensiği’nin önemli bir limanı (Porto Mengrello) bulunuyordu (*Tamaz Beradze, Koka Topuria, Manana Sanadze, Bejan Khorava. Sakartvelos İstoriuli Atlasi. Tbilisi, 2013, s. 47, 95-96*).

3. Diego Omemi’nin Karadeniz Hatıtasının Bir Parçası(1559).

Tarih boyunca olduğu gibi, bu haritada Samegrelo prensliğinin, yani bir bütün Gürcistan’ın Kuzey-Batı sınırı Azak Denizi’nin yakınlarında gösterilmiştir. Haritada Samegrelo prensliğinin dahilinde olan Abhazya beyliği ayrıca gösterilmemiştir. Aynı haritada Sohumi şehrinin yakınında Samegrelo’nun limanı (Porto Mengrello) yer almaktadır. “Samegrelo limanı” diye yazılması, liman ile şehir Samegrelo’ya ait olduğunu belirtmektedir (Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия – историческая область Грузии, с. 831-832).

4. Cakopo Gastald Haritasının Bir Parçası (1561).

Bu haritada Azak Denizi'ne dökülen Kuban Irmağı'nın orta belinde "ABCVAS REGI" ve bölgenin başkenti "Acua" gösterilmiştir. XVI. Yüzyılda Cerard Merkator, Batista Anieze ve diğerlerinin haritalarında da aynı bölge ve "Acua" şehri yer almaktalar. Bütün bunlar, günümüz Apsua-Abazaların atalarının Kuzey Kafkasya'dan gelip yerleştiklerini ispat etmektedir. Onlar kendi başkenti olan "Acua'nın" ismini getirip Sohumi'ye koydular ve günümüze kadar Sohumi'yi bu adla anmaktadırlar (*Essays from the His- tory of Georgia. Abkhazia. Tbilisi, 2011, p.493-497. Historical Maps, №14*).

5. “Cihan-Numa'nın” Kafkas Haritası'nın Bir Parçası (XVII Yüzyıl)

Kafkasya'nın Türkçe haritası Katip Çelebi'nin “Cihan-Numa” adlı kitabında yer almaktadır. Bu kitap, yazarın vefatından sonra 1732'de İstanbul'da basılmıştır. Uzmanlara göre, adı geçen harita XVII Yüzyılın 60-70'li yıllarında çizilmiş ve haritayı çizen mühendisin adı bilinmemektedir. Apsua-Abaza-

lar gelip yerleştiklerinden sonra, harita mühendisi Türkler tarafından Abaza diye adlandırılan Abhazya ve Samegrelo arasında olan dönemin mevcut idari sınırını tam olarak göstermiştir. Haritada Abaza'nın Kuzey-Batısı'nda “drb-nd” (Derbent) yazıyor. Bu “Derbent” Orta Çağlar dönemi Gagari'dir. Daha sonra Türkler tarafından Gagariye Gagra denildi. Derbent'in Güney-Doğusu'nda “Bucundu” (Biçvinta), “Sğksu” (Soğuksu) – tahminen Bombora limanı, “Nkhl” (Likhni), “Ağça” (Kartlis Taskovleba'da belirtilen Ağatso, daha sonra Abazalar tarafından Aapsta denilen), “Arsanlar” (Anakopia) ve Skhum (Tskhumi/Sohumi) gibi yerleşim yerleri gösterilmiştir. Sohumi şehrinin civarında, Kelasuri Irmağı boyunca Abhazya ve Samegrelo (Megril) arasındaki idari sınır belirtilmiştir. Haritada, üzerinde bir yazı olmaksızın tahkimat için kullanılan meşhur Kelasuri duvarı yer almaktadır. Bu duvar Abazaların istilalarını durdurmak için Samegrelo prensi II. Levan Dadiani (1611-1657) tarafından inşa edilmiştir (*Tamaz Beradze, Koka Topuria, Manana Sanadze, Bejan Khorava. Sakartvelos İstoriuli Atlasi, s. 56, 99*).

3. 2. Prof. Dr. Andria Kurayev'in Abazalar Tarihi Hakkında Görüşleri

26 Haziran 2013'te Çeremenetsk (Leningrad Bölgesi) Hazreti Yahya Manastırı'nda Rusya'nın I. Ortodoks Misyonerlik Konferansı yapılmıştır. Bu konferansta Abhazya'da uzun süre misyonerlik yapan ünlü ilahiyatçı, Başdiakoz Prof. Dr. Andria Kurayev bir konuşma yaptı. Adı geçen Rus bilim adamı tarafından Abhazya'da fazlasıyla tecrübe edindiğini bilen katılımcılar, konferansta kendisine muhtelif sorular sordular. Kurayev verdiği cevaplarda Abhazya'yı Gürcistan'ın toprağı, tarihi Abhazları Gürcülerin ataları ve günümüz Abhazları (Apsuaları) da XVI-XVII. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'dan gelip yerleşen halk olarak ilan etmiştir.

(<http://www.youtube.com/watch?v=yjtMXbsPgH4>).

– Lütfen Abhazya'da Edindiğiniz Tecrübeleri Anlatınız?

Orada edindiğim tecrübelere başarılı denilemez. Bazan ilk Hıristiyan misyonerleri kıskanıyorum, çünkü onlar kendi işlerinde daha özgürdüler. Benim durumum ise farklıydı. Tabi ki, kendi hareketlerimde özgürdüm. Ancak, bu işin bir tarafıdır. Bütün diğer yönlü hareketlerim ise kısıtlıydı. Bu demektir ki, yerli din adamları Abhazya'da Moskova'nın temsilcisini istemiyorlar. Bütün bu çalışmalar Dışişleri Bakanlığımız tarafından elçiliğimize eklenen beşinci tekerlek gibidir. Misyonumuz için patrikhanemiz maddi destekte bulunamıyor. Ben ise, özür dilerim, papaz değilim ve kilise kurallarına göre para kazanamam. İkisinden birisini yapmam gerekir: ya misyonumuz için para arayacaktım, ya da misyonerlik yapacaktım. Orada resmi statüm yok, herkes benden kaçıyor, çünkü kilise açısından burası resmen Gürcistan'ın topraklarıdır. Dolayısıyla orada kalmak ve faaliyet göstermek için hakkım yoktur. Tabi ki, zor geçen bir buçuk yıl yine de bir nevi tecrübe edinmek sayılır: ders vermek için okula gittiğimde "hediye olarak ne vereceksiniz?" diye ilk soruları budur. Abhaz dinseliliğı – tabi ki, özgündür... konu çok ilgi çekicidir ve bunu ciddi incelemek gerekir. Misyonerlik için sahtekarlık, iyilik için sahtekarlık yapmak caiz mi? İşin özü şudur ki, Abazalar, örneğin, Hıristiyanlık öncesinde tek tanrıya, Hıristiyanlıktan sonra da tek tanrıya inandıklarını ve paganist olmadıkları düşüncesini çok savunurlar. Bu düşünceleri kabul edersek eğer, vaaz etmek kolaylaşacaktır. Ancak, bilimsel-etnografik literatürde muhafaza edilen bilgiler bunu farklı göstermektedirler! Bu tamamen çoktanrıcılıktır ve tek tanrı dedikleri tanrı, düşündükleri tanrı değildir! O tanrı, tahminen

Yunan dünyasının ilk tanrısı olan Zeus'a benzemektedir. Bakın, bunu Yunanlı söylediğinde hemen kabul ediyorsun. Heraklitos'un ifadesini çok beğeniyorum (dikkatle dinleyin): "Biricik tektir ve kendisi Zeus adını taşımak hem ister, hem de istemez". Gerçekten fevkalade ilahi bir formüldür. Ben bu konuda Filozof Haraklitos'un düşüncesini hemen kabul ederim. Problem başka bir şeydedir: Hesiodos'un veya Homeros'un etnografyasını okuduğumuzda, Zeus'un ilk tanrı olmadığını ve onun tarafından Kronid adını taşıdığını ve Kronos'un oğlu olduğunu öğreniyoruz. Kronos da ilk tanrı değil, çünkü o zamana kadar Uranos vardı. Onların tanrılarının bizim fevkalade "Ekanimi Selase" gibi sevgi ve itaat dolu ilişkileri yoktur. Onların yani Yunanlıların tanrılarının arasında, eğer hatırlarsanız, sonsuz düşmanlık, savaş, entrikalar v.s. vardır. Buna, gökteki menfaat kavgası denilebilir. İyice araştırdığımızda, Abazaların mitolojisinin de buna benzediğini görürüz. Eğer bunu Abazalara anlattırsanız, beğenmezler. Ancak, eğer onları severseniz ve – tabi ki, sizlerin bir tanrınız vardı, daha eski zamanlarda da çok "akıllı" idiniz, biz Ruslar beşinci Yüzyılda Yunanlılarla birlikte maymunlar gibi ağaçlara tırmanıyorduk, sizin ise, Biçvinta'da kiliseniz vardı – dersiniz, fevkalade kabul ederler! Ancak, bunların bu kiliselerle ile ne alakaları vardır? Bu konuyu burada dile getirmememiz gerek. Fakat, daha ciddi bir konuya değinebiliriz – günümüzde Abhaz dediğimiz insanların Abhazyaya ile ne alakası var? Abhazyaya topraklarında çok eski ve fevkalade Ortodoks kiliselerin var olduğu bir gerçektir. Burada kadim Abhaz Ortodoks Krallığı ve Abhazyanın Ortodoks kilisesi vardı. Bütün bunlar gerçektir! Günümüzde orada yaşayan halkın yukarıda bahsettiğimiz konularla ne alakası var? Bütün bunları açıklamak gerek. Paradoks şudur ki, bu insanlar kendine "Apsua", ülkesine Abhazyaya değil de "Apsni" derler. "Abhazyaya" Gürcü kelimesidir. Demek ki, bir zaman kendilerine Abhaz denen insanlar, örneğin Megreller ve diğerleri gibi, Gürcü milletinin bir parçası idiler. Şunu da belirtmek gerekir ki, Gürcüler, Gürcü tarihçileri de aynen düşünmektedirler. Onlara göre, Gürcü kilisesi ve Gürcü halkı ile birleşen Ortodoks ve otantik Abhazlar Türkler tarafından kırıldı veya XVI-XVII. Yüzyıllarda sahilden sürüldü. Bir kısmı yok oldu, bir kısmı ise Doğu'ya, Gürcistan'ın dağlık yerlerine sığındı. Boş kalan sahile ise, Türk hükümeti dağlardan Çerkezleri getirip yerleştirdi ve "bundan sonra burada yaşayacaksınız" dedi. Demek ki, Abhazyanın günümüz nüfusunun buraya yerleşmesinden sonra uzun zaman geçmemiştir. Kendilerini bu kadim kiliselerin inşaatçısı ve mirasçısı sayarsak, Valahlar gibi fazlasıyla hoşlanırlar. Valahlar kendilerini Romalıların torunları olarak görmekten çok hoşlanırlar. Onlar kendilerini Romenler, Romenlerin yani kadim Romalıların torunları olarak kabul ediyorlar. Ancak, Dak'ların

Roma ile ne bağlantısı var? Çok, çok eskilere dayanan bir bağlantı. Ancak Romenler, Romanya’da İmparator Traiyane’ye hayran olduklarını açıkça ve dürüstçe belirtiyorlar. Neden? Çünkü Traiyane, Dakları işgal etti. İşte şaşırtıcı bir hikaye: bir millet işgalciye saygı gösteriyor, neden? “Bizleri, barbarları Avrupa medeniyetine kavuştursun” diye. Abhazya’daki durum tam terstir. Kadim ve yerli Abhazları günümüz Abazalar mağlub etmemişlerdir. Abhazların göçü Abazaların katkısı olmadan gerçekleştirilmiştir. Ancak, Abazalar onların topraklarını ele geçirmişlerdir. Kısmen Abhazların eski adına da sahip çıkmışlardır. Ancak, sahip çıkmak kendileri için değil de turistler için olmuştur. Çünkü, kendilerini Abhaz diye adlandırmıyorlar. Abhaz ismini yalnız Rusça konuşanlar, turistler ve kısmen de farklı bir tarih anlattıkları zaman kullanıyorlar. Ancak, ben bütün bunları Abazalara anlatırsam eğer, bana gücenirler ve “Gürcü ajanı” yaparlar. “Evet, evet, Abazalar dünyada bulunan kadim Ortodoks halklardansınız, atalarımızın dinine yeniden kavuşun” derseni eğer, korkarım ki, tarihi açısından bu bir kurnazlık, misyonerlik açısından ise çok etkileyici olur. Bizim, Rusların da yakın tarihimizde buna benzer problemlerimiz var.

Bibliyografiya

Lia Akhaladze. Classification of the Monuments of Material Culture of Abkhazia. Monuments of Written Culture. – Cultural Heritage of Georgia in the Occupied Territories – Abkhazia. Academic Conference. Sokhumi State University, The Young Psychologists Association of Abkhazia. Abstracts of Papers. Tbilisi, 2011, p. 52-55.

Lia Akhaladze. Inscriptions of the Kings of Egris-Abkhazeti, Informational–analytical journal “Abkhazeti” I. Tbilisi, 2004, p. 61-64.

Essays from the History of Georgia. Abkhazia from ancient times till the present days (Jemal Gamakharia, Tamaz Beradze, Teimuraz Gvantse-ladze...). Tbilisi, 2001.

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/10253>

Jemal Ga makharia. Political History of Abkhazia/Georgia. Tbilisi,

2012. <http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/4983>

Georgian Orthodox Church Konrad-Adenauer-Stiftung. Causes of War-Prospects for Peace. Tbilisi, 2009.

http://www.kas.de/wf/doc/kas_18802-544-2-30.pdf

Tamaz Diasamidze. Georgia Regional Conflicts (South Ossetia, Abkhazia) in Documents. Prehistory and Present 1917-2011.

http://www.rrc.ge/admn/books.php?lng_3=en

International society to bring a verdict on the tragedy of Abkhazia/Georgia (Jemal Gamakharia, Tamar Japaridze, Ketevan Chigogidze). Tbilisi, 2015.

<http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/117908/1/Genocidi.pdf>

Zurab Jguburia. Historical-cultural heritage in Abkhazia. Tbilisi, 2015.

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/94526>

Mariam Lordkipanidze. The Abkhazians and Abkhazia. Tbilisi, 2012.

<http://www.abkhazovedenie.com/files/eBooks/78/Marika-Lordkipanidze.pdf>

Z.Papaskiri. Abkhazia and the Abkhazians in the common Georgian ethno-cultural, political, and state expanse. Part I. – The Caucasus & Globa-

lization. Journal of Social, Political and Economic Studies. Institute of studies of the Caucasus. Vol. 2. Issue 2, 2008.

http://www.ca-c.org/c-g-online/2008/journal_eng/c-g-2/k-gE-02-2008.pdf

Z. Papaskiri. On New Anti-Georgian Insinuations of Supporters of “Independent” Abkhazia Certain Aspects of Georgia-Russian Relations in Modern Historiography. Caucasus Region Political, Economical, and Security Issues. NOVA publishers. New York, 2014.

Z. Papaskiri. Zur Frage der nationalstaatlichen Mentalität des Herrscherhauses Scharvaschidse in Abchasien. – Georgica. Zeitschrift für Kultur, Sprache und Geschichte Georgiens und Kaukasiens. 31 Jahrgang 2008. SHAKER VERLAG. Aachen.

<http://iberiana.wordpress.com/afxazeti/scharwaschidse/>

И. Е. Адзинба. Архитектурные памятники Абхазии. Сухуми, 1959.

Лия Ахаладзе. Памятники материальной культуры Абхазии (Часть I-XVI).

http://rus.expertclub.ge/portal/cnid_9120/alias_Expertclub/lang_ru/tabid_2546/default.aspx

Хухути Бгажба. Из истории письменности в Абхазии. Тбилиси, 1967.

http://apsnyteka.org/file/Bgazhba_iz_istorii_pismennosti_v_Abkhazii.pdf

Джемал Гамахария. Материалы посольств Гавриила Гегенава, Федота Елчина и Павла Захарьева 1636-1640 годы. Тбилиси, 2014.

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/57288>

Джемал Гамахария, Бадри Гогия. Абхазия-историческая область Грузии (историография, документы и материалы, комментарии) с древнейших времен до 30-х годов XX века. Тбилиси, 1997.

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/38375>

Анатолий К. Кацья. Илори (памятник XI века). С у х у м и , 1963.

Очерки из истории Грузии. Абхазия с древнейших времен до наших дней (Джемал Гамахария, Тамаз Берадзе, Теймураз Гванцеладзе...). Тбилиси, 2009.

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/6651>

Зураб Папаскири. О национально-государственном облике Абхазии/Грузия. Всегрузинское общество имени Эквтимэ Такашвили. Абхазская Организация. Тбилиси, 2003.

<http://sites.google.com/site/zpapaskiri/publications-georgian>

Зураб Папаскири. Абхазия: История без фальсификации. Тбилиси, 2010.

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/29865>

Разыскания по истории Абхазии/ Грузия. Тбилиси, 1999.

Леван Рчеулишвили. Купольная архитектура VIII-X веков в Абхазии. Тбилиси, 1988.

Трагедия Абхазии, Грузия на суд Российской общественности. Гл. редактор Джемал Гамахария. Тбилиси, 2016.

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/180785>

Лео Шервашидзе. Средневековая монументальная живопись в Абхазии. Тбилиси, 1980.

Бежан Хорава Мухаджирство абхазов 1867 года. Тбилиси, 2013.

<http://abkhazovedenie.com/ru/history?product=117>

Людмила Г. Хрушкова. Скульптура раннесредневековой Абхазии V-X веков. Тбилиси, 1980.

Kitap “Abhazya Bilim Adamları Desteği Vakfı” Tarafından
Yayımlanmıştır